ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 51

1–2

IANUARIE-IUNIE

2000

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

În țară revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O. Box 5–42, Bucureşti, România, RO-76 117, Tel. 401-411 90 08, 401-410 32 00; Fax: 401-410 39 83; RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax:401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401-222 41 26, Bucureşti, România, ORION PRESS IMPEX 2000, P.O. Box 77-19, Tel. 653 79 85, Fax: 401-324 06 38, Bucureşti 3 – România.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă nr. 11, 71 119, Bucureşti, Tel. 212 88 69, Fax: 401-2128862.
Normele de redactare a manuscriselor şi lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3–4, p. 343-370.

APARE DE 4 ORI PE AN

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, C.P. 5–42,
Tel. 401-411 90 08; 401-410 32 00/2107, 2119; Fax: 401-410 39 83,
76 117, Bucureşti

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 51 **Nr. 1–2** **ianuarie–iunie 2000**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 51 **N°s 1–2** **Janvier–Juin 2000**

SOMMAIRE

UN MORMÂNT ÎN CISTĂ DIN PIATRĂ DESCOPERIT LA VĂLENI-DÂMBOVIȚA[1]

ION MOTZOI-CHICIDEANU și GHEORGHE OLTEANU

În zona localității **Văleni-Dâmbovița** a fost descoperit un **mormânt de înhumație în cistă din piatră**, al cărui inventar funerar era constituit din două cupe și un **inel de buclă din argint**. Pe baza inventarului ceramic mormântul se apropie de descoperirile **Monteoru Ic4-1**. Examinarea și a altor înmormântări de acest fel duce la concluzia că aceste monumente funerare au apărut la un moment corespunzător grupelor **Zimnicea**, **Jamnaja** și au durat în timp până către perioada **Bronz A1**, ceea ce corespunde în cronologie absolută intervalului **3000 — 2300 BC**.

În toamna anului 1999, câțiva copii din Văleni-Dâmbovița au descoperit întâmplător un mormânt, din care au cules un vas, pe care apoi l-au aruncat, în urma lor sosind imediat un căutător de comori care a răscolit mormântul pentru a putea pătrunde în interior. Faptul a fost sesizat Complexului Muzeal Național „Curtea Domnească” din Târgoviște, care a trimis o echipă la fața locului. S-a făcut imediat o cercetare preliminară, constatându-se că este vorba de un mormânt în cistă din lespezi de gresie, aflat pe o culme de deal împădurită și traversată de un drum forestier, circulația tractoarelor fiind cauza care a dus la primul deranjament al complexului. Descoperirea se găsește pe teritoriul localității Văleni-Dâmbovița, jud. Dâmbovița, în punctul ***Capu Plaiului***, situat pe un deal – cota 738,2 m –, la sud-vest de sat. În momentul verificării de teren, mormântul era parțial răscolit, fiind îndepărtat capacul, o lespede din gresie de mari dimensiuni. S-a constatat că în interiorul cistei se găsea un schelet. Ca elemente de inventar au fost recuperate, în aceste condiții, o cupă cu picior, întreagă, și un inel de buclă din argint. O a doua cupă, spartă, dar reîntregibilă, a fost recuperată de la copiii care găsiseră mormântul, tot materialul, inclusiv resturile osteologice, fiind ridicat și depus la muzeul târgoviștean.

În urma unei înțelegeri între Complexul Muzeal Național „Curtea Domnească” și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române s-a proiectat pentru anul următor organizarea unei intervenții de salvare. La jumătatea lunii septembrie 2000 a fost făcută o nouă verificare la fața locului, constatându-se că, între timp, același sau alt căutător de comori a revenit și a deranjat din nou mormântul. Cu ajutorul unui tractor a reușit să deplaseze complet lespedea-capac, care s-a spart cu această ocazie, a pătruns în interior, fiind sparte și deplasate și câteva lespezi ce alcătuiau structura mormântului. În aceste condiții, la câteva zile

[1] O versiune restrânsă în limba engleză, inclusiv ilustrația, este accesibilă și pe Internet la adresa http://www.archaeology.ro/imc_valeni.html

S C I V A, tomul 51, nr. 1—2, București, ianuarie–iunie 2000, p. 3–70

după aceea, au fost începute săpăturile arheologice care au avut ca principal obiectiv salvarea monumentului şi precizarea condiţiilor exacte ale descoperirii, ca şi identificarea eventuală şi a altor descoperiri similare în zonă[2].

Punctul ***Capu Plaiului*** (= cota 738,2 m) constituie culmea unei creste înguste, împădurite, aparţinând dealurilor ce se ridică dinspre marginea de sud-vest a satului. Imediat, către est faţă de locul descoperirii, culmea se termină deosebit de abrupt într-o vale îngustă prin care şerpuieşte un drum pietruit ce urcă accentuat dinspre Văleni-Dâmboviţa către punctul *Mâzgana* şi apoi mai departe spre sud. La răsărit de drumul pietruit se înşiră pantele mai mult sau mai puţin abrupte ale altui deal, majoritatea fiind ocupate cu livezi întinse de pomi fructiferi. Terenul este foarte accidentat, pădurea de la *Capu Plaiului* sau livezile din preajmă, precum şi regimul proprietăţii private constituind tot atâtea dificultăţi în calea cercetărilor arheologice (fig. 1). Pentru localitatea Văleni-Dâmboviţa, dincolo de atestările documentare din perioada secolelor XVII – XVIII, mai există doar o menţiune mai veche, destul de imprecisă, conform căreia în locul *„La morminţi”* ar fi fost descoperite morminte atribuite „bronzului timpuriu”[3], care însă nu a putut fi dovedită în teren. Dar în imediata vecinătate a localităţii sunt cunoscute, fie din săpături mai vechi, fie din cercetări de suprafaţă mai noi, alte descoperiri similare, dar care nu au fost suficient exploatate ştiinţific, una dintre principalele cauze fiind faptul că majoritatea au fost descoperite fortuit, lipsind ca atare datele precise ale contextului arheologic, iar materialele, atunci când au existat, s-au rătăcit. În aceste condiţii descoperirea, chiar deranjată deja, a unui nou mormânt în cistă la Văleni-Dâmboviţa oferea oportunitatea fericită a unor verificări arheologice în teren, precum şi a rediscutării unei probleme a epocii bronzului românesc, mai puţin clarificată.

Din capul locului facem precizarea că atât deranjamentul căutătorului de comori, cât şi poziţia ingrată în care se găsea mormântul au constituit serioase impedimente în calea unei săpături arheologice reglementare. În afara drumului forestier, ce nu putea fi întrerupt pentru prea multă vreme, copacii din preajmă, unii

[2] La prima cercetare au participat Gh. Olteanu şi T. Muscă. La verificarea din septembrie 2000 au participat, din partea Institutului de Arheologie, I. Motzoi-Chicideanu şi A. Ioniţă, iar din partea muzeului târgoviştean, P. Diaconescu şi Gh. Olteanu. Săpăturile, care au avut loc între 22 septembrie şi 15 octombrie 2000, au fost conduse de către I. Motzoi-Chicideanu şi Gh. Olteanu, din colectiv mai făcând parte Alexandru Dragoman, de la Institutul de Arheologie, Sorin Oanţă, de la Muzeul Naţional de Istorie al României şi studenţii Florin Cardoş şi Nicolae Sultana, de la Facultatea de Istorie a Universităţii Bucureşti. Un sprijin deosebit l-am primit din partea ing. Viorel Lumescu, primarul comunei Văleni-Dâmboviţa, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[3] C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeşului şi Ialomiţei superioare*, Bibliotheca Thracologica XX, Bucureşti, 1997, p. 214, unde locul este denumit „La morminte”, fără nici o altă precizare şi fără indicarea sursei. Din informaţiile primite dela învăţătorul pensionar P. Diaconescu din Văleni-Dâmboviţa, ca şi ale profesorului de istorie, de la şcoala din comună, prin anii ’60 în zonă a făcut cercetări de teren Dinu V. Rosetti. Locul *„La morminţi”* este, foarte probabil, o silişte medievală, situată la circa 1,5 km sud de *Capu Plaiului*, unde nu este exclus, conform tradiţiei locale, care pare să fi fost vechiul loc al satului. Cercetările de teren efectuate de colectivul şantierului nu au confirmat existenţa unor obiective preistorice în punctul respectiv.

dintre ei chiar deasupra cistei, au limitat posibilitățile de cercetare în teren. Față de această situație săpătura s-a organizat de-a lungul unei secțiuni orientate SSE – NNV

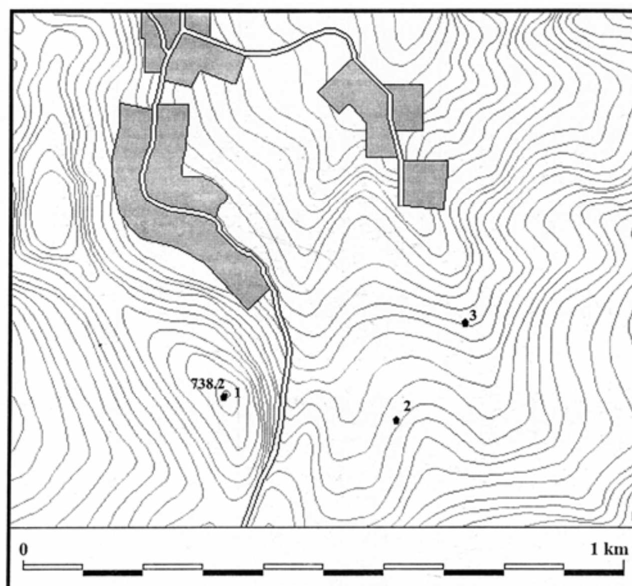

Fig. 1. Văleni-Dâmbovița: amplasamentul obiectivelor arheologice cercetate.

cu dimensiunile 13,50 × 1,50 m, care „tăia” pe longitudinală complexul, scopul principal al secțiunii S.I fiind de a prilejui observații legate de structura mormântului. O a doua secțiune S.II, cu dimensiunile 10 × 1,5 m, perpendiculară pe prima, a fost trasată către vest, cu scopul de a verifica şi în această parte contextul arheologic general al mormântului. La capătul de sud al primei secțiuni săpătura a fost lărgită, păstrându-se şi un martor intermediar, pentru cercetarea în plan a obiectivului (fig. 2).

În momentul începerii săpăturilor arheologice mormântul era parțial distrus de către căutătorii de comori, fiind dezvelit printr-o groapă de intervenție practicată chiar în mijloc. Lespedea din gresie, care servise drept capac, era, la finele lui septembrie 2000, deplasată şi spartă. Dimensiunile ei, după fragmentele păstrate, par să fi fost de 2 × 1,40 × 0,25 m. În interior se mai puteau vedea bucăți de la alte plăci din piatră sparte, pământ scurs, dar şi două lespezi din gresie aparent *in situ* care zăceau pe fundul cistei. Mai multe ramuri de brad şi frunziş indicau faptul că mormântul a fost „vizitat” de către curioşi în mai multe rânduri de la descoperirea lui.

Pe profilul S.I s-a observat că groapa mormântului a fost săpată de la partea superioară a unui strat de sol galben, lutos, reprezentând humusul antic cu pigmenți de cărbune rezultați din combustia lentă a vegetației. La extremitatea sudică a gropii s-a putut observa, pe profil, cum săpătura s-a adâncit în solul viu, reprezentat printr-un strat de lut verzui întins peste un lut galben-nisipos. Adâncitura respectivă

a reprezentat un soi de şanț îngust săpat de-a lungul perimetrului gropii, în care au fost aşezate pe muchie lespezile ce au constituit cei patru pereți ai cistei. Imediat peste groapă, după aşezarea lespezii ce a servit drept capac, s-a întins un lut galben,

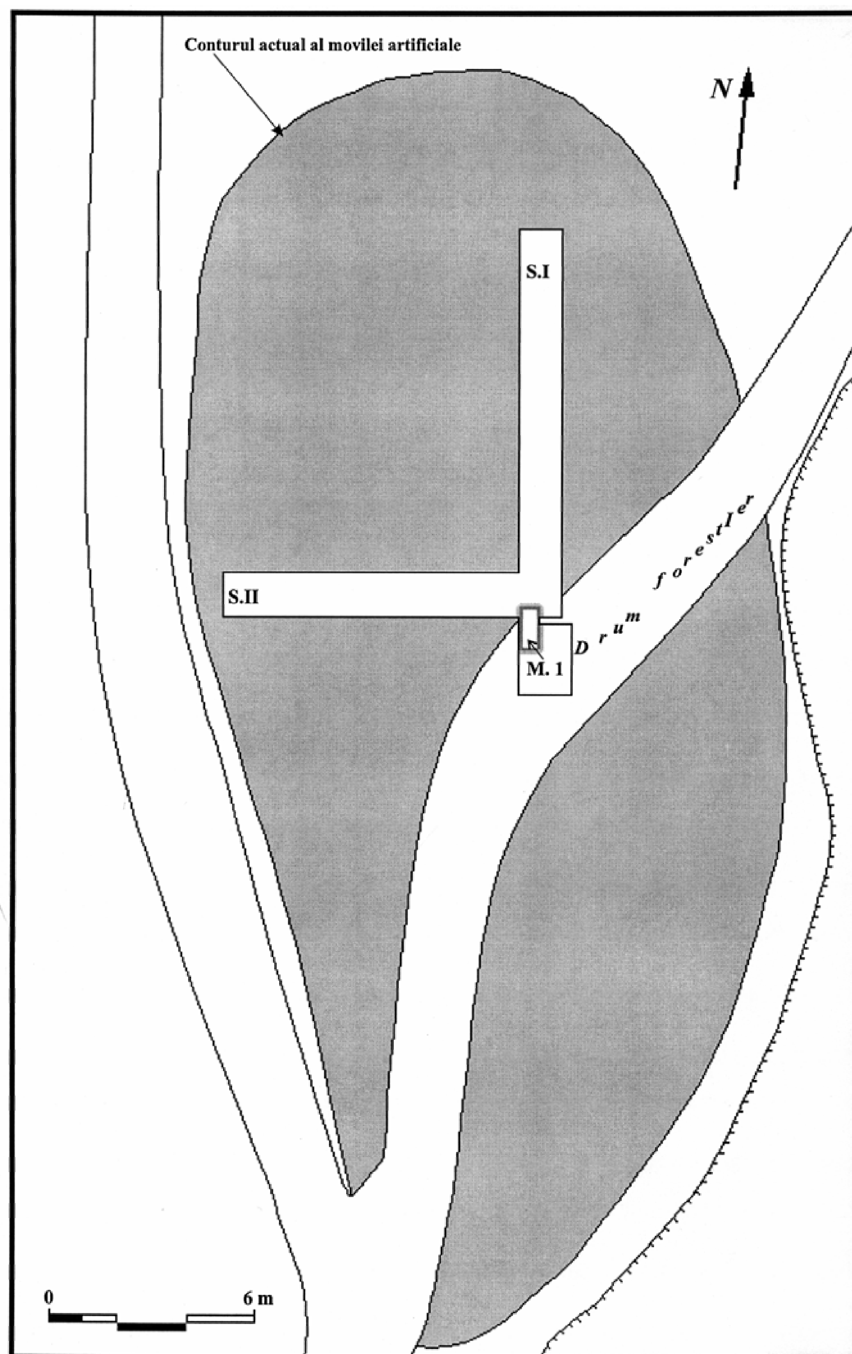

Fig. 2. Văleni-Dâmbovița: planul general al săpăturilor din punctul ***Capu Plaiului***.

aruncat, provenit din săparea gropii, apoi alte două straturi de luturi de aceeaşi provenienţă, ca şi o lentilă din lutul verzui scos la săpat. Peste ele a fost aşezat un alt strat gros de lut galben-pătat, purtat, rezultând o movilă artificială situată peste mormântul ce fusese aşezat pe vârful ridicăturii naturale. La partea superioară a acestui ultim strat se găseşte o dungă subţire de lut cenuşiu, păstrată parţial, motiv pentru care nu putem fi siguri că reprezintă o ultimă amenajare a movilei funerare (fig. 3). În plan s-a degajat şi curăţat cista, care era constituită din patru lespezi de gresie aşezate pe muchie. Pe latura de nord, lespedea a fost deplasată şi aruncată de către căutătorul de comori, *in situ* mai fiind găsite doar câteva bucăţi. În schimb, pe celelalte trei laturi lespezile se păstraseră destul de bine, având o grosime de 0,12 – 0,20 m. Aşa cum s-a observat şi pe profilul secţiunii I, groapa propriu-zisă a mormântului era ceva mai mare decât cista din lespezi, având o formă în plan rectangulară cu colţurile rotunjite şi dimensiunile de 2,40 × 1,30 m, în vreme ce cutia din lespezi de gresie avea dimensiunile exterioare de 2,00 × 1,16 m (fig. 4). Adâncimea gropii, de la nivelul de săpare – partea superioară a solului galben pigmentat –, era de 0,60 m. Pe fundul cistei fuseseră aşezate 2–3 lespezi din gresie, dar acestea au fost deplasate şi ele de către energicul căutător de comori. Din cercetarea preliminară făcută în noiembrie 1999 a rezultat că în interiorul cistei se găsea un singur schelet, aşezat chircit pe partea dreaptă şi cu capul către SSE. Elementele de inventar recuperate sunt două cupe cu picior plin, una fiind spartă de către descoperitori, dar apoi restaurată, şi un inel de buclă din argint cu capetele petrecute. În momentul recuperării pieselor de inventar mormântul fusese deja răscolit, astfel că nu s-a putut preciza poziţia celor două vase şi a inelului de buclă.

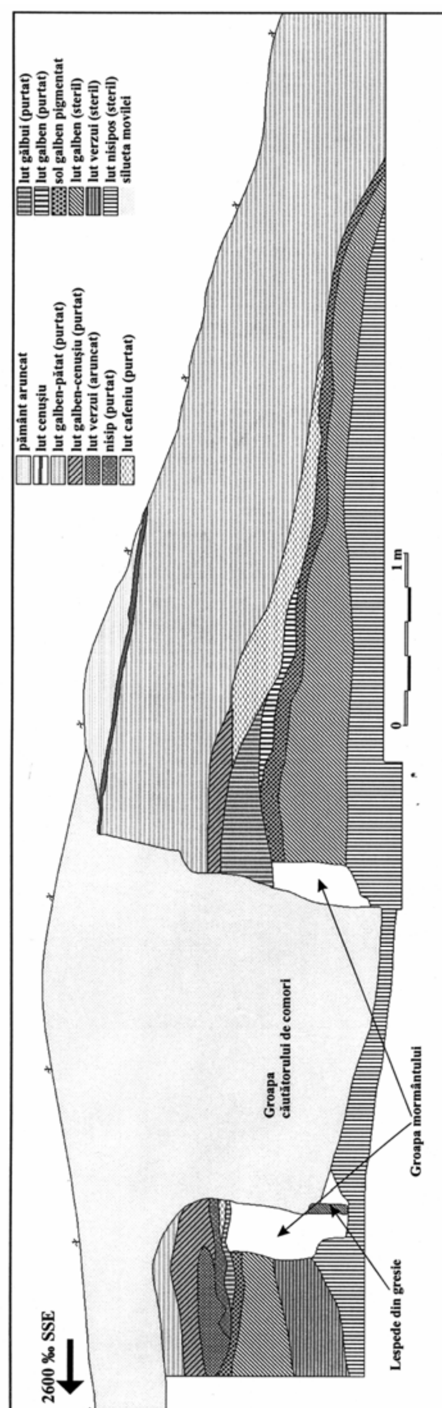
Inventarul arheologic al M. 1 este constituit, aşa cum am menţionat deja, din două vase şi o piesă de port. Cele două vase sunt aproape identice ca formă şi tehnică, fiind vorba de cupe cu picior plin, corp semisferic şi marginea uşor lăţită spre interior. Ambele vase au fost lucrate dintr-o pastă fină, cu nisip, fiind arse neuniform şi având o culoare cafeniu-pătată. Pe suprafaţa exterioară a ambelor recipiente se mai păstrează porţiuni acoperite cu slip şi urme de lustru. Primul vas are un diametru maxim (la gură) de 12,3 cm şi o înălţime de 7 cm (fig. 5/a), iar al doilea are la gură 11,5 cm, cu o înălţime de 6,5 cm (fig. 5/b). Singurul element de decor îl reprezintă două proeminenţe trase organic din pastă şi dispuse opus una alteia pe marginea lăţită a vaselor. Inelul de buclă este din argint, are un diametru de 1,2 cm şi o greutate de 1,269 grame. Forma este circulară, cu capetele puţin petrecute, iar sârma din argint din care este confecţionat se îngroaşă către extremităţi, având însă capetele propriu-zise ascuţite (fig. 6/a-c).

Condiţiile din teren nu au permis extinderea săpăturii în punctul *Capu Plaiului*, deşi în colţul de sud-vest al săpăturii practicate se putea observa pe profile cum stratul de lut galben purtat, împreună cu o altă lentilă de lut verzui aruncat, „urcau" către vest, fapt ce poate constitui indiciul unei alte amenajări în această parte a punctului.

În urma cercetării preliminare a zonei au mai fost identificate două puncte susceptibile să ofere informaţii arheologice în relaţie cu mormântul din punctul *Capu Plaiului*. Este vorba de punctul *La bostan*, situat la circa 300 m vest de

primul, pe un versant al unei viroage ce coboară de la sud spre nord către localitate.

Fig. 3. Văleni-Dâmbovița: profilul stratigrafic al secțiunii S.I..

pământ aruncat
lut cenuşiu
lut galben-pătat (purtat)
lut galben-cenuşiu (purtat)
lut verzui (aruncat)
nisip (purtat)
lut cafeniu (purtat)
lut gălbui (purtat)
lut galben (purtat)
sol galben pigmentat
lut galben (steril)
lut verzui (steril)
lut nisipos (steril)
silueta movilei
0
1 m
Groapa
căutătorului de comori
Groapa mormântului
Lespede din gresie
2600 ‰ SSE

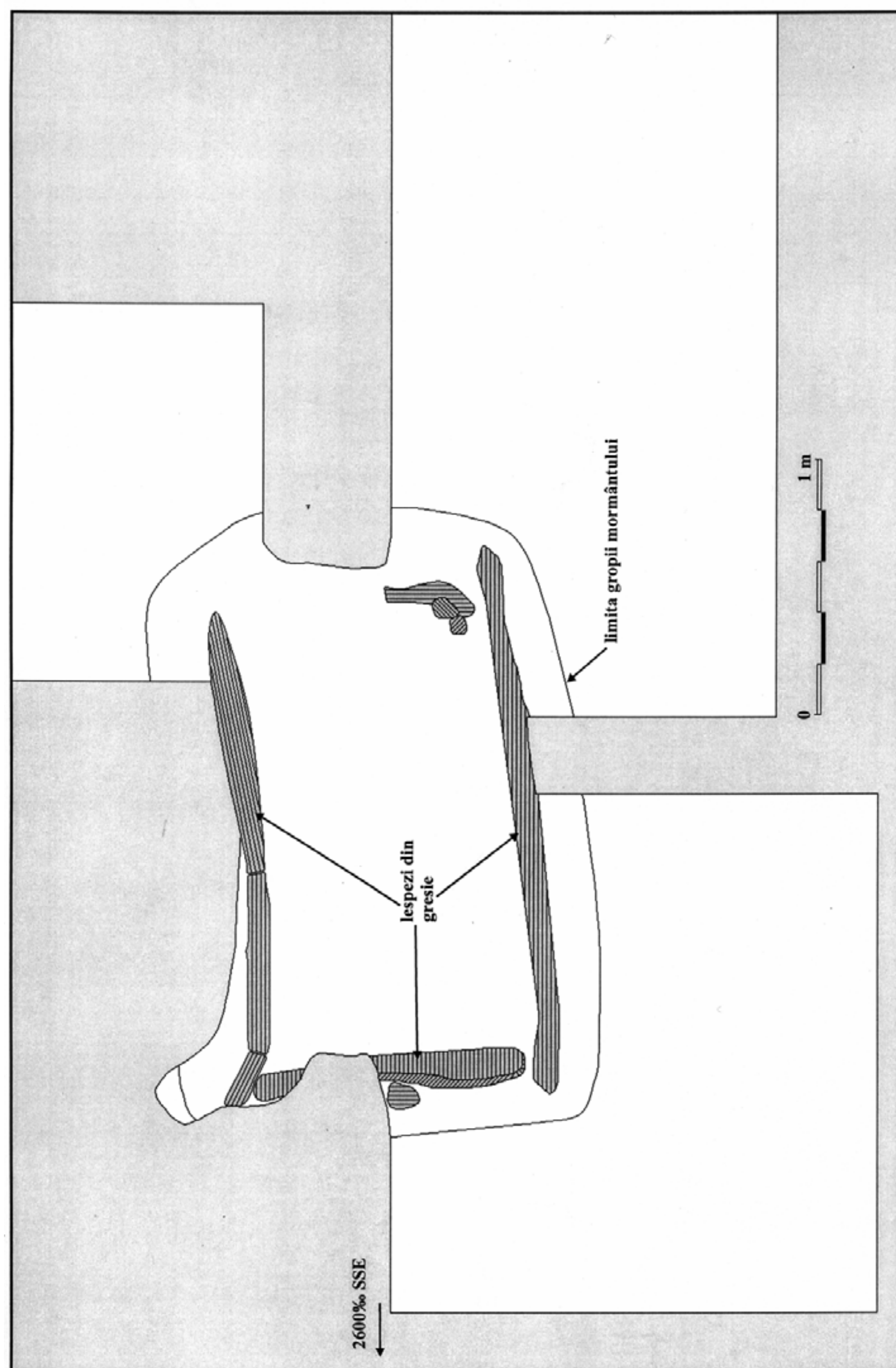

Fig. 4. Văleni-Dâmbovița: planul mormântului în cistă.

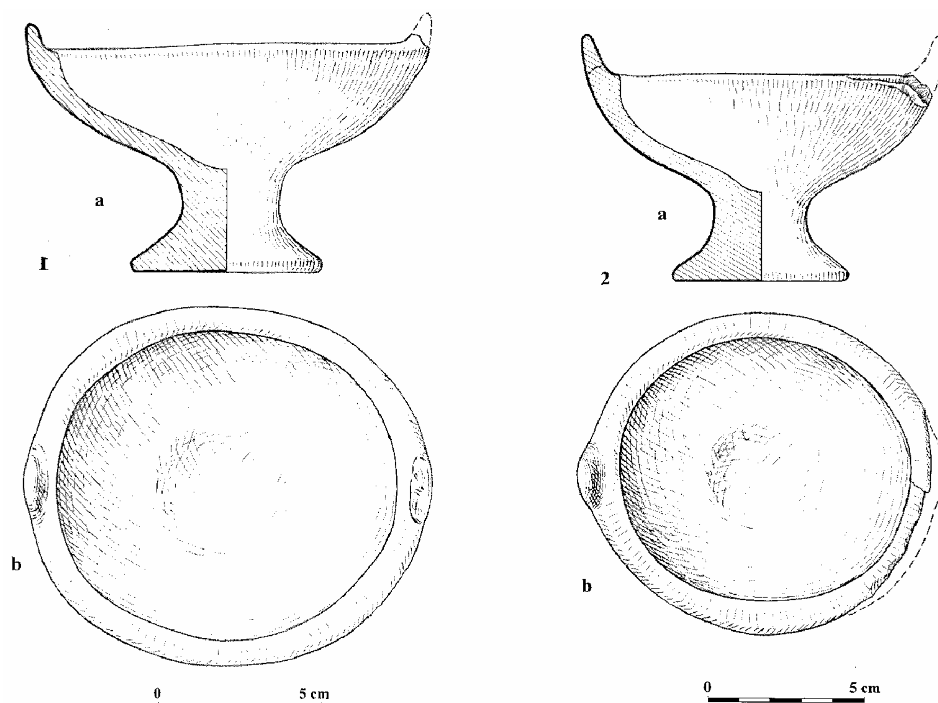

Fig. 5. Văleni-Dâmboviţa: Inventarul ceramic al mormântului în cistă. 1a – b cupa nr. 1; 2 a – b cupa nr. 2.

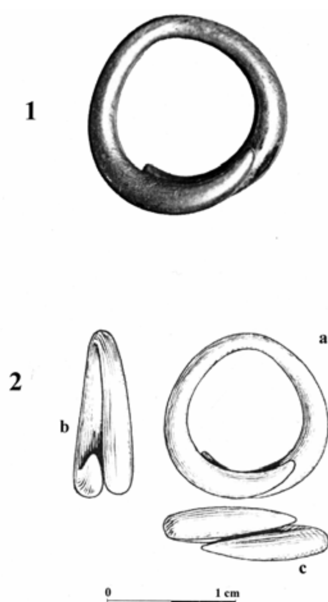

Fig. 6. Văleni-Dâmboviţa: Inelul de buclă din mormântul în cistă. 1 – foto; 2 a – c desen.

În acest loc, la suprafață, se găsea o lespede din gresie, ovală, lungă de circa 1,20 şi lată de 0,80 m. Din spusele proprietarului locului, lespedea fusese scoasă la săpat, cu aceeaşi ocazie mai fiind scoase şi alte bucăți de gresie. Pentru verificarea situației au fost trasate două secțiuni paralele, dispuse de-a lungul pantei, fiecare cu dimensiunile de 10 × 1,5 m, separate de un martor stratigrafic lat de 0,20 m. La 0,15 – 0,20 m, într-un sol galben lutos, au fost descoperite mai multe grupuri de pietre, fără o ordine aparentă şi fără nici un fel de material arheologic. Săpătura s-a adâncit până la 0,60 – 1,40 m, dar în afara faptului că au mai fost descoperite alte pietre, unele de dimensiuni destul de mari, nu s-a putut stabili dacă este vorba de o amenajare umană şi nici nu a fost descoperit material arheologic. În această situație cercetarea a fost suspendată, urmând a se face o nouă verificare într-o campanie viitoare.

Cel de-al treilea punct, *La Vică*, se găseşte la circa 250 m nord-est de al doilea, tot la marginea unei viroage ce se scurge pe direcția SSE-NNV. Aici, proprietarul locului a descoperit mai multe lespezi, cu ocazia amenajării livezii, dintre acestea mai găsindu-se pe loc una, aşezată pe muchie şi al cărei capăt era vizibil în iarbă. Pentru verificarea situației a fost trasată o altă secțiune, cu dimensiunile 3 × 1,5 m, orientată aproximativ N-S. La – 0,15 m de la nivelul actual de călcare, într-un sol cenuşiu, lutos, scurs de pe panta din imediata apropiere, au fost descoperite mai multe lespezi din gresie, dintre care una stătea încă pe muchie, în poziția sa inițială, alături de care se găseau alte câteva prăbuşite unele peste altele. Aproximativ către sud, se găsea, în poziție oblică, o lespede din gresie, cu dimensiunile de 0,56 × 0,40 m, groasă de 5 centimetri. Către nord se găsea o alta, de asemenea în poziție oblică. Sub ele se aflau alte fragmente de lespezi. Printre aceste lespezi grupate, dar şi sub ele, se întindea o porțiune de pământ înroşit de foc, cu mulți cărbuni împrăştiați. La circa 0,10 – 0,15 m spre N se mai aflau alte două lespezi lunguiețe (fig. 7). După ce s-au curățat şi îndepărtat lespezile căzute, s-a observat că era vorba de resturile unei mici ciste din pietre, ce avusese inițial dimensiunile de 0,60 × 0,40 m, în al cărei interior se păstrau urmele unui foc. Adâncimea cistei fusese inițial de circa 0,50 m, judecând după lespedea rămasă *in situ*, astfel că o interpretare a structurii respective drept vatră de foc nu poate fi reținută. De altfel, grosimea stratului de arsură nu depăşeşte 2 – 3 cm, lipsind crusta specifică vetrelor. Pe toată suprafața secțiunii deschise nu a fost descoperit nici un fel de material arheologic. Din punct de vedere stratigrafic, dat fiind faptul că întregul complex se găseşte la piciorul unei pante, alunecările de luturi vizibile pe profile au îngreunat stabilirea cu precizie a poziției cistei din lespezi. Totuşi, se poate menționa faptul că alcătuirea din lespezi, mai puțin cele două situate în poziție relativ excentrică, fiind probabil în poziție secundară, se aflau într-un sol cenuşiu-gălbui ce era acoperit de stratul de lut alunecat (?) pe pantă dinspre vest. Condițiile obiective ale cercetării din toamna 2000 au împiedicat extinderea săpăturii pentru a preciza contextul în care se găsea mica cistă din piatră. Din aceste motive este dificil de a face o interpretare definitivă a complexului descoperit. În preajmă (terenul a fost folosit de multă vreme ca livadă de pomi fructiferi) nu s-au observat urme arheologice care să poată fi puse în legătură cu cista. Panta, la picioarele căreia se găseşte aceasta, are o lungime de câtiva metri

şi se opreşte pe o ridicătură naturală

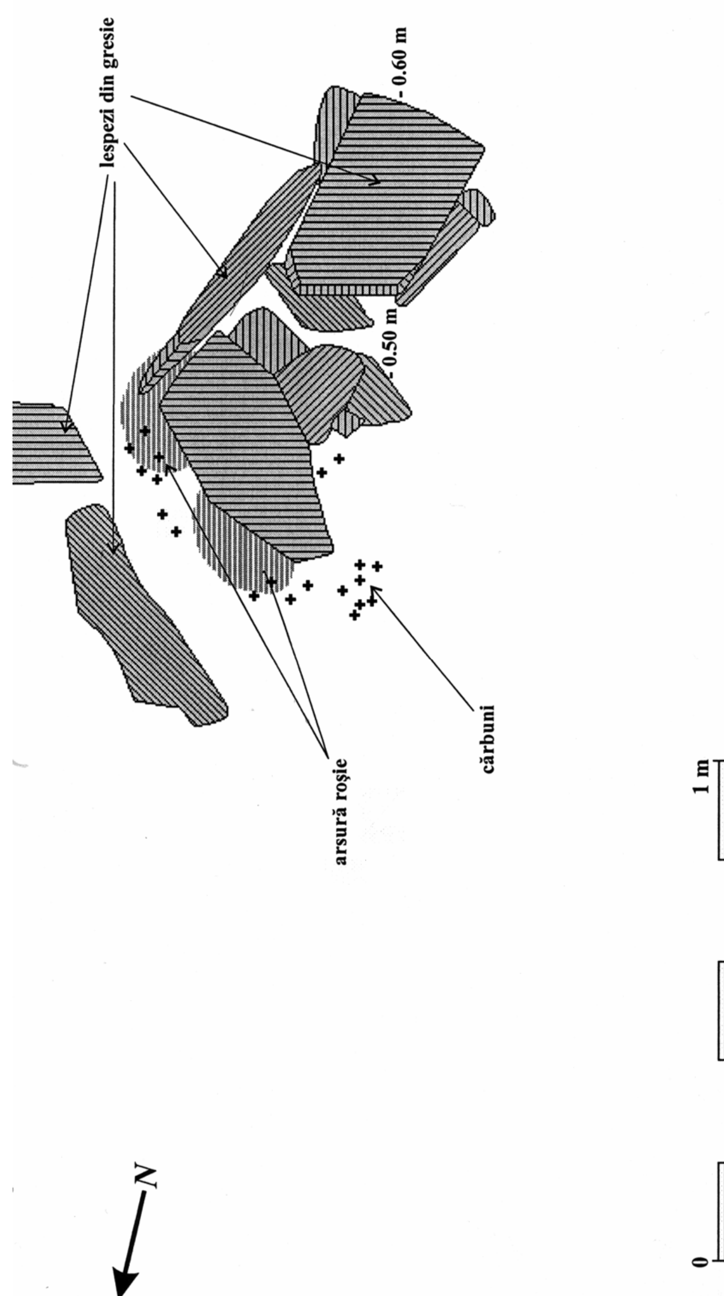

Fig. 7. Văleni-Dâmbovița: Planul săpăturii din punctul ***La Vică***.

de la care porneşte o altă pantă. Către sud terenul este tăiat de o viroagă naturală, în fapt albia unui torent. În aceasta situaţie complexul astfel descoperit nu poate fi reţinut, deocamdată, decât ca o structură alcătuită de oameni şi în care la un anumit moment dat s-a făcut un foc. Lipsa oricărui material arheologic împiedică o fixare în timp a acesteia, ca şi o discuţie mai largă asupra funcţionalităţii. Nu este exclus însă ca această mică cistă să facă parte dintr-o structură mai amplă, dar ne lipseşte proba directă.

Înmormântări în ciste din piatră aparţinând începutului epocii bronzului, sunt cunoscute în spaţiul dintre Nistru şi Tisa de mai multă vreme, numărul lor sporind continuu în urma cercetărilor din ultimele decenii (Lista 1 şi harta de la fig. 8). Cele mai multe sunt concentrate în zona muntoasă a Carpaţilor Orientali şi Meridionali până la defileul Oltului, cu un grup distinct în centrul şi în colţul sud-estic al podişului transilvănean. Din punctul de vedere al atribuirii culturale, în linii mari se pot distinge câteva grupe. Prima dintre acestea este constituită din mormintele aparţinând Culturii Amforelor Sferice, fenomen arheologic documentat în nord-estul României de astăzi, printr-un grup periferic în cadrul general al culturii[1]. Dintre aceste descoperiri un loc important îl ocupă mormântul, încă inedit, de la Sânmartin (Lista 1, nr. 68), pe valea superioară a Oltului, ca fiind cel mai sudic. Între înmormântările atribuite Culturii Amforelor Sferice, cele de la Grăniceşti (Lista 1, nr. 31) şi Horodnicu de Jos (Lista 1, nr. 39), cunoscute de mai multă vreme, dar în contexte puţin precizate, sunt nesigure în ceea ce priveşte apartenenţa.Tot în nordul spaţiului avut aici în vedere, se plasează şi două descoperiri de la Hârtop (Lista 1, nr. 37) şi Şerbăneşti (Lista 1, nr. 75), atribuite, mai mult ipotetic, grupului Costişa. În Ţara Bârsei, dar şi în centrul podişului transilvănean, sunt cunoscute mormintele în cistă, aproape totodeauna plane, atribuite grupei Schneckenberg, excepţiile fiind înregistrate la Brăduţ (Lista 1, nr. 14), Moacşa (Lista 1, nr. 53) şi Ocland (Lista 1, nr. 56). Tot grupului Schneckenberg îi aparţine şi mormântul de la Sfântu Gheorghe (Lista 1, nr. 85), din al cărui inventar făceau parte un pumnal din bronz cu limbă la mâner şi mai multe cioburi, dintre care unul de la partea superioară a unui vas askos, decorat. Este cu totul problematic în ce măsură descoperirea izolată, sub tumul, şi mai puţin sigură de la Băgara (Lista 1, nr. 7), la marginea rasăriteană a Carpaţilor Occidentali, poate fi inclusă acestui grup. Ni se pare mai probabil ca mormântul, desigur cu o amenajare din pietre, să aparţină în realitate grupului Livezile, bine documentat în zonă[2]. La exteriorul Carpaţilor, mai ales în zona de curbură a acestora, se conturează grupul mormintelor în cistă atribuite culturii Monteoru, cele mai multe

[1] Acestei grupe culturale îi este caracteristic obiceiul depunerii morţilor în ciste din lespezi din piatră, uneori, în special în zona din preajma litoralului baltic, în cadrul unor structuri megalitice. Cf. U. Fischer, *Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet*, Vorgeschichtliche Forschungen 15, Berlin, 1956, p. 149 – 160; T. Sulimirski, *Corded Ware and Globular Amphorae north-east of the Carpathians*, Londra, 1968, p. 38 – 61, în special pentru descoperirile estice.

[2] H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul şi sud-vestul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica XIII, Bucureşti, 1996, p. 78-81, pentru aria de răspândire, şi p. 128-134 pentru detalii privind obiceiurile mortuare.

descoperite izolat, predominant în zona dealurilor înalte şi între care se

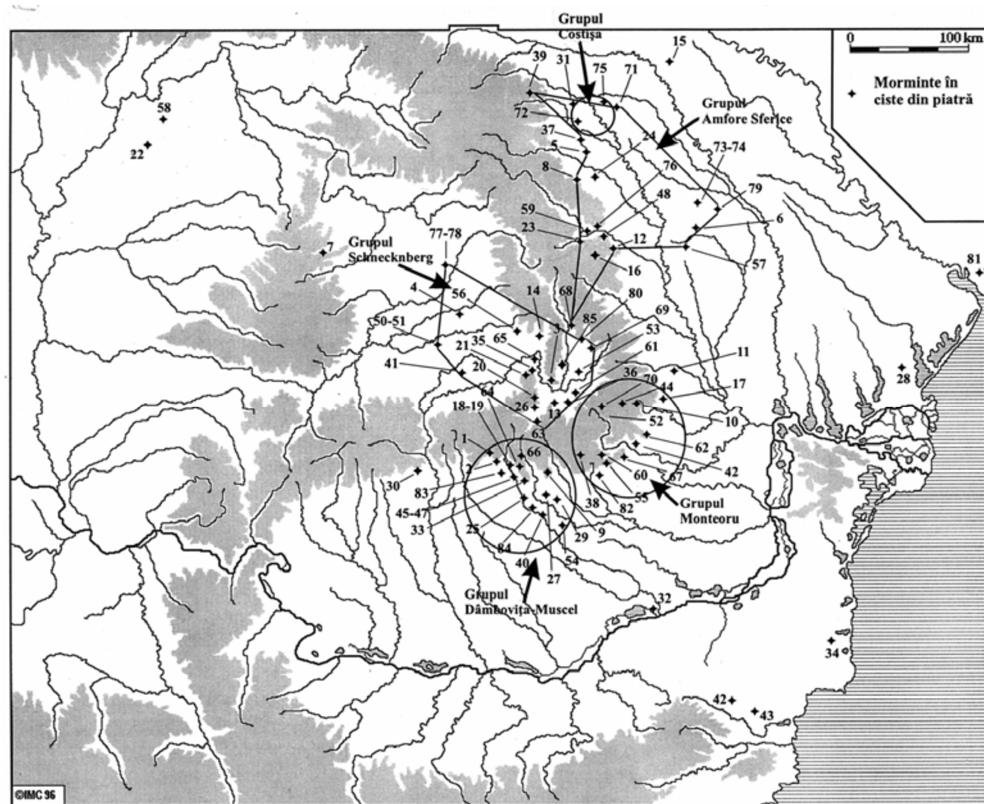

Fig. 8. Morminte în ciste din piatră între Nistru şi Tisa.

disting cele din necropola de la Cândeşti (Lista 1, nr. 17) la marginea dinspre câmpie. Acest grup se extinde spre vest, prin mormintele în ciste din piatră de la Pietricica, la izvoarele Lapoşului (Lista 1, nr. 60) şi Homorâciu, în bazinul superior al Teleajenului (Lista 1, nr. 38). Un loc aparte îl ocupă cimitirul de la Năeni – *Colarea* (Lista 1, nr. 55), ale cărui morminte săpate în stânca de calcar prezintă unele elemente comune cu cele în cistă. Spre vest, dincolo de cursul Ialomiței, se plasează mormintele din zona Dâmbovița – Muscel, în care se integrează foarte bine cel recent descoperit la Văleni-Dâmbovița. În grupul descoperirilor dâmbovițene o poziție excentrică – cel mai sudic – o ocupă mormântul de la Movila, atribuit unei etape de început a culturii Monteoru (Lista 1, nr. 54). Tot în zona submontană, mai spre vest, dincolo de defileul Oltului, dispunem de o descoperire singulară, atribuită culturii Glina, fiind vorba de un mormânt de incinerație în cistă din lespezi de piatră, găsit la Govora – *Runcuri* (Lista 1, nr. 30). Nu poate fi omis aici nici punctul de vedere conform căruia mormintele de la Turia (Lista 1, nr. 80), Sânzieni (Lista 1, nr. 69) şi Mlăjet (Lista 1, nr. 52), pe baza

ceştilor cu gura oblică, ar fi anterioare grupurilor Schneckenberg şi Monteoru[3].

Descoperirile din zona muntoasă sunt „înconjurate" de alte câteva înmormântări în ciste din piatră situate în zona de câmpie şi chiar mai la sud, dincolo de Dunăre. Un loc important îl ocupă, între acestea, grupul mormintelor cu ciste din piatră din cele două cimitire tumulare de la Usatovo (Lista 1, nr. 81), atribuite complexului tripolian târziu. Foarte importantă, deşi deocamdată singulară, este descoperirea în Basarabia, la Brânzeni (Lista 1, nr. 15), a unor morminte în cutii din piatră într-un mic cimitir atribuit „culturii" Edineț. În câțiva tumuli au fost descoperite morminte în ciste din piatră, unele în apropiere de Carpații de Curbură, dar în câmpie, cum este cel de la Boloteşti (Lista 1, nr. 11) sau în complexe funerare situate la distanță mare de zona muntoasă, în Bugeac, la Glubokoe (Lista 1, nr. 28), sau în sudul Dobrogei, la Hagieni (Lista 1, nr. 34), Kalugerica şi Kjulevča (Lista 1, nr. 42 – 43). Tot în tumuli au fost decoperite şi mormintele în cutii din piatră de la Czászárszállás (Lista 1, nr. 22) şi Oros – Nyíres (Lista 1, nr. 58) în pustă.

O apariție cu totul izolată care în lipsa unor informații complete nu poate fi discutată, este reprezentată printr-un mormânt de inhumație, în cutie din piatră, menționat la Gumelnița, în *tell*-ul binecunoscut (Lista 1, nr. 32). Şi mai la sud , se înregistrează descoperirea, oarecum insolită, din Bulgaria, de la Pekliuk, unde a fost cercetat un presupus cenotaf atribuit, pe baza inventarului, culturii Amforelor Sferice[4].

Către sud-vest se pot distinge grupurile de morminte în ciste din piatră, sub tumuli, din Serbia apuseană, atribuite grupului Somogyvár[5], sau din zona adriatică[6], cele mai cunoscut fiind cele de la Mala Gruda şi Velika Gruda, în Muntenegru[7].

Trebuie reamintit însă că, în cele mai multe cazuri, aceste morminte au fost descoperite accidental, deranjate şi cu inventarele de obicei incomplete, lipsind observațiile sistematice. În aceste condiții, de multe ori, atribuirea culturală a fost făcută oarecum „la impresie", după ritul sau ritualul funerar, în speță pe baza cutiilor din piatră sau a localizării geografice şi, mai rar, pe baza unor elemente de inventar. Lipsesc cercetările sistematice în această direcție, astfel că numărul şi aria acoperită de astfel de înmormântări, în special în zona montană, depind în bună măsură de hazardul descoperirilor, ambele fiind susceptibile de modificări în viitor. Tot datorită lipsei înregistrărilor sistematice este încă greu de făcut o distincție chorologică clară între mormintele în ciste din lespezi din piatră plane şi cele aflate sub tumuli.

[3] P. Roman, SCIVA 37, 1981, 1, p. 35 – 36.

[4] Sulimirski, *op. cit.*, p. 206, fig. 23/1.

[5] I. Bóna, Alba-Regia 4 – 5, 1963 – 1964 (1965), p. 44 – 45.

[6] B. Govedarica, în D. Srejović, N. Tasić (ed.), *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolithischen Periode*, Belgrad, 1987, p. 57 – 70; M. Lazić, *Topografija i tipologija praistorijskih tumula u Srbiji i Crnoj Gori*, Belgrad, 1989.

[7] Margarita Primas, *Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. im Adriagebiet - Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext*, UPA 32, Bonn, 1996, cu discuția asupra acestui obicei mortuar în Europa sud-estică, în relație şi cu mormintele tumulare din zona nord-pontică sau din Caucaz, la p. 121 – 139.

Cele mai vechi morminte cu ciste din piatră din spațiul dintre Nistru şi Tisa sunt cele aparținând Culturii Amforelor Sferice şi cele tripoliene târzii de la Usatovo. Destul de vechi sunt şi unele dintre cele descoperite în tumuli cum este cazul celor din nordul pustei ungare. Obiceiul depunerii morților în ciste din lespezi de piatră, uneori de dimensiuni apreciabile, a constituit o modă funerară, ce poate fi legată de tradițiile mortuare ale comunităților cu Amfore Sferice, şi care s-a extins şi dincolo de limitele ariei ocupate de această grupă. Aşa se pot explica, măcar parțial, cistele usatoviene sau cele descoperite în morminte Jamnaja propriu zise din Ucraina sau chiar din Crimeea: astfel de alcătuiri funerare nu sunt străine nici spațiului nord-caucazian, unde însă se pare că este vorba de tradiții locale. Din punctul de vedere al ritului funerar[8], grupa atribuită Culturii Amforelor Sferice şi constituită din mormintele descoperite în nord-estul României se distinge prin practica exclusivă a înhumației. Pentru mormintele din Țara Bârsei sau din centrul podişului transilvănean, atribuite grupei Schneckenberg, din puținele date precise de care dispunem se pare că este vorba de un biritualism, înhumați şi incinerați fiind uneori descoperiți chiar în aceeaşi cistă. Grupa mormintelor în cutii din piatră din zona Buzău-Vrancea este aproape în totalitate înhumată, excepție făcând cimitirul de la Năeni – *Colarea,* unde biritualismul a fost din nou constatat[9]. Pentru grupul Dâmbovița – Muscel este posibil biritualismul, dar din nou ne lipsesc observațiile corecte. O prezență singulară o constituie şi mormântul de incinerație de la Govora-*Runcuri*, atribuit culturii Glina, grupă care se remarcă de altfel prin puținătatea descoperirilor funerare[10]. Se poate constata, aşadar, că moda înmormântărilor în ciste din lespezi de piatră se suprapune, pe o arie relativ largă, unor culturi/grupe ceramice diferite, unor rituri funerare diferite, fără a fi legată direct de înhumație sau incinerație, tot aşa cum acelaşi tip de mormânt poate fi întâlnit fie sub movile, fie plan. Obiceiul depunerii defuncților în ciste din lespezi de piatră a fost larg răspândit în Europa centrală şi estică în neoliticul târziu şi în bronzul timpuriu. El a continuat să fie practicat şi în etapele următoare ale epocii bronzului, asemenea morminte mai fiind cunoscute şi pentru grupurile Glockenbecher şi Aunjetitz[11], mai spre răsărit în cadrul culturii Mnogovalikovaja[12]

[8] Pentru noțiunile de *rit şi ritual funerar*, vezi I. Motzoi-Chicideanu, vocea *Mormânt*, în EAIVR, vol. III M-Q, Bucureşti, 2000, p. 108.

[9] D. Nicolăescu-Plopşor, M. Şt. Udrescu, SCIVA 32, 1981, 3, p. 447 – 453.

[10] Dintre acestea merită amintit mormântul de incinerație dela Tețcoiu, com. Mătăsaru, jud. Dâmbovița, cf. Gh. Bichir, Eugenia Popescu, Materiale 9, 1970, p. 273.

[11] Fischer, *op. cit.*, p. 161 – 162 şi, respectiv, 171 – 172.

[12] E. N. Savva, *Kul'tura mnogovalikovoj keramiki Dnestrovsko-Prutskogo meždurečʼja*, Chişinău, 1992, p. 85. La Gârceni au fost descoperite mai de mult câteva morminte, dintre care două aveau scheletele depuse în cutii din piatră, iar celelalte erau acoperite cu grămezi din lespezi. Într-unul dintre acestea (M. 2) a fost găsită şi o cataramă discoidală din os (cf. A. C. Florescu, M. Florescu, Materiale 6, 1959, p. 221 – 229, fig. 5/2) pe baza căreia descoperirea poate fi atribuită culturii Mnogovalikovaja.

şi mai târziu chiar în unele cimitire Noua din Transilvania[13] sau în mediul Sabatinovka, din Bugeac[14]. În acest fel numai structura mormintelor în cistă sau ritul funerar practicat nu au cum avea valoare cronologică, datarea, ca şi atribuirea culturală rămânând, cu cauţiunea firescă, a se face tot după elementele de inventar[15].

Cele două cupe din mormântul de la Văleni-Dâmboviţa aparţin unui tip de vas – cupa cu picior, *Fußschale* – destul de cunoscut[16], deşi nu foarte frecvent, în spaţiul nord-dunărean. În perioada timpurie a epocii bronzului (în sens tradiţional) din Europa centrală şi estică există o serie de cupe decorate, dintre care cele cu picior polipod în cruce şi decorate cu şnurul, sunt specifice aşa-zisei culturi a înmomântărilor cu catacombă – Katakombnaja – din spaţiul nord-pontic[17], iar cele cu piciorul gol şi decorate, în special pe interior, într-o tehnică şi cu motive diferite, sunt cunoscute în descoperiri de tip Zók târziu[18]. Pentru spaţiul dintre Tisa şi Nistru, cupe cu picior plin nedecorate se mai cunosc doar la Râmnicelu, un exemplar atribuit „fazei Ic” a culturii Cernavoda I[19], două fragmente presupuse a fi

[13] Două morminte de incineraţie în cutii din piatră la Archiud (cf. G. Marinescu, Thraco-Dacica 7.1 – 2, 1986, 46 – 58) şi altele, de înhumaţie sub tumuli, la Caşolţ (cf. A. C. Florescu, CCDJ 9, 1991, p. 44, nr. 110.

[14] Cum foarte probabil este cazul, după kantharosul din mormânt, M. 2 din tum. 6 de la Borisovka (fost Borisăuca), cf. A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976, p. 105, pl. 28/1 – 4.

[15] În acest fel noţiunea de „orizont al înmormântărilor în ciste” (cf. Schuster, *op. cit.*, p. 126 – 133) devine lipsită de sens.

[16] O discuţie privind aceste cupe a încercat Schuster, Thraco-Dacica 16, 1995, 1 – 2, p. 45 – 53, dar având puţin material la dispoziţie nu a reuşit decât o înfăţişare cu totul sumară a problemei. Mai mult, nu a făcut distincţii între exemplarele cu picior polipod, gol sau plin, sau între cupele decorate şi cele nedecorate, care se deosebesc şi prin formă.

[17] Aceste vase numite şi *Kreuzfußschale*, după piciorul cu patru lobi în cruce sau, în ruseşte, *kuril'nica* (afumătoare), socotite ca vase de cult, sunt frecvente în mormintele cu catacombă din zona nord-caucaziană de unde se răspândesc în mormintele de acelaşi fel din stepele din nordul Mării Negre. Vezi A. M. Tallgren, ESA 6, 1931, p. 142 – 167;T. B. Popova, *Plemena katakombnoj kul'tury. Severnoe Pričernomor'e vo vtorom tysjačeletii do našej ery*, Moscova, 1955; A.L. Nečitajlo, *Svjazy naselenija stepnoj Ukrainy i Severnogo Kavkaza v epohu bronzy*, Kiev, 1991, p. 69 – 71; A. Sherratt, în P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates, J. Toms (eds.), *Sacred and Profane. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion. Oxford, 1989.* Oxford University Committee for Archaeology Monograph No. 32, Oxford, 1991, p. 50 – 64, cu referire directă, în ultimul paragraf, la vasele polipode *kuril'nica*; A. Nagler, *Kurgane der Mozdok-Steppe in Nordkaukasien*, Archäologie in Eurasien 3, Espelkamp, 1996, p. 24 – 25 şi 28, pentru interpretare şi cu trimiteri la literatura mai veche.

[18] N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.-16. Jahrhunderts v.u.Z.*, Archaeologia Hungarica 45, Budapesta, 1968, p.75, pl. 12/7a – c; 23/17 – 19; 26/1 – 2; 24/6 şi pl. 127/7 – 8 pentru cele din mediul Nyírség şi p. 82, pl. 2/2; 3/4 – 5, 9 – 11; 4/3 – 4; 5/1, 3, 9; 6/4 – 6 şi pl. 126/1 pentru cupele din aria Makó; idem, *Die Makó-Kultur*, în N. Tasić (ed.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Belgrad, 1984, p. 96, pl. 20. O discuţie mai nouă privind cupele din mediile Makó la B. Tănăsescu, *O descoperire Makó la Ostrovu Corbului (jud. Mehedinţi)*, într-un număr viitor al acestei reviste.

[19] N. Harţuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecţiei de arheologie a Muzeului Brăilei*,

cupe, provenite din locuirea Glina târzie de la Ostrovu Corbului[20], ca şi un exemplar întreg din aceeaşi staţiune[21], apoi un fragment de picior plin, ce ar fi putut aparţine unei cupe, descoperit la Leliceni[22]. Din nivelul 2a al aşezării de la Celei, împreună cu o ceaşcă askoidală, provine un fragment de cupă, cu un decor constituit dintr-un şir de alveole[23]. O miniatură, apropiată oarecum de vasele de tip *Kreuzfußschale*, dar fără ornament, a fost descoperită la Braneţ, în locuinţa 8 din nivelul III al aşezării Glina[24], iar o cupă miniaturală cu piciorul plin şi de asemenea lipsită de decor, în locuinţa 14, din nivelul II al aceleiaşi aşezări[25]. Un alt fragment probabil de *Kreuzfußschale*, descoperit undeva în sud-vestul Olteniei, între Suharu şi Gubaucea, este semnalat mai de mult[26]. O cupă cu piciorul plin, dar cu o alveolare pe fund şi decorată cu şiruri de puncte, a fost descoperită la Locusteni, într-un context socotit de tip Orleşti-Gornea[27]. O cupă cu picior, cu o toartă, şi un fragment de cupă cu picior plin au mai fost descoperite şi în staţiunea de la Zoltan, într-un nivel în care există şi specia ceramică decorată cu *Besenstrich*[28]. Alte două cupe nedecorate, cu o siluetă asemănătoare celor de la Văleni-Dâmboviţa, provin dintr-o descoperire fortuită de caracter Nyírség din Ungaria, comitatul Szabolcs[29]. Cupele cu picior fac parte şi din repertoriul grupului Somogyvár-Vinkovci[30], într-o aşezare aparţinând acestuia, de la Nagyvejke, fiind găsite împreună cu un topor cu gaură de înmănuşare transversală de tip Kozarac[31]. Cupe cu picior simplu sau polipod apar şi în mediile vučedoliene, ca de pildă în staţiunea de la Vinkovci-Hotel[32]. Din aşezarea, azi acoperită de apă, de la Ezerovo, lângă Varna, au fost recuperate câteva vase socotite capace, dintre care unele, cu decor pe interior, ar

Brăila, 1976, p. 138, nr. 272; N. Harţuche, Istros 1, 1980, fig. 38/1.

[20] Roman, Thraco-Dacica 6, 1985, 1 – 2, fig. 1/2 – 3, cu menţiunea că nu cunoaştem motivul pentru care celor două fragmente, care puteau foarte bine să provină de la simple boluri, li s-a reconstituit piciorul în desen.

[21] Idem, în Schuster (red.), *Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22.-24. November 1997)*, Bucureşti, 1998, p. 17; fig. 3/4.

[22] Schuster, Thraco-Dacica 16, 1995, 1 – 2, fig. 4/8. Este drept însă că lipsindu-i partea superioară, nu avem cum şti dacă corpul a fost sau nu ornamentat.

[23] M. Nica, Oltenia StCom 4, 1982, fig. 7/6.

[24] A. Ulanici, CAMNI 2, 1976, p. 59; fig. 18/2.

[25] Idem, CAMNI 6, 1983, p. 24, pl. 2/1.

[26] I. Nestor, 22 BerRGK, 1932 (1933), p. 69, nota 264, unde se specifică însă că descoperirea este nesigură.

[27] Gh. Petre-Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea, 1995, p. 41, fig. 9/12.

[28] V. Cavruc, Thraco-Dacica 18, 1997, 1 – 2, fig. 13/4; 14/1; pl. 2/9.

[29] Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, p. 68, pl. 17/4 – 5.

[30] G. Bándi, în N. Tasić, *op. cit*, p. 125 – 128, pl. 30/4. Asupra exagerării importanţei unei forme de vas – în speţă cupele cu picior – a atras atenţia, pe bună dreptate Mária Bondár, în B.M. Szőke (ed.), *Archaeology and settlement history in the Hahót basin, south-west Hungary*, Anteus 22, 1995, p. 238 – 239.

[31] Gabriella Kulcsár, Savaria 24, 1999, 3, p.132.

[32] A. Durman (coord.), *Vučedol treće tisućljeće p. n. e.–- Vučedol three thousand years b. c.*, Zagreb, 1988, Kat. 179 – 180, 202.

putea fi cupe cu picior plin[33]. Cupe, dar cu piciorul gol, sunt cunoscute şi în mediile Tei I (Tei – Căţelu)[34]. Acestor descoperiri mai vechi le mai putem adăuga astăzi şi o piesă întreagă, de asemenea cu piciorul plin, descoperită în nivelul Zn. Ib al aşezării *Cetatea 2* de la Năeni – *Zănoaga*, nivel atribuit unei etape incipiente – *Zănoaga* – a culturii Monteoru[35]. Apropierea celor două cupe de la Văleni-Dâmboviţa de piesa de la Năeni – *Zănoaga* mai este întărită şi prin maniera de ornamentare a buzelor de vase, cu proeminenţe sau nervuri trase din pastă ori aplicate pe marginile recipientelor, procedeu foarte frecvent şi variat în acelaşi timp în staţiunea buzoiană, mai cu seamă în nivelele Zn IIa şi IIb[36]. Aceast pocedeu ornamental este întru totul caracteristic şi stilului[37] ceramic Monteoru $Ic4_{-1/-2}$ aşa cum se poate observa în staţiunea eponimă[38], fiind întâlnită şi la castroanele din nivelul superior al aşezării de la Odaia Turcului[39], nivel atribuit „aspectului cultural” cu acelaşi nume[40]. De altfel, obiceiul decorării vaselor, desigur la forme diferite, cu proeminenţe sau nervuri plastice pe margine poate fi întâlnit şi în grupele ceramice Baden şi Coţofeni[41]. Vasele din mormintele de la Apa Sărată, Malu cu Flori[42], Movila[43] şi Voineşti[44] aparţin aceluiaşi stil ceramic $Ic4_{-1/2}$, echivalent în fapt cu ceea ce se numeşte „aspectul Odaia Turcului”. Vasul descoperit mai de mult într-unul din mormintele în cistă de la la Cetăţeni[45] este probabil o pixidă/vas de agăţat,

[33] Goranka Tončeva, Dacia NS 25, 1981, fig. 14/1 – 2, 4, 12 – 13, 15 – 17.

[34] V. Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, f. a. (1966), p. 88.

[35] I. Motzoi-Chicideanu, Monica Şandor-Chicideanu, Materiale SN 1, 1999 (2001), p. 81 şi fig. 15/5.

[36] *Ibidem*, p. 79, fig. 15/1, 3 – 4, 6 – 8.

[37] Folosim expresia „stil” ca mai potrivită, în stadiul actual al cunoaşterii culturii Monteoru, decât cea de fază *(ibidem*, p. 68, nota 15).

[38] Eugenia Zaharia, Dacia NS 31, 1987, 1 – 2, fig. 15.

[39] Ersilia Tudor, Dacia NS 26, 1982, 1 – 2, p. 67, fig. 7/4 – 5, 10, 16.

[40] A. Vulpe, Starinar NS, 40 – 41, 1991, p. 105 – 111, pentru cea mai recentă luare de poziţie.

[41] Roman, *Cultura Coţofeni*, Biblioteca de Arheologie XXVI, Bucureşti, 1976; P. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, Biblioteca de Arheologie 31, Bucureşti, 1978, ca să nu citām decât două sinteze care se referă direct la spaţiul românesc.

[42] Schuster, *op. cit.* (supra nota 3), fig. 81/1 – 2; 82/1.

[43] Zaharia, Dacia NS 31, 1987, 1 – 2, p. 33, fig. 8/5 – 6.

[44] Este vorba de fragmente de la două ceşti, cu pântecele în „unghi”, recuperate de Cornelia Boruga-Stoica, cu ocazia verificării din mai 1972 a descoperirii accidentale a mormântului. Material în colecţia Complexului Muzeal Naţional „Curtea Domnească” din Târgovişte.

[45] D.V. Rosetti, CAMNI 1, 1975, p. 276, 278, fig. 8 şi p. 280, unde se citează din însemnările lui I. Andrieşescu din 1931, conform cărora vasul a fost descoperit în punctul „*La Cruce”*, dar pe planul de la fig. 11 este trecut ca fiind din mormântul 1 din punctul „*Cornu malului”*. Adăugăm că planurile pentru cele două puncte sunt cu totul îndoielnice, judecând măcar după scară, ele fiind de fapt simple schiţe cu valoare redusă. După D.V. Rosetti, în 1931, I. Andrieşescu a făcut o verificare în teren a descoperirilor întâmplătoare din anul precedent, cu această ocazie fiind redactată şi schiţa cu mormintele din cele două puncte. În 1960 S. Morintz a mai descoperit alte morminte în punctul „*Cornu malului”*, dar nu a fost întocmit un plan pentru a se pune în evidenţă relaţia acestora cu

pentru care nu cunoaştem analogii directe în ariile imediat învecinate, dar poate fi pus în relație cu formele asemănătoare monteorene. Castronul din mormântul de la Apa Sărată[46], cu torți „mosor", aparține unui tip cunoscut în descoperiri din bronzul timpuriu (în sens tradițional) din Transilvania[47] sau Muntenia. O ceramică cu totul asemănătoare celei din nivelele Zn IIa-IIb de la Năeni – *Zănoaga* s-a descoperit, prin cercetări de suprafață, şi într-o aşezare, astăzi în bună parte distrusă, situată pe panta de sud-est a unui deal de lângă localitatea Țâța (astăzi Dealul Frumos), comuna Pietroşița, jud. Dâmbovița[48], în linie dreaptă la mică distanță către est de mormântul descoperit la Văleni-Dâmbovița. Materiale ceramice într-o oarecare măsură asemănătoare s-au găsit şi în stațiunea, situată mai către sud, la câmp, aproape de malul Sabarului, de la Costeştii din Vale – *Măgură*[49]. Către câmpie, vase cu decor de acest fel se găsesc în descoperiri atribuite culturii Glina, faciesul târziu (Glina IV), de la Ostrovu Corbului[50]. O situație oarecum identică este şi la Braneț, unde există o etapă de locuire Glina, de asemenea târzie, al cărei material ceramic poate fi pus în raport cu olăria de la Năeni – *Zănoaga*, niv. IIa-IIb[51]. Cioburi cu unele similitudini la Năeni – *Zănoaga*, cu alte cuvinte dintr-o etapă de început a culturii Monteoru, se mai întâlnesc, e drept mai rar, şi în alte stațiuni Glina târzii de pe văile inferioare ale Argeşului şi Dâmboviței. Ne referim în primul rând la Bucureşti – *Ciurelu*[52], Schitu – *Gaura Despei*[53] şi poate Varlaam[54]. Recent au fost distinse „materialele de tip Militari – Câmpul Boja", dar, cum situl „eponim" a fost „*puțin intens investigat*", considerațiile privind sorgintea lor sudică sunt pripite[55]. O primă concluzie, care se desprinde din această situație este aceea

mormintele descoperite în 1930, cf. Schuster, *op.cit.*, p. 217 – 219.

[46] Schuster, *op. cit.*, fig. 80/2.

[47] La Zlatna, de pildă, Ciugudean, *op. cit.* (supra nota 5) fig. 63/2 – 3.

[48] Cercetare de suprafață în 1979, I. Motzoi-Chicideanu şi P. Diaconescu.

[49] Chicideanu, Materiale 14 (Tulcea), 1982, p. 128.

[50] P. Roman, *op. cit.* (supra nota 23), fig. 3/1 – 2, 5 împreună cu un fragment de ceaşcă cu toartă uşor supraînălțată trasă din buză şi prevăzută cu o creastă la fig. 3/7.

[51] A. Ulanici, CAMNI 2, 1976, fig. 13/1, 3, 5 – 6; fig. 14/3 – 4, 6; idem, CAMNI 3, 1979, fig. 6/7 – 8; idem, CAMNI 4, 1981, fig. 4/8 (socotită toartă „zoomorfă"); fig. 5/6, 10, 12. Săpăturile de la Braneț au fost întrerupte după decesul autorului, astfel că unele lămuriri de ordin stratigrafic absolut necesare rămân încă de aşteptat.

[52] Schuster, *op. cit*, fig. 101/2 – 3; 102;3.

[53] *Ibidem*, fig. 109/5.

[54] *Ibidem*, p. 211 – 213, fig. 120/1 – 4, aşezarea fiind considerată ca, împreună cu cea de la Mihăileşti – *Tufa*, reprezentând cea mai estică „apariție" de gen Govora Sat – *Runcuri.* O parte din trimiterile la ilustrații sunt însă greşite, căci la fig. 66 – 70 se specifică că este vorba de cioburi de la Bucureşti – *Ciurelu.*

[55] M. Negru, C. Schuster, D. Moise, *Militari-Câmpul Boja. Un sit arheologic pe teritoriul Bucureştilor*, Bucureşti, 2000, p. 22 – 25. Atragem atenția asupra pasajului final, de altfel deosebit de savuros, din care reiese că aceste comunități, în contextul dramatic al presiunii nomazilor nord-pontici în amonte pe Dunăre, ce îi forțează pe glinoizi (sic) la o bejenie parțială spre apus, reuşesc să se strecoare totuşi spre nord !

că succesiunea stratigrafică de la Odaia Turcului, interpretată rigid în sensul unei succesiuni cronologice Glina, aspectul Odaia Turcului[56], îşi pierde din putere, fiind evident că în restul ariei Glina a existat o etapă, mai târzie, contemporană stilului ceramic/etapei Monteoru $Ic4_{-1}$[57]. În acelaşi timp, ceramică de acest fel se găseşte răspândită pe o arie cu mult mai largă decât i-a fost acordată „aspectului Odaia Turcului"[58], în care, în afara descoperirilor de la Odaia Turcului, Movila, Costeştii din Vale, Ţâţa, Năeni – *Zănoaga*, Sărata Monteoru, eventual Cârlomăneşti şi Săpoca[59], mai există cele de la Poiana[60], pe Siret, şi cele specifice „culturii Edineţ"[61]. Se configurează astfel o arie largă, pornind în vest de la cursul Dâmboviţei, în special în zona dealurilor subcarpatice, dar şi în câmpia înaltă imediat învecinată lor şi care se întinde, prin descoperiri, răzleţe deocamdată, către răsărit peste Podişul central moldovenesc, o extensie nord-estică fiind jalonată de grupul descoperirilor de tip Edineţ. Acestei arii, contemporană cu descoperirile Schneckenberg de dincolo de Carpaţi, spre nord sau Glina târzii din aria apuseană a acestui grup, îi sunt caracteristice morminte în ciste din piatră, biritualismul şi dispunerea sub tumuli fiind documentate, măcar parţial, pentru jumătatea sa de apus. Este evident, că pe acest fond în nord-estul Munteniei şi chiar şi mai la nord-est de curbura Carpaţilor, la Poiana, asistăm la evoluţia ulterioară, de tip $Ic4_{-3}$-Ic3, a stilului ceramic monteorean. Descoperirile destul de compacte din zona subcarpatică Buzău – Vrancea par să contureze aria în care s-a constituit, începând cu etapa *Zănoaga*, olăria monteoreană timpurie, noţiunile de „aspectul Odaia Turcului" sau „Năeni-Schneckenberg" nemaiputând fi reţinute. Nu ştim, în stadiul actual al cercetării, care a fost destinul celorlalte descoperiri similare din jumătatea nord-vestică a Munteniei şi pentru care folosim denumirea, **numai în sens geografic** deocamdată, de *grupul Dâmboviţa – Muscel*[62], o legătură cu descoperirile Tei, care le urmează în această parte, nefiind probată[63]. Cupele de la Văleni-Dâmboviţa, ca şi vasele din celelalte morminte ale grupului Dâmboviţa-Muscel, împreună cu materialele de la Ţâţa, ne îngăduie să vorbim, cel puţin, de o contemporaneitate cu etapele monteorene

[56] Roman, SCIVA 37, 1986, 1, p. 44 – 45; A. Vulpe, *op. cit.*; J. Lichardus, J. Vladár, SlovArch. 44, 1997, 2, p. 44 – 45, care şi-au însuşit acest punct de vedere.

[57] Un punct de vedere asemănător a fost exprimat mai de mult de Roman, *op. cit.*, p. 40 – 41.

[58] Vulpe, *op. cit.*, fig. 4.

[59] A. Oancea, V. Drâmbocianu, SCIVA 28, 1977, 4, p. 510, fig. 1/6; 3/3; 6/1, 4. Considerate „Glina-Schneckenberg" sunt contestate de Vulpe, Drâmbocianu, *op. cit.*, p. 185, nota 33.

[60] R. Vulpe, Ecaterina Vulpe, Dacia 3 – 4, 1927 – 1932 (1933), fig. 24/1, 3; 29/7 – 8; 30/1 – 2; 31/1 – 2; 32/3 – 7; 37/1. Vezi şi Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu, *op. cit.*, p. 85, nota 31.

[61] V.A. Dergačev, *Moldavija i sosednie territorii v epohu bronzy (Analiz i harakteristika kul'turnyh grupi)*, Chişinău, 1986, p. 111 – 120, fig. 26/10 – 14; 27/7 – 15.

[62] Cu câteva decenii în urmă S. Morintz, care s-a ocupat de aceste descoperiri din fostul raion Muscel, le-a distins ca pe un „grup cultural" asemănător până la identitate cu descoperirile tumulare de gen Verbiţa şi cu unele legături cu cele Glina sau Schneckenberg, dar deosebit de acestea. Cf. Schuster, *op. cit.*, Anexele 1 şi 2, p. 217 – 225.

[63] Tudor, *op. cit.*, p. 74.

timpurii. În ce măsură grupul acesta de descoperiri (fig. 9) poate fi înglobat la începutul fenomenului Monteoru este încă dificil de precizat, chiar dacă indiciile de care dispunem astăzi pledează în acest sens. Față de grupa Glina raportul nu este foarte clar. Pe de-o parte lipsesc elementele clare de legătură dat fiind repretoriul de forme redus descoperit în morminte, iar pe de altă parte există o distincție chorologică ceea ce ar permite contemporaneitatea cu manifestările Glina târzii. Chiar dacă în Țara Bârsei, în medii Schneckenberg propriu-zise, nu se cunosc castroane sau cupe de genul celor din stațiunile Monteoru Ic4$_{-1/2}$, stilurile ceramice fiind iarăși diferite, există relații între cele două zone, documentate prin unele exemplare ce se întâlnesc de o parte şi de alta a lanțului muntos; este cazul paharelor tronconice, cu fund ascuțit, ce apar la

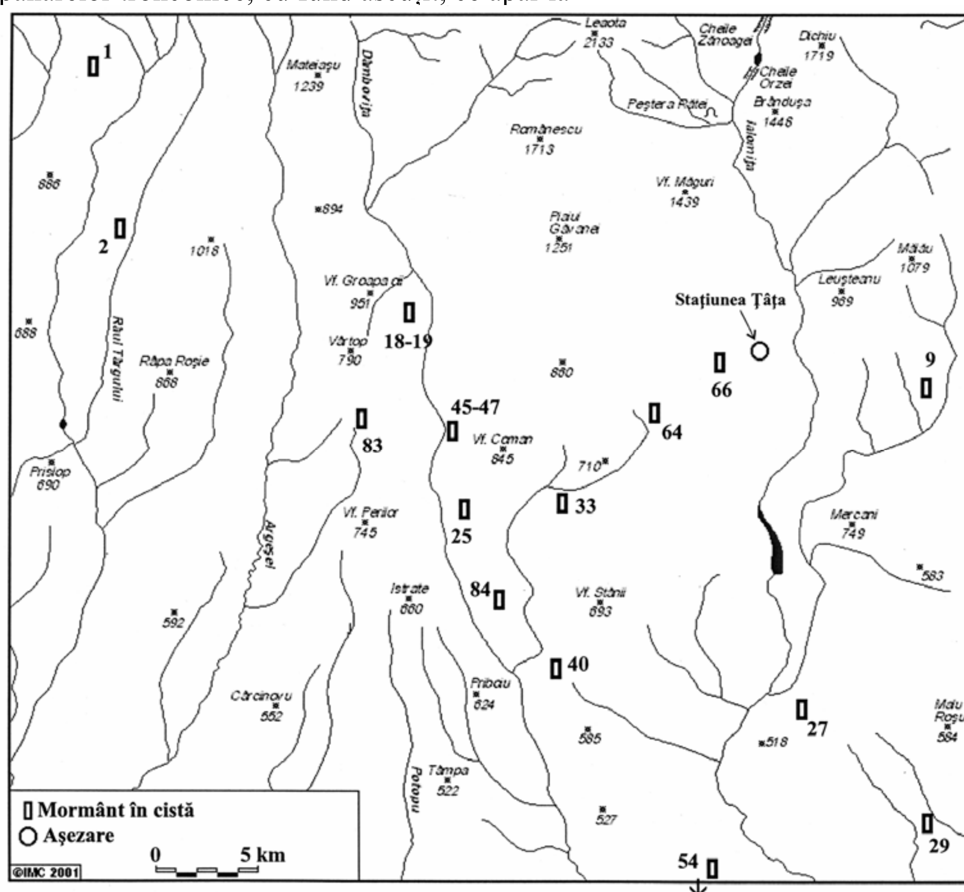

Fig. 9. Morminte în ciste din piatră descoperite în zona Muscel – Dâmbovița.

Năeni – *Zănoaga* în nivelele IIa-IIb[64], aceste pahare fiind socotite caracteristice mediului Schneckenberg din sud-estul Transilvaniei, într-un caz şi cu o toartă specifică[65] nivelului Zn. IIa de la Năeni – *Zănoaga* sau chiar a unei ceşti cu toartă cu creastă[66]. Ni se pare important de reţinut faptul că, cel puţin până în momentul de faţă, lipsesc în grupul Dâmboviţa – Muscel vasele askos. Acest fapt, în condiţiile oferite de puţinul material ceramic cunoscut pentru înmormântările în ciste din lespezi de piatră, nu poate fi deocamdată explicat cronologic sau prin preferinţele eventuale pentru un tip de vas sau altul, adică o diferenţiere regională. Credem că nu este cu totul exclus ca şi acest tip de vas, socotit ca apărând la Curbura Carpaţilor în grupa Monteoru odată cu etapa $Ic4_{-2}$[67] şi de asemenea bine cunoscut şi în aşezările şi mormintele Schneckenberg din Ţara Bârsei, să fie descoperit şi în aceste părţi.

La sud de Dunăre recipiente cu corp semisferic, cu proeminenţe, torţi ornamentale, nervuri etc., trase din pastă şi dispuse pe margine, s-au găsit în aşezarea deja menţionată de la Ezerovo[68], în special în nivelele V – VIII ale staţiunii de la Ezero[69], la Djadovo în nivelul IV[70], în nivelul II încadrat în etapa a III-a a bronzului timpuriu din Tracia Superioară, de la Gulubovo[71]. Relaţiile cu ariile culturale de dincolo de Dunăre sunt însă bine documentate şi prin prezenţa elementelor de tip Zimnicea[72]. Este vorba în principal de ceşti askoidale găsite în complexele funerare de la Aldeşti[73], Glubokoe[74], Mlăjet[75], Răcăciuni[76], Sânzieni[77],

[64] În cursul campaniilor din 1997 – 2000, încă inedite, în nivelele Zn. IIa – IIb au fost descoperite câteva pahare tronconice, cu fundul profilat, cu o toartă trasă din buză, supraînălţată şi cu creastă. În acelaşi context stratigrafic au fost găsite şi câteva cioburi cu decor şnurat.

[65] Prox, *op. cit.*, pl. 22/4 – 5.

[66] *Ibidem*, pl. 21/6.

[67] Zaharia, *op. cit.*, p. 33. Vezi însă pentru vasele askos şi P. Misch, *Die Askoi in der Bronzezeit. Eine typologische Studie zur Entwicklung askoider Gefäßformen in der Bronze- und Eisenzeit Griechenlands und angrezender Gebiete*, Studies in Mediterranean Archaeology and Literature, Pocket-book 100, Jonsered, 1992.

[68] Tončeva, *op. cit.*, fig. 17/4 – 7; 20/8 – 9. Din păcate întregul material de la Ezerovo, foarte divers şi interesant, a fost recuperat nesistematic fiind astfel puţin util.

[69] G. I. Georgiev, N. Ja. Merpert, R. V. Katinčarov, D. G. Dimitrov, *Ezero. Rannobronzovoto selišče*, Sofia 1979, p. 349 – 354.

[70] K. Leštakov, în S. Aleksandrov, B. Borisov (red.), *Ekspedicija Marica-Iztok. Arheologičeski proučvanija*, II, Sofia 1994, p. 95 – 99, fig. 7.

[71] K. Leshtakov, în L. Nikolova (ed.), *Early Bronze Age Settlement patterns in the Balkans (ca. 3500-2000 BC, calibrated dates)*, Part 2, RPRP 1, 1996, 2 – 4, p. 255 – 270; fig. 12/1 – 2.

[72] Primul care a atras atenţia şi a discutat pe larg descoperirile de tip Zimnicea a fost Roman, SCIVA 37, 1986, 1, p. 29 – 55, care le-a considerat, conform sistemului său cronologic, drept prima manifestare a epocii bronzului; Schuster, în Lolita Nikolova, *The Balkans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)*, BAR International Series 791, Oxford, 1999, p. 242 – 243, care reia acelaşi punct de vedere cu câteva completări.

[73] *Ibidem*, p. 49, fig. 4/4 – 7.

[74] Häusler, *op. cit.*, p. 109, pl. 33/9.

[75] Roman, *op. cit.*, p. 35, fig. 2/1 – 2.

Smeeni[78] şi Turia[79]. Acest tip de ceaşcă face parte din repertoriul complexului Zimnicea – Ezerovo, bine pus în evidenţă în cimitirele de la Zimnicea[80] şi Batin[81] sau, din nou, în grupul staţiunilor lacustre de la Ezerovo[82]. Chiar pe malul stâng al Dunării se înşiră descoperirile de la Olteniţa – *Calomfirescu* şi Călăraşi – Mircea Vodă[83], iar apoi spre nord în unele morminte de la Brăiliţa[84]. O descoperire importantă în ceea ce priveşte stadiul anterior, deşi mai puţin discutată, o reprezintă mormântul 1, de la Cernavodă – *Cetatea Veche*, al cărui inventar este constituit dintr-un askos, de o formă diferită de ceştile Zimnicea şi un castron[85]. Mormântul a fost atribuit culturii Cernavodă I[86], askosul fiind probabil mai vechi decât ceştile cu gura oblică de tip Zimnicea. În staţiunea de la *Folteşti – Ruptura* există askoi, dar de forme şi cu o decoraţie diferită[87], ca şi un fragment de ceaşcă ce se apropie de cele de tip Zimnicea[88]. În interiorul Dobrogei sunt menţionate câteva descoperiri la Dervent, Histria – *Capu viilor*, Medgidia, Neptun şi Rasova – *Malu Roşu*, considerate în legătură cu materialele de la Ezerovo[89]. Tot în sudul Dobrogei, dar într-un mormânt din tumulul de la Madara, a fost descoperit un alt vas cu gura oblică[90]. La sud de Dunăre, dar mai departe spre vest, mai cunoaştem o ceaşcă de tip Zimnicea într-un mormânt de înhumaţie sub tumul la Târnava[91], iar din nou pe malul stâng al Dunării, în staţiunea de la Celei, un exemplar în nivelul 2a şi altul, conţinând piesele tezaurului, între care şi două inele spiralice din argint, din locuinţa 4, în nivelul 2c[92]. Distribuţia chorologică a ceştilor de tip Zimnicea, împreună cu alte materiale ce pot fi atribuite respectivei grupe ceramice/cultură, indică destul de clar mai întâi **aria primară** probabilă a acesteia[93], plasată pe litoralul sud-vestic al Mării Negre

[76] Tudor, SCIV 24, 1973, 2, p. 283 – 289, fig. 2-3. Elementul de legătură cu grupul Zimnicea îl reprezintă, nu atât ceaşca reconstituită puţin cam avântat, cât mai ales pandantivul semilunar din cupru Încadrarea cronologică a descoperirii pe baza depozitului de la Stublo este greşită, mormântul fiindu-i, foarte probabil, anterior.

[77] Roman, *op. cit.*, p. 35, fig. 1/1a – b, 4.

[78] N. Simache, V. Teodorescu, Materiale 8, 1962, într-un mormânt de inhumaţie sub tumul cu groapă rectangulară cu treaptă, p. 278, fig. 3/3.

[79] Roman, loc. cit.

[80] A.D. Alexandrescu, Dacia NS 18, 1974, p. 79 – 93.

[81] Nikolova, *op. cit.*, p. 209 – 211.

[82] Tončeva, *op. cit.*

[83] Roman, loc. cit.

[84] Harţuche, Anastasiu, *op. cit.*, p. 163 – 164, nr. 330 şi, foarte probabil, nr. 332.

[85] Nestor, Analele Dobrogei 18, 1947, p. 16, fig. 6 – 7.

[86] I. Manzura, în Nikolova, *op. cit.*, p. 95 – 174, cu discuţia asupra mormântului la p. 115 – 116.

[87] M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Dinu, Dacia NS 18, 1974, p. 63, fig. 17/1 – 2.

[88] *Ibidem*, fig. 13/5.

[89] M. Irimia, PAS 1, 1982, p. 330.

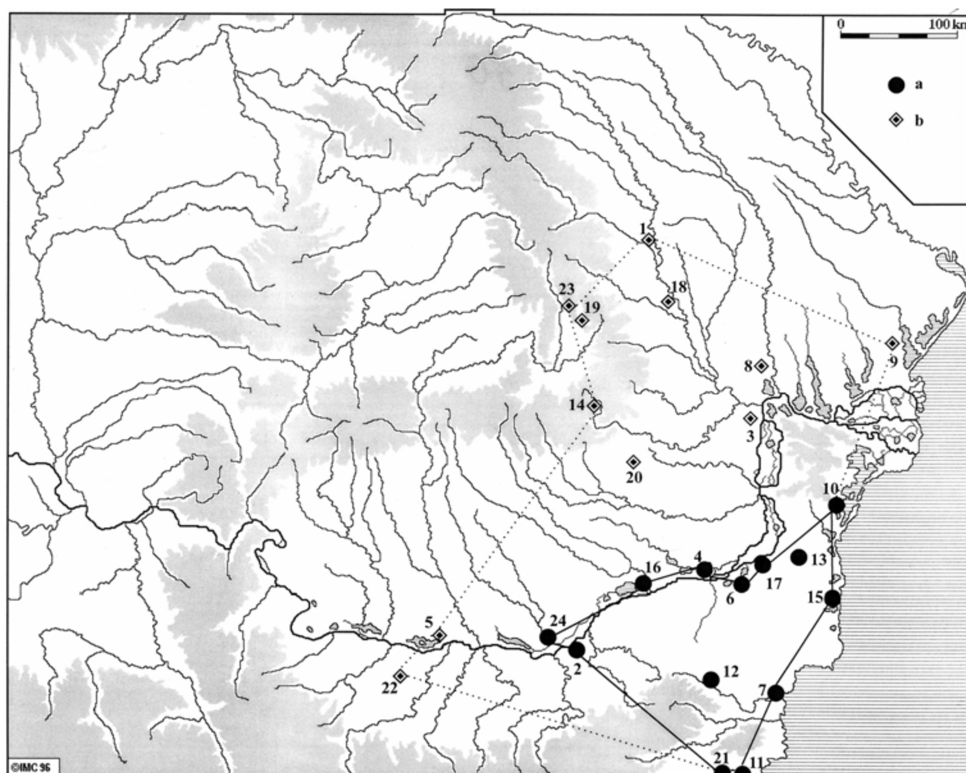
[90] I. Panayotov, *Jamnata kultura v bălgarskite zemi*, Razkopki i proučvanija 21, Sofia, 1989, p. 68 – 69, fig. 16.

[91] *Ibidem*, p. 90, fig. 48. În acelaşi tumul au mai fost descoperite şi morminte, dintre care unul de incineraţie, cu vase Coţofeni, fig. 39, 37, 40 – 42.

[92] Nica, *op. cit.*, p. 35, fig. 7/2 pentru primul vas şi p. 24, fig. 6/1, pentru askosul cu tezaurul din locuinţa 4.

[93] Nu credem că este exclusă nici posibilitatea ca şi mormântul în cistă de la Gumelniţa, cu un vas „caracteristic etapei D" (Cf. Rosetti, Materiale 6, 1959, p. 812, dar fără a ilustra vasul) să aparţină

şi, cel puţin, în sudul Dobrogei. Celelalte descoperiri, în majoritate complexe funerare, ce trebuiesc privite mai degrabă ca importuri Zimnicea – Ezerovo în alte medii, mai puţin cunoscute, decât ca dovezi ale unei situaţii dramatice rezultate prin migrarea respectivelor comunităţi[94] încotro vedeau cu ochii, conturează **aria**

secundară în care, ca urmare a schimburilor mai mult sau mai puţin directe, se difuzează elemente de cultură materială şi nu grupuri umane (fig. 10). Privind din această perspectivă trebuie acceptate mai de grabă raporturi de contemporaneitate între aceste grupe ceramice şi nu succesiuni artificial construite.

acestei arii.

[94] Există o veche „tradiţie" a explicaţiilor migraţioniste privind apariţia unuia sau a alteia din grupele ceramice ale epocii bronzului, mai cu seamă pentru perioada timpurie. Dacă în urmă cu decenii un asemenea punct de vedere putea părea mai mult sau mai puţin justificat (Roman, *op. cit.*, ca să nu dăm decât un exemplu legat de discuţia de faţă), astăzi, când documentarea arheologică a sporit considerabil iar modelele teoretice de interpretare s-au modificat, utilizarea "migraţiilor", a „mişcărilor" de populaţii ca argumente pentru apariţia unor grupuri ceramice reprezintă de fapt un pas înapoi. La fel de nepotrivită este şi folosirea mecanică a unor termeni cum ar fi „ethno-cultural", „cristalizare ethno-lingvistică" pentru o perioadă în care datele arheologice oricât de complete ar fi ele nu ne oferă decât informaţii privind, în principal, olăria, uitându-se că în ceea ce priveşte comportamentul funerar, tipul de habitat şi unele îndeletniciri, cum ar fi de pildă metalurgia, au existat împrumuturi reciproce sau soluţii independent descoperite. De aceea şi termenul de *cultură* /grupă ceramică trebuie înţeles şi folosit în sens strict arheologic, fără alte conotaţii ce nu pot fi susţine cu cioburi, oase sau pietre.

Fig. 10. Aria descoperirilor de tip Zimnicea; a - aria primară; b - aria secundară (1.Aldeşti; 2. Batin; 3. Brăilița; 4. Călăraşi; 5. Celei; 6. Dervent; 7. Ezerovo; 8. Foldeşti; 9. Glubokoe; 10. Histria; 11. Kiten; 12. Madera; 13. Medgidia; 14. Mlăjet; 15. Neptun; 16. Oltenița; 17. Rasova; 18. Răcăciuni; 19. Sânzieni; 20. Smeeni; 21. Sozopol; 22. Trnava; 23. Turia; 24. Zimnicea.

Foarte importante pentru încadrarea cronologică a mormintelor în ciste din piatră din zona Dâmbovița – Muscel ar trebui să fie cele câteva piese de metal descoperite. Ne referim mai întâi la colanul din bronz (?) – *Ösenhalsring* – despre care se afirmă că a fost descoperit în M. 4 de la Cetățeni – *La cruce*[95]. Piesa nu este singulară, nu departe, la Predeal, fiind descoperit, cu mai multă vreme în urmă, un depozit cu 6 colane de acest fel[96], iar un altul, cu 10 piese, la Deva[97]. Alte *Ösenhalsringe* au fost descoperite în cimitirele monteorene de la Pietroasa Mică[98] şi Cândeşti[99].În două morminte în cistă din Serbia, atribuite grupului Somogyvár – Vinkovci, au fost descoperite „*torques*-uri" din metal, foarte probabil

[95] Rosetti, *op. cit.* (supa nota 48), p. 280, fig. 10. Față de condițiile de descoperire ne exprimăm îndoiala că piesa a aparținut unuia dintre mormintele de acolo.

[96] Nestor, Dacia 9-10, 1941 – 1944 (1945), p. 177 – 178, fig. 4.

[97] *Ibidem*, p. 165 – 181, fig. 1 – 3.

[98] A. Oancea, Dacia NS 25, 1981, în M. 3, p. 186, fig. 5/10 şi M. 16, p. 187, fig. 11/8.

[99] Marilena Florescu, A.C. Florescu, Materiale 15 (Braşov), 1983, fig. 1; 2/3.

Ösenhalsringe[100]. Foarte frecvente sunt şi în mormintele grupei Periam – Pecica/Mureş de la Battonya[101], Beba Veche[102], Kaniza[103], Kiszsombor[104], Mokrin[105] sau Szöreg[106]. Colanele de acest fel sunt datate în general în perioadele Reinecke A1-A2 în Europa Centrală, unde sunt foarte numeroase [107]. În cronologie absolută, etapele Reinecke A1-A2 sunt plasate, mai ales după utilizarea datelor radiometrice, în intervalul 2250 – 1800 a. Chr[108]. Dacă piesele din cimitirele Periam-Pecica se potrivesc cu această datare[109], colanele din cele două cimitire monteorene ar trebui să fie ceva mai târzii. Colanul de la Cetăţeni, dacă într-adevăr a aparţinut unui mormânt în cistă, ar putea constitui un indiciu că obiceiul înmormântărilor în ciste a continuat şi la sfârşitul mileniului 3 a. Chr., ceea ce obligă la precizarea raportului cu aria monteoreană, căci, aşa cum se afirmă pentru Cândeşti, obiceiul folosirii cistelor din piatră se circumscrie strict începutului fazei Monteoru Ic3[110].

Piese la fel de importante sunt şi pumnalele de la Apa Sărată[111] şi Malu cu Flori[112]. Din păcate nu dispunem pentru nici unul dintre cele două exemplare de o analiză metalografică, care ne-ar fi fost de mare ajutor. Pentru piesa de la Apa Sărată, în lipsa unei publicări însoţite de ilustraţie, suntem siliţi să ne mulţumim cu descrierea, foarte superficială, din care rezultă doar că a avut 3 găuri de nit şi nervură mediană. În schimb, pumnalul de la Malu cu Flori, după siluetă, aparţine unei categorii mai largi de pumnale cu placă de înmănuşare *(Griffplattendolche)*.

[100] Bóna, *op. cit.*, p. 45.

[101] J. J. Szabó, *Früh- und mittelbronzezeitliche Gräberfelder von Battonya*, Inventaria Praehistorica Hungariae, Budapesta, 1999.

[102] Bóna, *op. cit.*, p. 17 – 63.

[103] Idem, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Archaeologia Hungarica IL, Budapesta, 1975, p. 24.

[104] *Ibidem*, p. 85, 99.

[105] M. Girić, *Mokrin. Nekropola ranog bronzanog doba*, Dissertationes et Monographie XI, Belgrad, 1971.

[106] I. Foltiny, Dolgozatok Szeged 17, 1941, p. 1 – 89.

[107] S. Gerloff, PZ 68, 1993, 1, p. 66 – 69; M. Bartelheim, *Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur - Chronologische und chorologische Untersuchungen*, UPA 46, Bonn, 1998, Bd. I, p. 56 – 57.

[108] K. Rassmann, în K. Randsborg (ed.), *Absolute Chronology. Archaeological Europe 2500-500 BC*, Acta Archaeologica 67, Supplementa I, 1996, p. 199 – 209. Vezi şi pe Internet la adresa ***www.uf.uni-erlangen.de/karten/bzt-a1.html***.

[109] Gerloff, *op. cit.*, p. 94, Liste 4, nr. 1 – 6, datele ^{14}C calibrate pentru mormintele 52, 110, 208, 227, 237 şi 259.

[110] Marilena Florescu, în R. Vulpe (ed.), *Actes du IIe Congrès international de Thracologie (Bucarest, 4 – 10 septembre 1976)*, Bucureşti, 1980, p. 81 – 83.

[111] Schuster, *op. cit.*, p. 142 – 143, piesa nefiind ilustrată.

[112] *Ibidem*, p. 142 – 143 şi p. 195, unde se specifică că pumnalul de la Malu cu Flori a făcut parte „probabil” din inventarul unui mormânt, fig.39/1. Ambele piese au fost puse în relaţie cu pumnalele de la Belotić, Mala Gruda şi „Chłopice-Veselé” (sic), autorului scăpându-i faptul că Chłopice-Veselé este o grupă culturală denumită după două localităţi, una din Polonia, iar a doua din Slovacia, cu totul distincte: Chłopice şi Veselé.

Spre deosebire de alte pumnale, miniaturale, descoperite la Odaia Turcului[113] sau Braneț[114], la o vreme în linii mari corespunzătoare, pumnalul de la Malu cu Flori este de dimensiuni mai mari. Placa de înmănușare are umerii rotunjiți și mai păstrează două găuri de nit, iar lama triunghiulară este prevăzută cu o nervură mediană simplă. Apropierea de pumnalul din aur de la Mala Gruda este deplasată, piesa de acolo având o placă de înmănușare rectangulară cu umerii drepți, prevăzută cu o limbă scurtă și rotunjită și cu cinci găuri de nit, iar lama triunghiulară și îngustă are o nervură mediană profilată[115]. Lama de la Malu cu Flori nu se apropie nici de alte pumnale din Muntenegru, atribuite grupului Cetina și considerate ca fiind în relație cu cele din Europa Centrală, încadrate în Bz A[116]. La fel de nepotrivită este și analogia cu pumnalul miniatural de la Belotić[117], de care însă se apropie în schimb cele de la Odaia Turcului și Braneț ca și de un altul din M. 5 de la Mokrin[118]. Cea mai bună analogie pentru pumnalul de la Malu cu Flori o găsim însă în mediul tripolian târziu, la Usatovo, în cimitirul tumular I, kurganul 3, mormântul 1[119]. Semnificativ ni se pare faptul că tot în același cimitir, a mai fost găsit un alt pumnal, dar de o formă diferită – posibil cu limbă la mâner –, tot împreună cu un castron pictat, dar și cu un inel de buclă spiralic din argint[120]. Ni se pare de asemenea demn de subliniat și faptul că toate pumnalele găsite la Usatovo sunt din bronz arsenizat[121]. Într-unul din mormintele de la Ocland a fost găsită o piesă considerată „vârf de lance"[122]. În realitate este vorba de un pumnal din categoria *Griffangeldolch*, cu lama foliformă, foarte asemănător cu multe dintre pumnalele descoperite în mormintele Jamnaja sau Katakombnaja din regiunile nord-pontice[123]. Pumnalul din

[113] Tudor, *op. cit.*, p. 67, fig. 6/19.

[114] Ulanici, CAMNI 2, 1976, p. 54, fig. 18/3.

[115] Primas, *op. cit.*, p. 88, fig. 6.13-14 și p. 89 – 90 unde se discută proveniența, considerată a fi levantină.

[116] Ph. Della Casa, Antiquity 69, 1995, p. 573 – 575.

[117] M. Garašanin, 39 BerRGK, 1958, fig. 11/4.

[118] Girić, *op. cit.*, p. 119-120, pl. 58/3; B. Jovanović, în N. Tasić (ed.), *Mokrin II. The early bronze age necropolis*, Dissertationes et Monographiae 12, Belgrad, 1972, p. 30, pl. 1/5.

[119] Inventarul mormântului este constituit dintr-un castron cu decor pictat, un vas pântecos cu decor șnurat, o daltă străpungător, o secure plată – *Flachbeil* – și pumnalul, cf. V.A. Dergačev, I.V. Manzura, *Pogrebal'nye kompleksy pozdnego Tripol'ja*, Chișinău, 1991, p. 93, fig. 59/3-7. O ilustrație mai bună împreună cu discuția asupra tipului de pumnal, însoțite de analiza spectografică la I. Vajsov, PZ 68, 1993, 1, p. 110, fig. 4/8.

[120] Dergačev, Manzura, *op. cit.*, fig. 60/7 – 9; I. Vajsov, *op. cit.*, p. 111, fig. 5/4.

[121] *Ibidem*, p. 109 – 114, cu discuția asupra variațiilor tipologice, originii precum și asupra faptului, deloc neînsemnat, că unele dintre acestea au putut avea suprafața argintată.

[122] Zs. Székely, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica XXI, București, 1997, p. 67 și analiza metalografică la Anexa 2, p. 85, nr. 34.

[123] S. Korenevskij, SovArh 2, 1978, p. 33 – 47.

mormântul în cistă de la Sfântu Gheorghe-*Őrkő* aparține categoriei *Griffzungendolch*. La prima publicare a piesei s-a afirmat că „este cunoscut şi în cultura Monteoru” în fazele Ic4 şi Ic3[1], dar în studiile publicate pentru etapele Ic4, Ic3 şi Ic2 asemenea piese nu au fost publicate[2]. Şi pumnalul de la Sfântu Gheorghe-*Őrkő* se apropie de piesele din mormintele tumulare din nordul Mării Negre şi zona nord-caucaziană[3].

Inelul de buclă din argint îşi găseşte paralele într-o serie destul de mare de descoperiri funerare de tip Jamnaja sau, mai puțin, Katakombnaja, din Balcani şi până în Caucaz sau Anatolia, în descoperiri ale bronzului timpuriu. Apariția timpurie a pieselor de port din argint – inele de buclă şi perle – a atras atenția specialiştilor de mai multă vreme, podoabele din argint, descoperite cu precădere în mormintele tumulare ale bronzului timpuriu, fiind puse în legătură cu spațiile nord-caucazian şi egeean[4]. Şi în cazul înmormântărilor tumulare de la începutul epocii bronzului situate între Nistru şi Tisa au fost descoperite inele de buclă din argint, în afara altora din aur (Lista 2 şi harta de la fig. 11) sau cupru. După N. Kalicz, din punct de vedere tipologic aceste inele de buclă se pot grupa în două categorii mari, prima cuprinzând inelele de buclă spiralice, cu două variante principale: simple (cu o spiră şi jumătate) sau plurispiralice, în ambele cazuri cu subvariante; cea de-a doua este reprezentată prin inele de buclă simple, dar cu corpul îngroşat şi capete ascuțite, oarecum în formă de semilună[5], la care iarăşi există subvariante. Această tipologie este astăzi confirmată prin descoperirea mai multor inele de buclă cu corpul semilunar pentru care socotim ca foarte potrivită denumirea de *tipul Zimnicea*, după piesele deosebit de expresive descoperite în cimitirul din bronzul timpuriu de la Zimnicea[6]. După caracteristicile sale de formă, inelul de buclă de la Văleni-Dâmbovița face parte din grupa pieselor spiralice simple, cu o spiră şi jumătate, iar după tipologia Eugeniei Zaharia aparține tipului A, cele mai multe piese de acest fel, din cupru sau argint, provenind din morminte tumulare cu ocru[7]. Acest lucru iese cu claritate în evidență din examinarea contextelor arheologice (Lista 2a-b) şi distribuția chorologică a pieselor descoperite (harta de la fig. 11).

[1] Z. Székely, SCIV 21, 1970, 2, p. 205, fig. 2/1 şi nota 21.

[2] Zaharia, Dacia NS 31, 1987, 1-2, p. 21 – 49; eadem, Dacia NS 34, 1990, p. 23 – 51; eadem, Dacia NS 37, 1993, p. 15 – 38.

[3] Vezi supra nota 125. După silueta cu umerii lăsați lama se aseamănă cu unele pumnale din grupa a 4-a a lui Korenevski.

[4] Primas, în T. Kovács (ed.), *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionenen, Festschrift für Amália Mozsolics zum 85.Geburstag*, Budapesta, 1996, p. 55.

[5] O bună tipologie a acestor piese o găsim la Kalicz, *op. cit.*, p.35. Pentru inelele de buclă din argint din mediul culturii Novotitorovskaja o tipologie, nu foarte inspirată, la A.N. Gej, *Novotitorovskaja kul'tura*, Moscova, 2000, p. 159 – 162. Vezi şi studiul mai vechi al Eugeniei Zaharia, Dacia NS, 3, 1959, p. 103 – 134, bazat pe tipologia lui H. Schmidt, dar în care lipsesc inele de formă semilunară. O nouă tipologie care să țină seama de multele noi descoperiri este desigur necesară, dar nu este aici locul pentru această întreprindere. De aceea folosim tipologia lui Kalicz, mai largă şi mai potrivită după opinia noastră.

[6] A.D. Alexandrescu, Dacia NS 18, 1974, p. 84 – 85.

[7] Zaharia, *op. cit.*, p. 112 – 114.

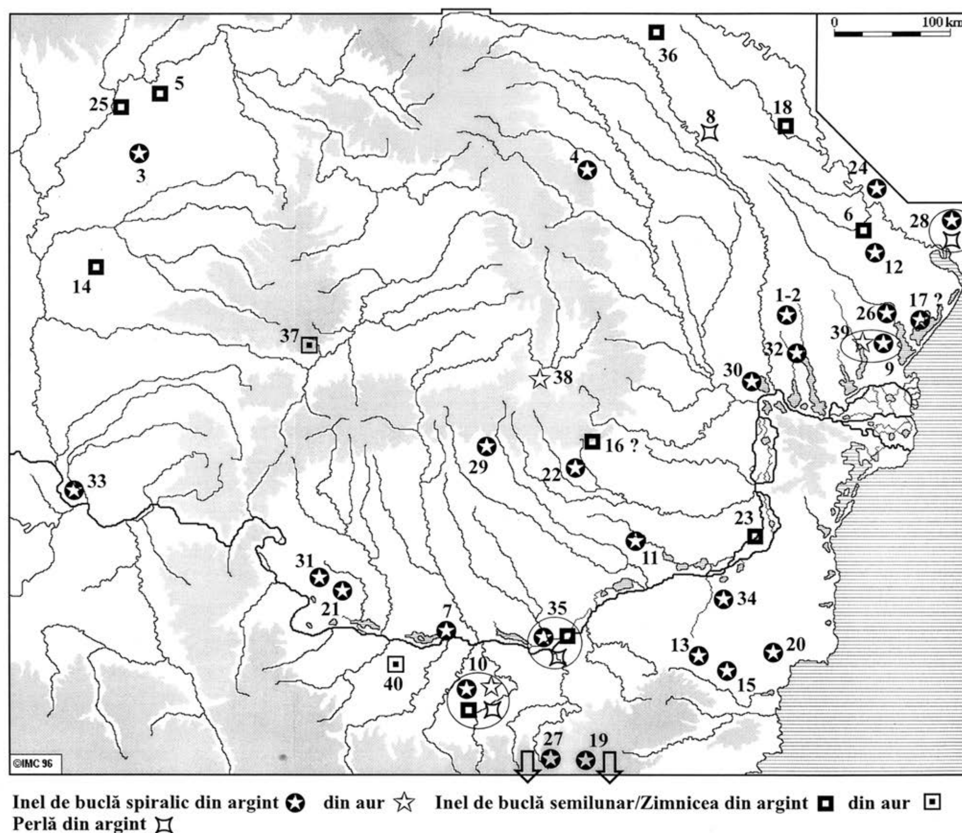

Fig. 11. Inele de buclă descoperite între Nistru şi Tisza.

sunt răspândite destul de uniform în regiunile pericarpatice ale spațiului dintre Tisa şi Nistru, nedepăşind spre vest cursul celui dintâi râu. Către răsărit asemenea piese de port abundă, mai cu seamă în mormintele tumulare din stepele nord-pontice, un grup bine constituit fiind ilustrat de inelele de buclă din mormintele tumulare ale grupului Novotitorovka de pe Kuban[1], care fac legătura cu regiunea nord-caucaziană.

Revenind la spațiul pe care îl avem acum în vedere constatăm că tipul spiralic, cu ambele variante şi cel mai bine reprezentat cantitativ, trece la sud de Dunăre odată cu înmormântările tumulare de tip Jamnaja de la Goran-Slatina (Lista 2a, nr. 10) şi chiar dincolo de Balcani la Pet Mogili şi Trojanovo (Lista 2a, nr. 19 şi 27, respectiv). Cele mai vestice sunt cele din mormintele socotite de tip Jamnaja de la Balmasújváros – *Kárhozotthalom* (Lista 2a, nr. 3) şi Vojlovica (Lista 2a, nr. 33). Pe malul stâng al Nistrului înregistrăm piesa de la Sucleia (Lista 2a, nr. 24), care,

[1] Gej, *op. cit.*, p. 159 – 162 şi tabelul de la fig. 48.

împreună cu cele de la Usatovo (Lista 2a, nr. 28), sunt atribuite complexului tripolan târziu. Dacă în Moldova nu dispunem astăzi decât de inelul de buclă dintr-un tumul de la Broşteni, în Bugeac descoperirile sunt mai numeroase, provenind toate din morminte tumulare. De aici inelele de buclă spiralice din argint se răspândesc în Câmpia Română, unde sunt cunoscute în măsura în care au şi fost cercetate mormintele tumulare. Dintre acestea o importanţă aparte pentru discuţia de faţă o au piesele din sud-vestul Olteniei, una în tumulul de la Verbiţa (Lista 2a, nr. 31) şi cea de-a doua din aşezarea de la Celei (Lista 2a, nr. 7). Semnificativă este şi descoperirea de la Ploieşti-Triaj (Lista 2a, nr. 22), care face legătura dintre inelul de argint din Bărăgan, de la Gurbăneşti (Lista 2a, nr. 11) şi piesa noastră din Subcarpaţi, de la Văleni – Dâmboviţa (Lista 2a, nr. 29). Şi în sudul Dobrogei, până la cursul Kamčei, se cunosc inele de buclă spiralice din argint, dintre care remarcăm descoperirea de la Placidol I (Lista 2a, nr. 20). Inele de buclă din argint spiralice au fost descoperite şi în Anatolia la Troia[2], Alacahöyük, Kusura, Iasos şi Küçükhöyük, deseori asociate cu piese similare din plumb[3]. Replicile din aur sunt mai rare, documentate fiind doar la Glubokoe (Lista 2b, nr. 39), în aşezarea Schneckenberg de la Braşov – *Dealu Sprenghi* (Lista 2b, nr. 38) şi, din nou, Goran-Slatina (Lista 2a, nr. 10). Câteva dintre inelele de buclă spiralice din cimitirul de la Küçükhöyük au capetele lăţite, ceea ce le distinge în cadrul general al seriei tipologice[4]. Mai puţine la număr, dar nu lipsite de importanţă, sunt şi perlele din argint descoperite la Usatovo şi Dumeni (Lista 2a, nr. 8), asociate cu inele spiralice şi cu cele cu corp semilunar în cimitirul de la Zimnicea şi la Goran-Slatina.

Aparent aceeaşi arie este ocupată şi de inelele de buclă de tip Zimnicea, care sunt, e drept, mai puţine la număr. Către vest, ele se apropie de cursul Tisei în mormintele de la Buj-*Feketehalom* (Lista 2a, nr. 5), Tiszaeszlár-*Potyhalom* (Lista 2a, nr. 25) şi Kétegyháza (Lista 2a, nr. 14). La sud de Dunăre acest tip apare asociat cu tipul spiralic în necropola tumulară dela Goran-Slatina, apoi pe Dunăre la Zimnicea, deasemeni asociat cu tipul spiralic (Lista 2a, nr. 35). Tot pe Dunăre se plasează şi inelul de buclă dintr-un mormânt izolat de la Stelnica (Lista 2a, nr. 23). În Subcarpaţi cunoaştem o piesă, dar din cupru, într-unul din mormintele de la Năeni-*Colarea* (Lista 2a, nr. 16). În Basarabia, în nord, există două inele din argint de tip Zimnicea la Corpaci (Lista 2a, nr. 36) şi la Orhei (Lista 2a, nr. 18) şi un altul la Căuşani (Lista 2a, nr. 24), pe Nistrul inferior, dar inelul de buclă de tip Zimnicea situat cel mai la răsărit, pe care îl cunoaştem, este cel de la Kovalevka, pe Nipru[5]. În ceea ce priveşte replicile din aur, aproape deloc deosebite tipologic, situaţia este însă cu totul diferită chorologic. Asemenea piese lipsesc, cel puţin deocamdată, în: Oltenia, Muntenia, Moldova şi Basarabia ca şi în stepele nord-pontice, singurele descoperiri de inele de buclă din aur de tip Zimnicea fiind cele de la Trnava (Lista 2b, nr. 40) şi Ampoiţa (Lista 2b, nr. 38). Foarte importante pentru discuţia de faţă, nu

[2] M. J. Trejster, în *Der Schatz aus Troja*, Stuttgart-Zürich, 1996, p. 206.

[3] G. Gürkan, J. Seeher, IstMitt 41, 1991, p. 90.

[4] *Ibidem*, fig. 23/15 – 19, pentru piesele din argint şi 23/7, 9 – 11, pentru cele din cupru/bronz.

[5] Marsha Levine, Y. Rasamakin, A. Kislenko, Natalya Tatarintseva, *Late prehistoric exploitation of the Eurasian steppe*, Cambridge, 1999, fig. 3.28/4.

numai pentru că sunt cele mai sudice, sunt inelele de buclă descoperite în mormintele „princiare” de pe țărmul golfului Kotor de la Mala Gruda şi Velika Gruda[6] şi într-un alt mormânt din insula Leukas[7]. Din punct de vedere tipologic, inelele de buclă amintite, mai elaborate decât piesele din argint, au fost împărțite în două tipuri: tipul Leukas, cu capetele petrecute, simple şi ascuțite, asemănător tipului Zimnicea, în care sunt incluse şi cele două Lockenringe de la Ampoița, şi tipul Mala Gruda, cu un corp masiv, având unul dintre capete lățit, cu formă tronconică[8]. După opinia noastră, întregul stoc al inelelor de buclă din argint ca şi din aur, cu corp semilunar, aparțin unui tip general, denumit de noi Zimnicea, tipurile Leukas şi Mala Gruda fiind mai degrabă variante ale acestuia, mai elaborate şi restrânse regional cel puțin pentru ultimul caz. Privind din perspectivă chorologică este destul de probabil ca inelele de buclă din argint de tip Zimnicea să fi ajuns la Dunărea de Jos dinspre sud, din zonele egeeană şi poate anatoliană[9], de unde s-au răspândit apoi, sporadic, spre răsărit, pe aceeaşi cale a schimburilor la distanță pe care au pătruns, din direcție inversă, cele de tip spiralic. Tipologic vorbind, se pare că inelele de tip Zimnicea nu au o durată prea mare în timp, spre deosebire de cele spiralice, varianta simplă cu o spiră şi jumătate, care continuă să fie „la modă”, foarte probabil din ele apărând Lockenringul de tip B, caracteristic mai cu seamă bronzului mijlociu, după cum o arată numeroasele piesele din cupru, bronz sau aur descoperite. Într-o asemenea presupusă evoluție nu este exclus ca inelul de buclă de la Văleni-Dâmbovița să se situeze spre sfârşitul seriei tipologice, prefigurând exemplarele ovale, mai târzii.

Apariția inelelor de buclă din argint a fost considerată ca anterioară etapei Jamnaja târzii, caracterizată prin acele din os cu capul în formă de ciocan[10]. În stepele nord-pontice aceste inele apar adesea şi în relație cu morminte Jamnaja cu care mortuare. Este cazul celor din mediul Novotitorovskaja de la Ostannij[11]. Tot dintr-un mormânt cu car provine şi inelul de buclă din argint de la Vinogradovka-Kurči (Lista 2, nr. 32)[12]. La vest de Nistru , în afara celui de la Kurči, morminte cu care au mai fost descoperite în tumulii de la Sărățeni[13], Balaban I[14], în Basarabia şi Placidol 1[15], în sudul Dobrogei. Asocierile dintre inele spiralice şi cele semilunare, împreună cu perle din argint, documentate la Zimnicea şi Goran-Slatina, arată că

[6] Primas, *op. cit.*, 75 – 88.

[7] Eadem, loc.cit.

[8] *Ibidem*, p. 77.

[9] Vezi, pentru începuturile metalurgiei argintului, inclusiv pentru piesele polimetalice, în Orientul Apropiat, Primas, *op. cit.*, p. 109 – 112.

[10] Olga A. Krivcova-Grakova, *Pamjatniki predskifskoj epohi na Nikopol'skom kurgannom pole*, MIA 115, Moscova, 1962, p. 9 – 10.

[11] Gej, *op. cit.*, Kurgan 1/M. 150, p. 70, fig. 27/1 – 2; Kurgan 2/M. 15, p. 95, fig. 35/4 – 5.

[12] G. N. Toščev, *Kurgany epohi bronzy meñozer'ja Jalpuga i Kagula*, Zaporojie, 1992, p. 30 – 32, fig. 10/2.

[13] O. Levițki, I.Manzura, Tatiana Demcenko, *Necropola tumulară de la Sărățeni*, Bibliotheca Thracologica XVII, Bucureşti, 1996, p. 22.

[14] G.F. Čebotarenko, V.V. Jarovoj, N.P. Telnov, *Kurgany Budžakskoj stepi*, Chişinău, 1989, p. 58.

[15] Panayotov, *op. cit.*, p. 95 – 98.

aceste piese de port au fost contemporane într-un orizont cronologic Zimnicea-Jamnaja. Rămâne desigur de văzut, în acest sens, în ce măsură se poate vorbi de o „cultură” Jamnaja propriu-zisă, prezentă şi în aria unui grup bine conturat cum este cel Zimnicea sau dacă nu cumva este vorba de o modă funerară, mai larg răspândită şi comună mai multor grupe ceramice/culturi şi reprezentând o formă de expresie funerară a rangului social la fel cu obiceiul construirii cistelor din lespezi de piatră. Tot momentului Zimnicea-Jamnaja i se pot adăuga şi descoperirile de la Celei, pe baza vaselor askoide şi, din nou, a inelelor de buclă din argint. E mai dificil de precizat raportul cu descoperirile tripoliene târzii de tip usatovian, acestea fiind considerate în mare ca fiind anterioare fenomenului Jamnaja, dar o diferenţă substanţială în timp nu e de presupus. Pe de altă parte mai trebuie avut în vedere şi faptul că relaţia de contemporaneitate dintre Cultura Amforelor Sferice şi mediile usatoviene este general acceptată. Dacă luăm în considerare o posibilă origine a obiceiului de a depune morţii în ciste din lespezi de piatră ca datorat mediului Culturii Amforelor Sferice, atunci devine foarte probabil ca apariţia acestor monumente funerare la Curbura Carpaţilor să se situeze imediat grupei cu amfore sferice şi într-un moment în care comunităţile usatoviene îşi exercitau din plin influenţa[16]. Credem că aici se poate plasa etapa Zimnicea-Ezerovo-Jamnaja-Celei în cadrul căreia se plasează şi primele înmormântări în ciste din piatră.

Datele radiometrice pentru descoperiri târzii ale Culturii Amforelor Sferice, cum sunt cele de la Kuczkowo (Lista 3, nr. 17 – 21 şi suma probabilităţii la fig.15/B), în Polonia[17], se situează la sfârşitul mileniului 4 a.Chr., la o vreme în care se plasează şi cele două date ^{14}C din cimitirul de la Usatovo (Lista 3, nr. 33 – 34 şi fig. 18)[18]. Aceleaşi rezultate dau şi calibrările datelor radiocarbon de la Celei (Lista 3, nr. 2 – 5 şi fig. 12 – 13) care se încadrează în intervalul 3500 – 2700 BC pentru domeniul 1 sigma, cea mai importantă fiind, fireşte, Bln-2014 din Locuinţa 1, aparţinând nivelului 2a, nivel căruia îi aparţine o cană askoidală de tip Zimnicea. Cele două probe din aşezarea de la Ezerovo (Lista 3, nr. 5 – 6 şi fig. 14) după calibrare se plasează în prima jumătate a mileniului 3 a.Chr. Datorită probei Bln-4113 foarte ridicată, pentru datele radiometrice din aşezarea Ezerovo de la

[16] Ni se pare util să reamintim că atât la Sărata Monteoru cât şi la Pietroasele-*Gruiu Dării*, au fost descoperite materiale Cucuteni B târziu/Cernavoda I în depuneri anterioare celor mai vechi nivele monteorene propriu zise, cf. I. Nestor, Eugenia Zaharia, Dacia NS 12, 1968, p. 17 – 43, pentru Sărata Monteoru şi V. Dupoi, Florentina Preda, AUB – Istorie 26, 1977, p. 5 – 12, pentru Pietroasele-*Gruiu Dării*. Menţionăm şi că la Berca, jud. Buzău, în cursul săpăturilor la monumentul medieval târziu, sub stratul Monteoru Ic4$_{-3}$, s-a descoperit o vatră sub a cărei crustă se găsea, spart pe loc, un vas bitronconic cu decor pictat (Săpături inedite 1975, I. Motzoi-Chicideanu).

[17] Din numeroasele date radiocarbon disponibile pentru Cultura Amforelor Sferice le-am ales pe cele de la Kuczkowo, dintr-un complex ritual ce aparţine unui mormânt de bovină, mai întâi pentru faptul că cele 5 date constituie o serie unitară, iar apoi pentru că în complex a fost descoperit şi un ciob tripoljan. Cf. Marzena Szmyt în A. Kośko (ed.), *The foundation of radiocarbon chronology of cultures between the Vistula and Dnieper: 3150-1850 BC*, Baltic-Pontic Studies 7, 1999, p. 211 – 220.

[18] Din seria de date ^{14}C, mai mare, disponibilă pentru mediul tripolian târziu am ales doar două date de la Usatovo, dat fiind că acolo s-au găsit şi inele de buclă din argint. Pentru alte date radiometrice, cu totul apropiate celor alese aici, vezi M. Videiko, în A. Kośko, *op. cit.*, p. 34 – 71.

Kiten-Urdoviza (Lista 3, nr. 8 – 15) suma probabilităților este constituită din două intervale, cel de al doilea fiind mai credibil ca rezultând din celelalte 7 date mai unitare, încadrându-se între circa 3000 – 2300 BC (fig. 15/A). Mormântul 160 cu car din lemn, din kurganul 1 de la Ostannij, după o probă radiocarbon (Lista 3, nr. 27, fig.16/B) se situează la pragul dintre mileniile 4 – 3 a. Chr. O altă dată provenită dintr-una din înmormântările din câmpul de tumuli de la Kétegyháza (Lista 3, nr. 7 şi fig. 16/A) se plasează în aceeaşi vreme, intervalul mai mare fiind datorat deviației standard ridicate. Tot de la începutul mileniului 3 a. Chr. datează şi mormântul 1 din kurganul 1 de la Placidol 1 (Lista 3, nr. 28 şi fig. 17/A). Foarte importantă pentru discuția de față, chiar dacă are o deviere standard apreciabilă, este data radiometrică provenită din M. 1 de la Velika Gruda (Lista 3, nr. 31), din al cărui inventar au făcut parte inele de buclă din aur cu corp semilunar. După calibrare rezultă că mormântul în cistă de la Boka Kotorska se plasează undeva între sfârşitul mileniului 4 a. Chr. şi începutul celui următor (fig. 17/B). Desigur ar fi fost necesară o serie de date ^{14}C pentru acest deosebit de important monument pentru o datare absolută cât mai precisă. Relația cu mormântul în cistă din tumulul de la Mala Gruda este asigurată prin aceleaşi inele de buclă. Dar, în acelaşi timp, toporul din argint cu gaură de înmănuşare transversală de tip Kozarac de la Mala Gruda permite apropierea acestei descoperiri de aşezarea de la Zók-Várhegy în care s-au descoperit forme de turnare pentru topoare aparținând acestui tip, precum şi cupe cu picior gol sau polipod asemănătoare celor de la Mala Gruda[19]. Pentru această din urmă stațiune dispunem şi de două date ^{14}C (Lista 3, nr. 38 – 39) care, calibrate (fig. 19), aşează stațiunea în prima jumătate a mileniului 3 a. Chr., în acest fel putând fi nuanțată, desigur indirect, şi datarea absolută a M.1 de la Velika Gruda. Relațiile directe sau indirecte, dar nu mai puțin evidente, dintre aceste stațiuni sau morminte datate radiometric aşează apariția inelelor de buclă din argint şi mormintele în ciste din piatră din Subcarpați chiar de la începutul mileniului 3 a. Chr., într-un moment în care această modă funerară se întâlneşte cu obiceiul ridicării tumulilor prezent în zonele de câmpie/stepă, moment care coincide şi cu răspândirea elementelor de tip Zimnicea. Dacă primele morminte de acest fel pot fi considerate ca apărând pe la circa 3000 a. Chr., cele mai târzii nu par să depăşească începutul culturii Tei. Ultimele apariții de morminte în cistă pot fi apreciate cronologic pe baza *Ösenhalsring*-ului de la Cetățeni. Este destul de probabil că tot în această vreme trebuie plasate şi mormintele cu cistă atribuite mediului Somogyvár-Vinkovci, de la Klinci şi Zarub, în care s-a afirmat că s-au găsit colane din metal[20]. De altfel o apropiere între materialele ceramice din zona Dâmbovița – Muscel şi olăria grupului Somogyvár – Vinkovci este clar indicată de o ceaşcă de la Apa Sărată[21]. Aceiaşi relație este indicată, indirect, şi prin cele două castroanele identice, primul de la Apa Sărată[22], iar al doilea din tumulul III de la Verbița[23], unde

[19] I. Ecsedy, ÉvkPécs 27, 1982 (1983), p. 59 – 105. Pentru tipare vezi pl. 9/1 – 2; 10/1 – 2, 4 – 5; 11/1 – 4; 12/1 – 3; 13/1 – 3; 14/1 – 3, 6, iar pentru cupe fig. 25, pl. 2/3 – 6.

[20] Vezi supra nota 8.

[21] Schuster, *op. cit.*, fig. 79/1.

[22] *Ibidem*, fig. 80/2.

[23] D. Berciu, P. Roman, Thraco-Dacica 5, 1984, 1 – 2, fig. 2/2.

însă în M.1 din tumulul II, alături de un inel de buclă din argint (Lista 2, nr. 31) a mai fost găsită şi o cană de aspect Somogyvár – Vinkovci[24]. Pentru grupul Somogyvár – Vinkovci dispunem de şase date radiocarbon obţinute pe baza probelor din staţiunile de la Blatna Berzovica-*Zornica* (Lista 3, nr. 1), Nagyárpád (Lista 3, nr. 28 – 29), Szava (Lista 3, nr. 32)[25] şi Vinkovci-*Hotel* (Lista 3, nr. 36 – 37). Calibrate (fig. 22 – 24) datele se înscriu în a doua jumătate a mileniului 3 a. Chr. În afara depozitului de la Predeal, cele mai apropiate exemplare pentru colanul din Subcarpaţi, provin din cimitirele Periam-Pecica. Singurele date ^{14}C de care dispunem pentru aceste înmormântări sunt cele de la Mokrin (Lista 3, nr. 21 – 26). În nici unul din inventarele funerare ale acestor 6 morminte nu au fost descoperite colane din bronz, dar prin celelalte piese de inventar ele fac parte din acelaşi segment cronologic al culturii Periam-Pecica în care se plasează mormintele cu *Ösenhalsringe*[26]. Foarte important este M. 208 din al cărui inventar face parte şi un topor considerat de tip Kozarac[27], care atestă pe această cale şi durata de folosire destul de lungă a armelor de acest fel. Calibrările celor şase date plasează mormintele respective, şi prin aceasta şi etapa a doua a grupului Periam-Pecica, în intervalul 2100 – 1750 BC (fig. 20 – 21), adică corespunzător perioadei Bronz A din Europa Centrală, care ar putea reprezenta vremea ultimelor morminte în cistă din zona Dâmboviţa-Muscel. Pentru cultura Glina, căreia îi lipsesc de asemenea date radiometrice proprii, prin comparaţii cu mediile culturale cu care a intrat în contact, s-a apreciat că a evoluat cel mai probabil în intervalul 2650 – 2450 BC. Ca *terminus ante quem* pentru sfârşitul grupei Glina se considera, cu acelaşi prilej, nivelul superior de la Odaia Turcului[28]. Este însă evident că din relaţiile dintre descoperirile Glina şi celelalte aparţinând grupurilor bine definite din bronzul timpuriu, aşa cum se cunoaşte astăzi, se poate admite un debut mai vechi şi o durată mai lungă pentru grupul Glina[29].

Intervalul cronologic astfel conturat – circa 3000 – 2200 BC –, în care se pot plasa mormintele în cistă din Ţara Bârsei, Subcarpaţii de Curbură şi zona Dâmboviţa-Muscel este foarte mare şi prin aceasta pune unele probleme. În primul rând este este vorba despre individualitatea grupului Dâmboviţa-Muscel. Datele strict arheologice sunt în cea mai mare parte lacunare şi provin prin excelenţă din descoperiri funerare, ca atare un repertoriu ceramic complet, şi prin aceasta definitoriu, nu poate fi stabilit. Din ceea ce se cunoaşte este clară deocamdată doar

[24] *Ibidem*, p. 20, fig. 2/3.

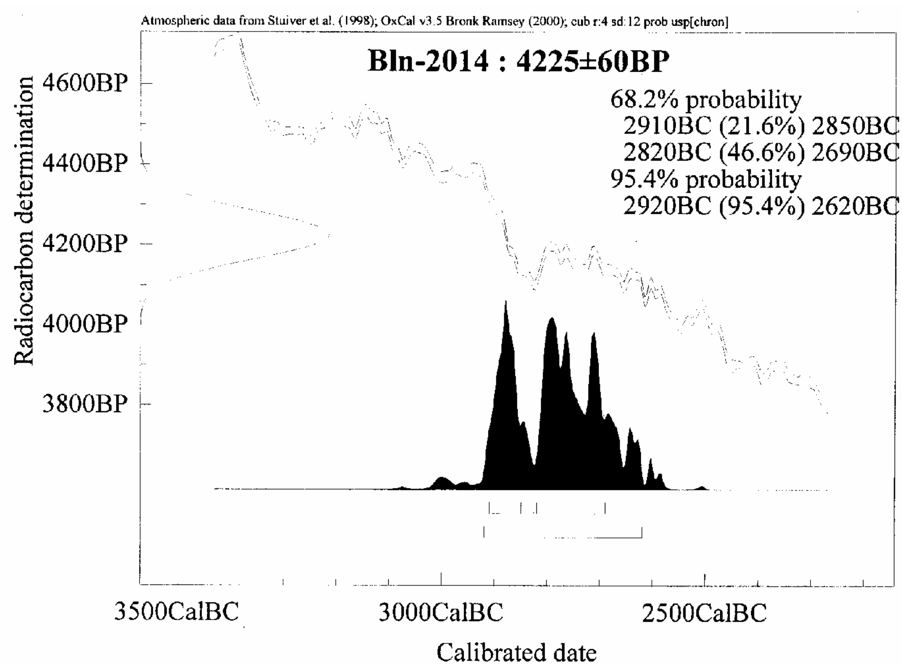
[25] Pentru această staţiune vezi şi I. Ecsedy, ÉvkPécs 23, 1978, p. 97 – 136.

[26] Monica Şandor-Chicideanu, I. Chicideanu, Dacia NS 33, 1989, 1 – 2, p. 32 – 38.

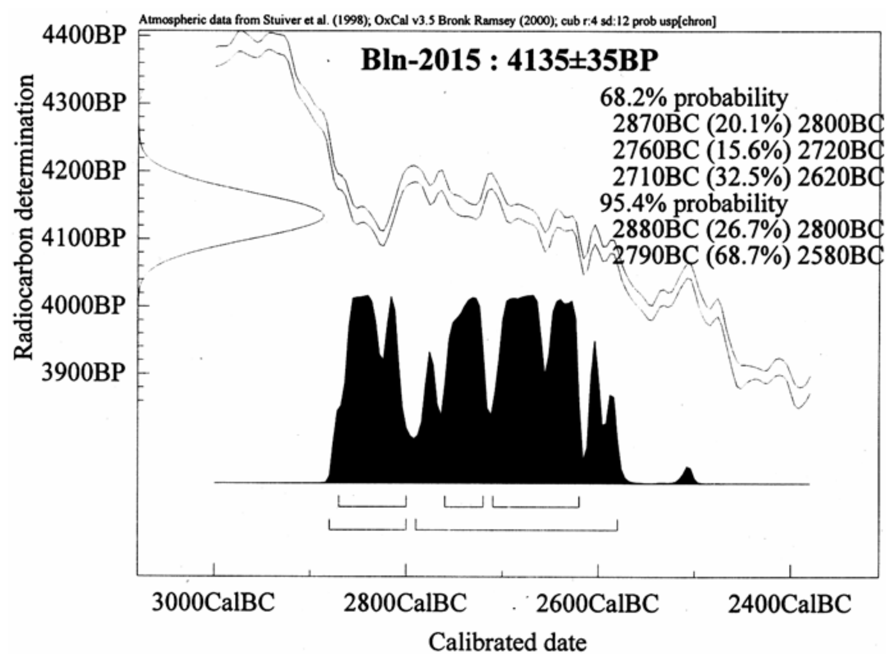
[27] Girić, *op. cit.*, p. 136-137, pl. 56/2.

[28] R. Băjenaru, SCIVA 49, 1998, 1, p. 3 – 22.

[29] După opinia noastră rămâne încă valabil punctul de vedere exprimat de I. Nestor, în ceea ce priveşte ordonarea grupei Glina în sistemul cronologiei relative, cf. I. Nestor, 22 BerRGK, 1932 (1933), p. 72 – 73. Pentru cronologia absolută a grupei Nikolova a încercat o schiţă în care plasează cele mai vechi manifestări Glina la începutul mileniului 3 a. Chr., cf. Nikolova, *op. cit.*, p. 212, tabelul 9.5 şi p. 253, tabelul 12.2, cum însă a preluat necritic multe informaţii de la nord de Dunăre, unele din succesiunile sau sincronizările propuse sunt cel puţin curioase...

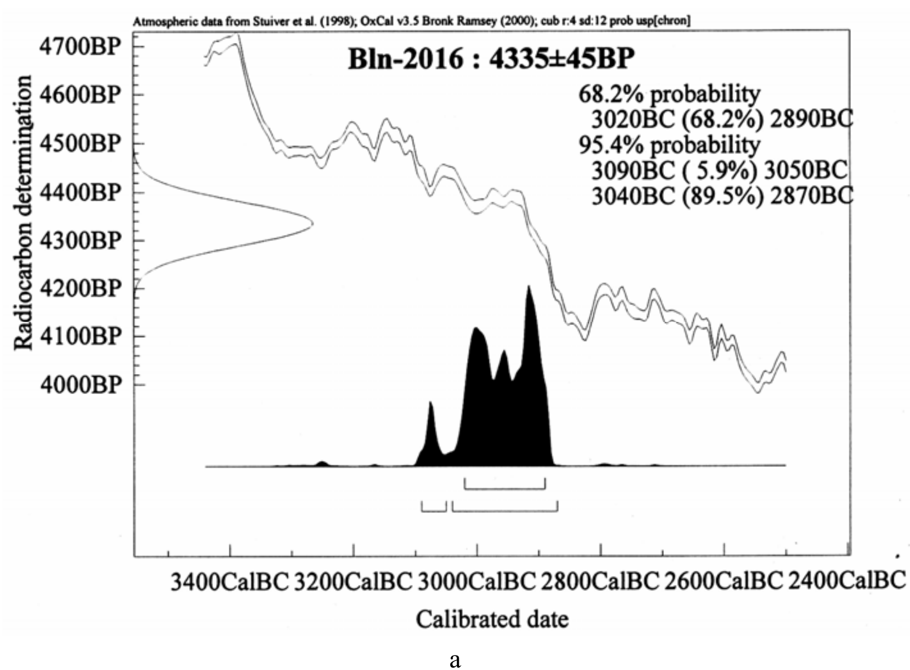

a

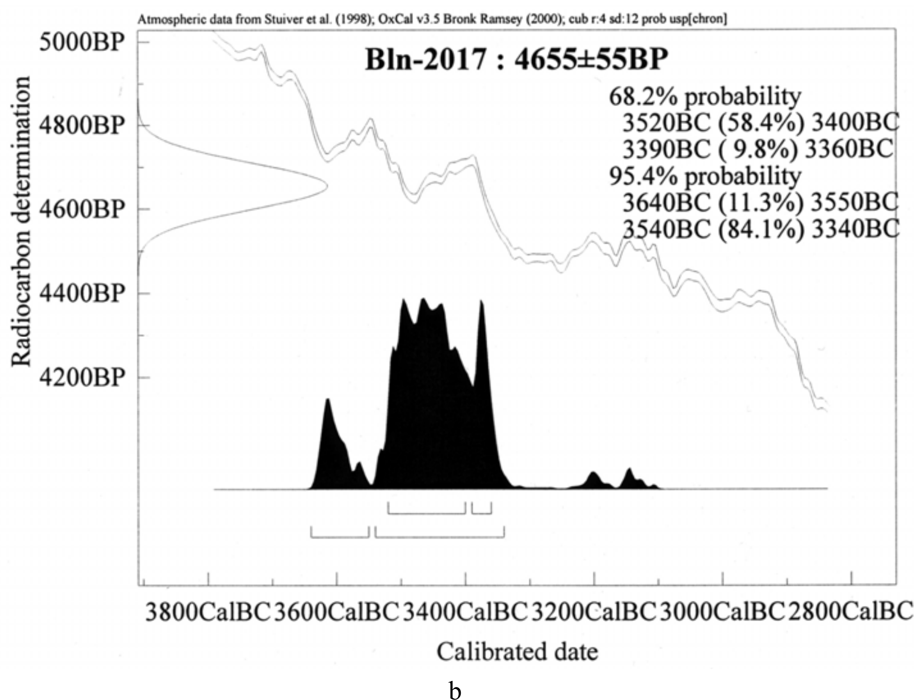

b

Fig. 12. Date radiocarbon. Ezerevo.

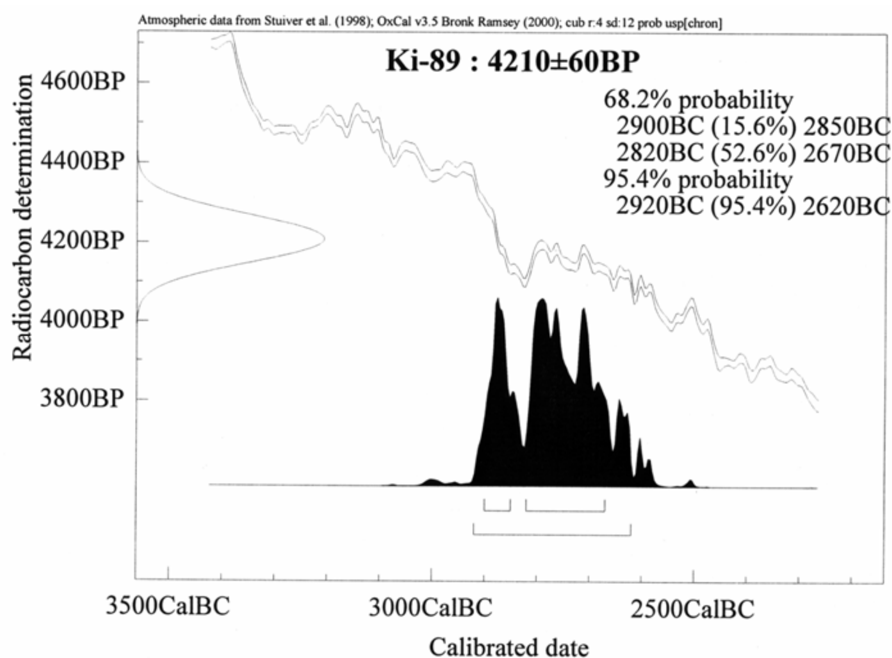

a

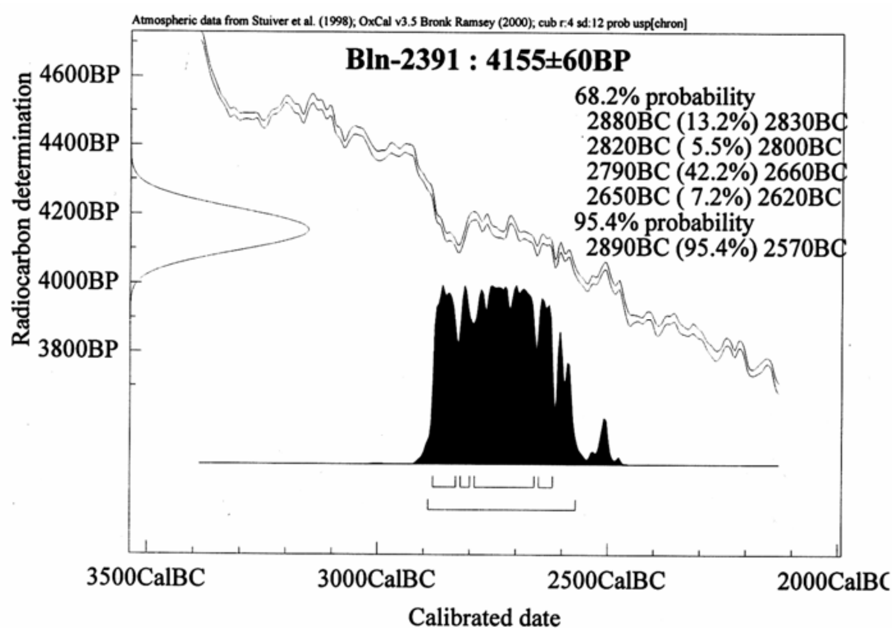

b

Fig. 13. Date radiocarbon. Celei.

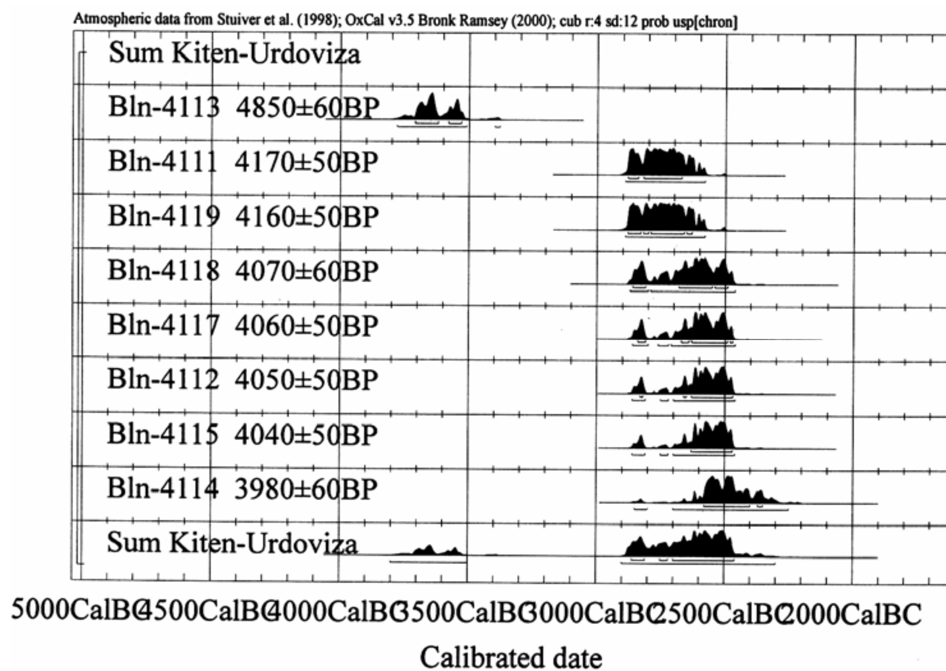

a

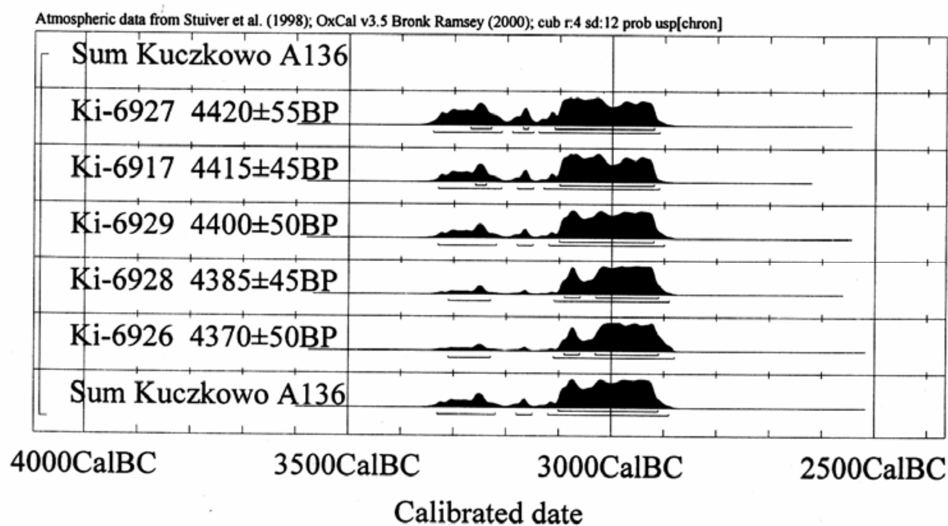

b

Fig. 14. Date radiocarbon. Ezerovo.

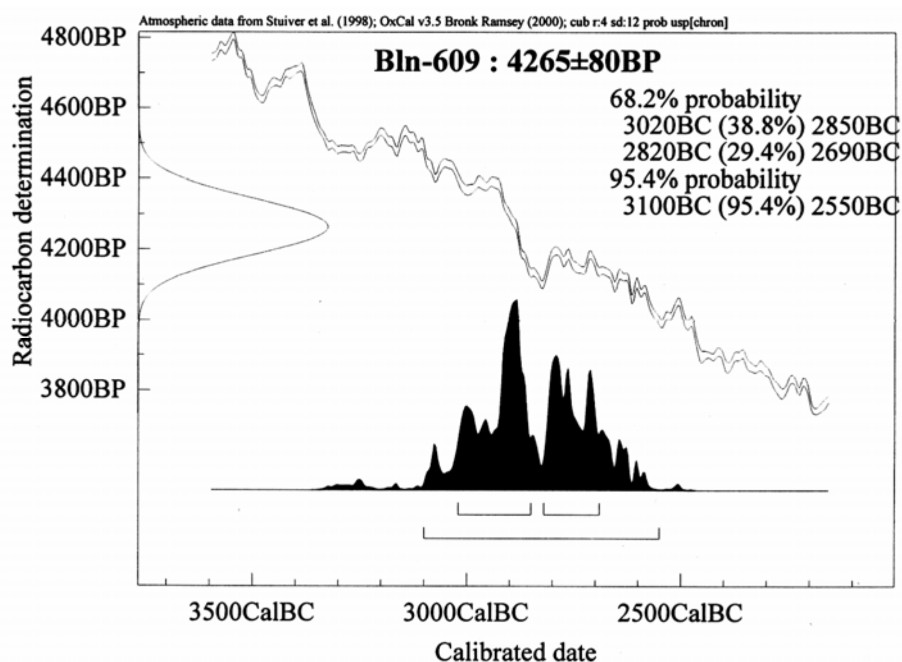

A

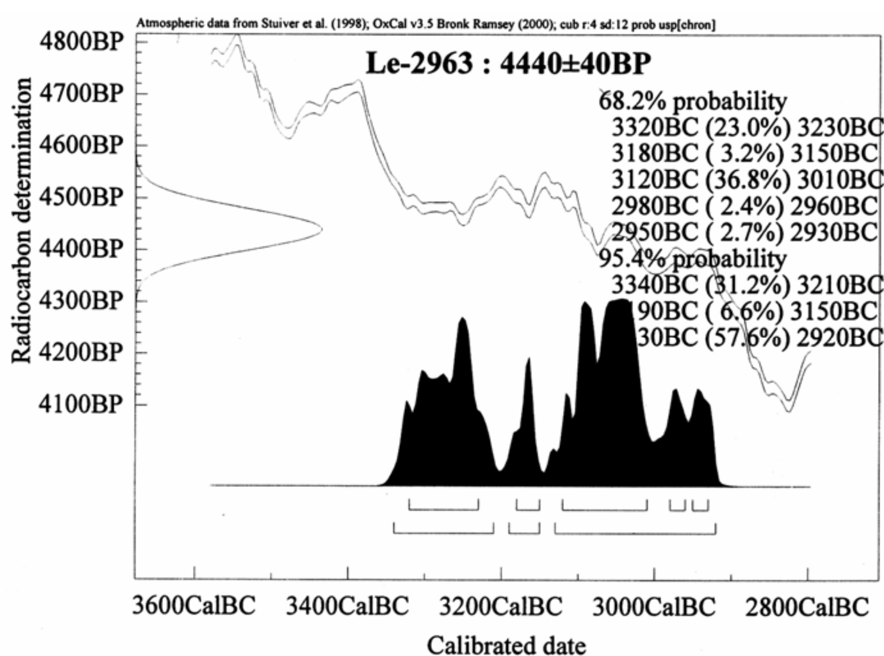

B

Fig. 15. Date radiocarbon. A: Suma probabilităţilor pentru seria de date ^{14}C de la Kiten-Urdoviza; B: Suma pronbabilităţilor pentru seria de date ^{14}C de la Kuczkowo.

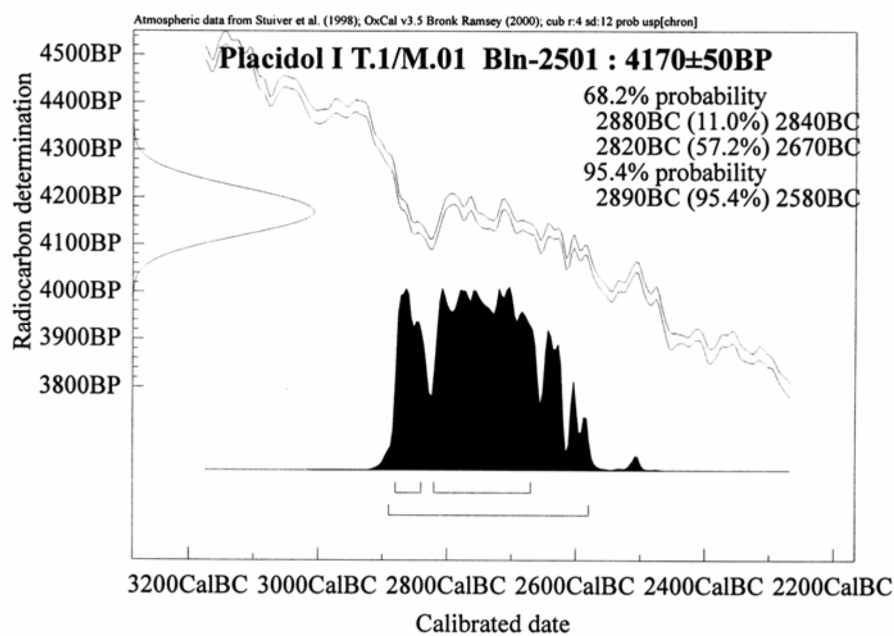

A

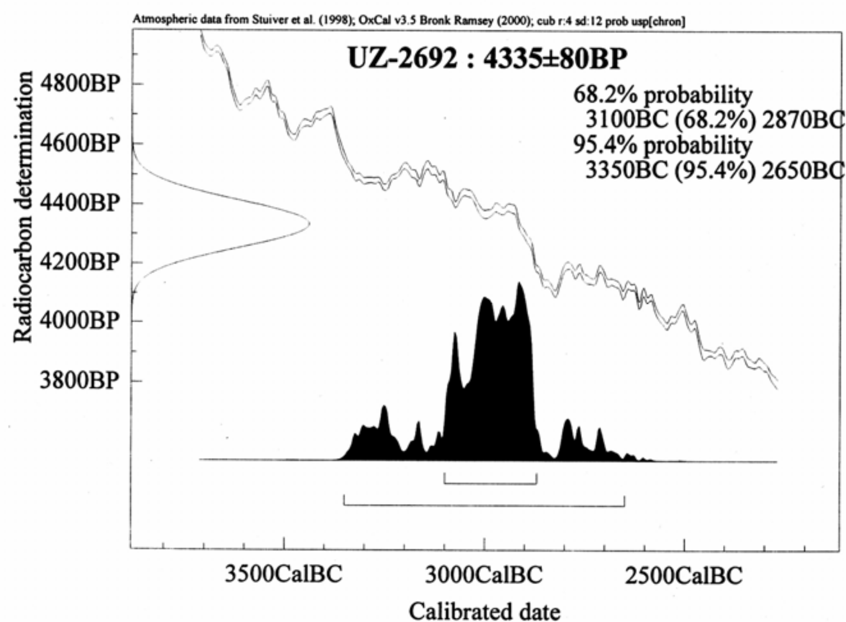

B

Fig. 16. Date radiocarbon: A. Kétegyháza; B Ostannij.

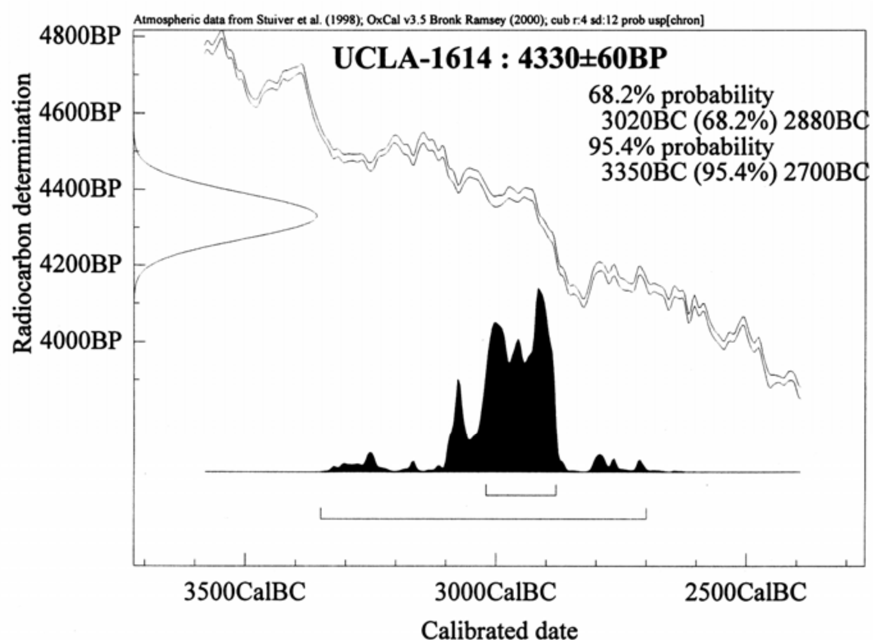

A

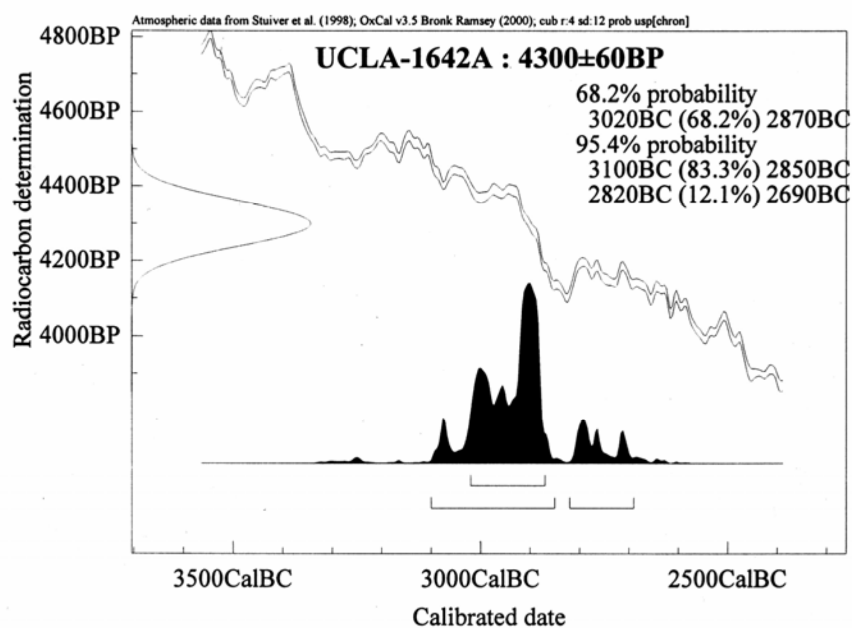

B

Fig. 17. Date radiocarbon. A. Placidol 1; B. Velika Gruda M. 1.

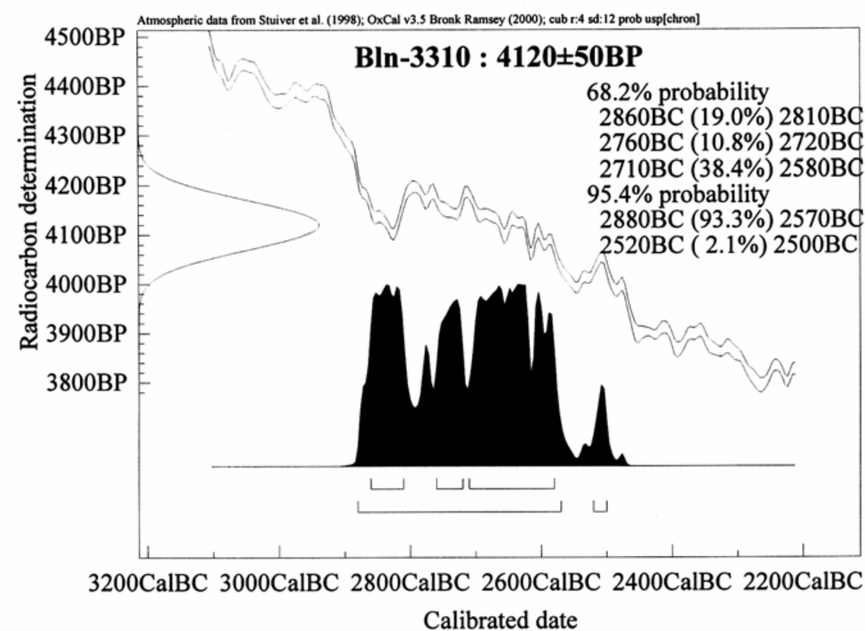

a

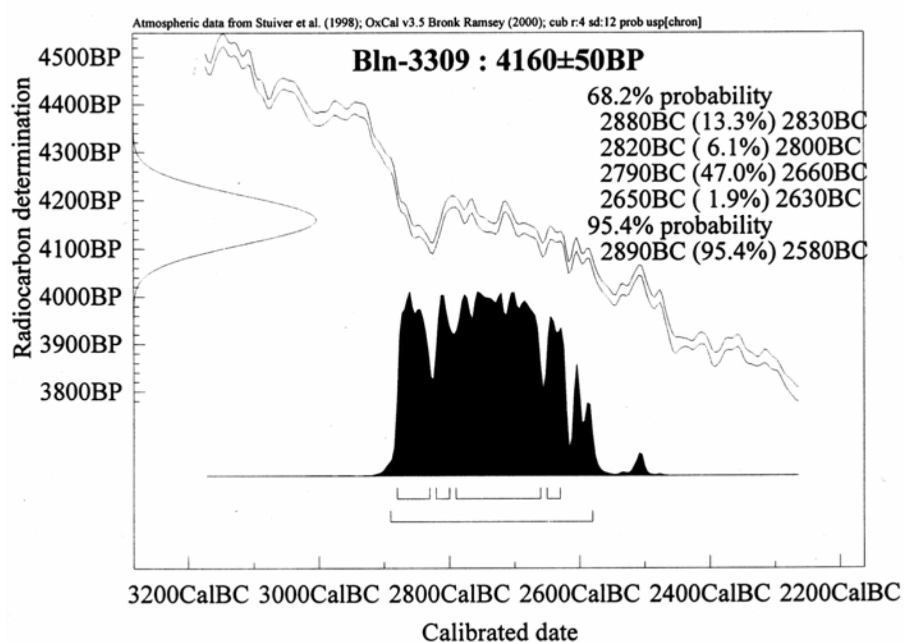

b

Fig. 18. Date radiocarbon. Usatovo.

a

b

Fig. 19. Date radiocarbon. Zók-Várhegy.

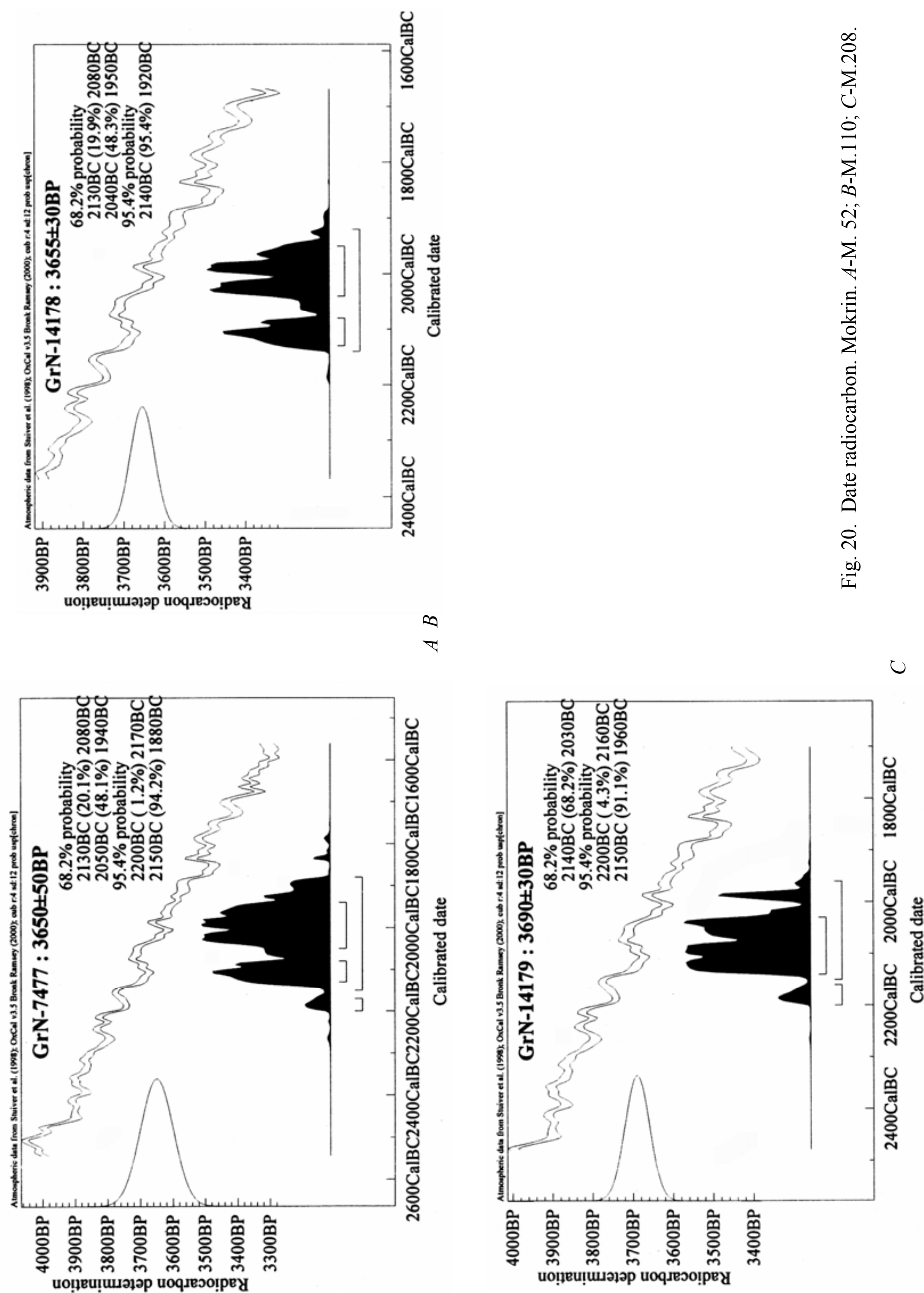
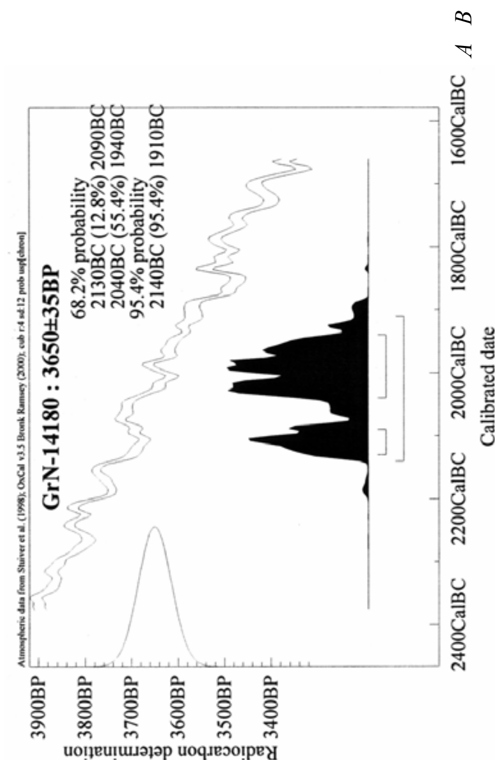
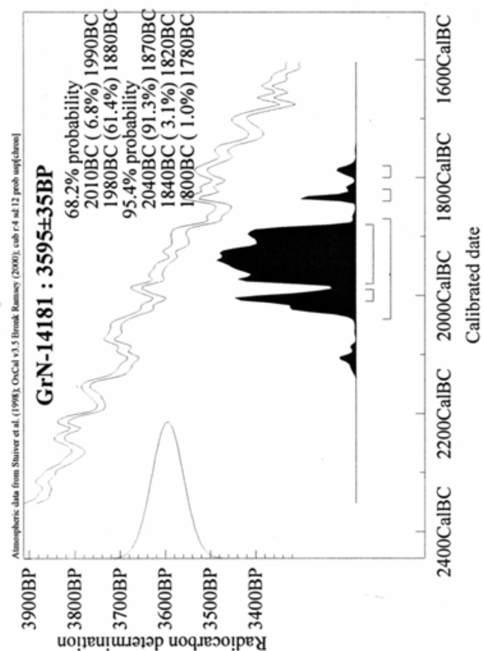

Fig. 20. Date radiocarbon. Mokrin. *A*-M. 52; *B*-M.110; *C*-M.208.

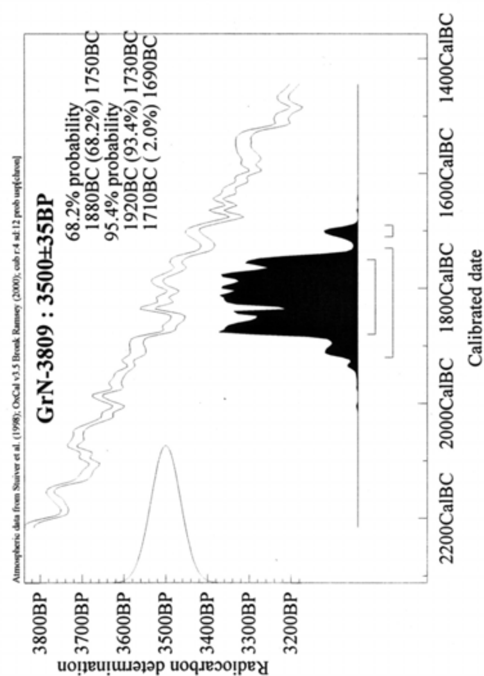

Fig. 21. Date radiocarbon. Mokrin. *A*-M. 227; *B*-M. 237; *C*-M.259.

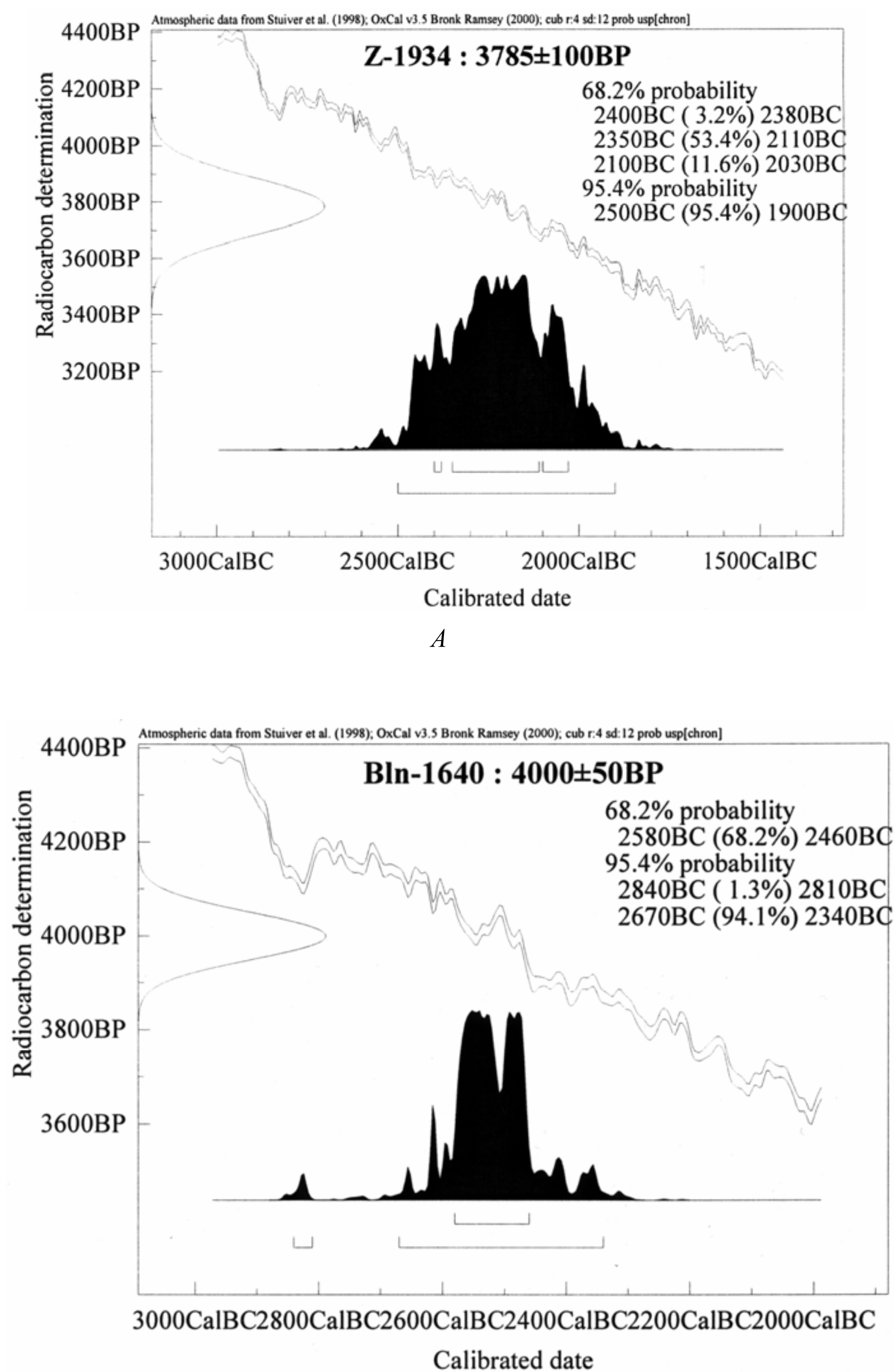
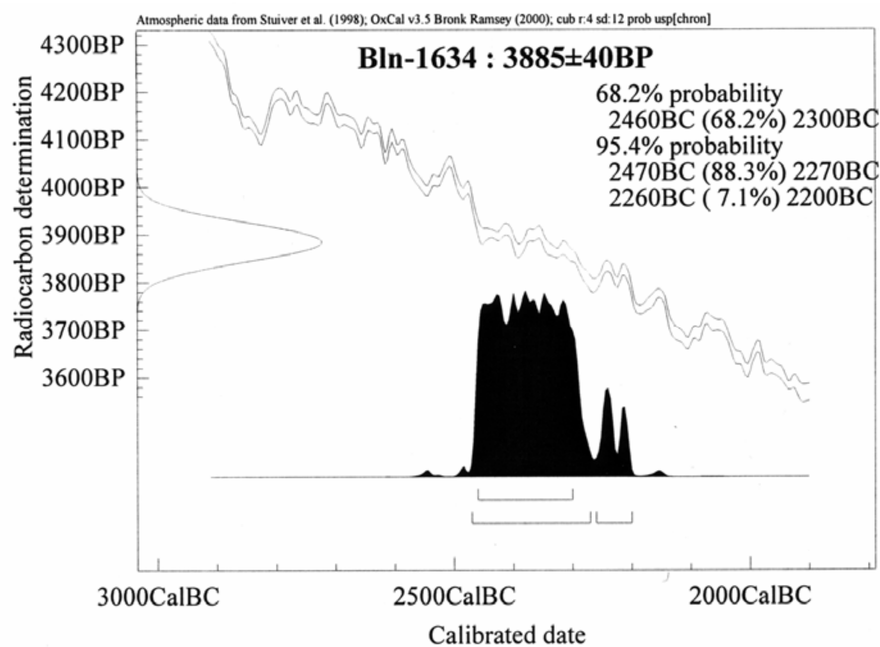
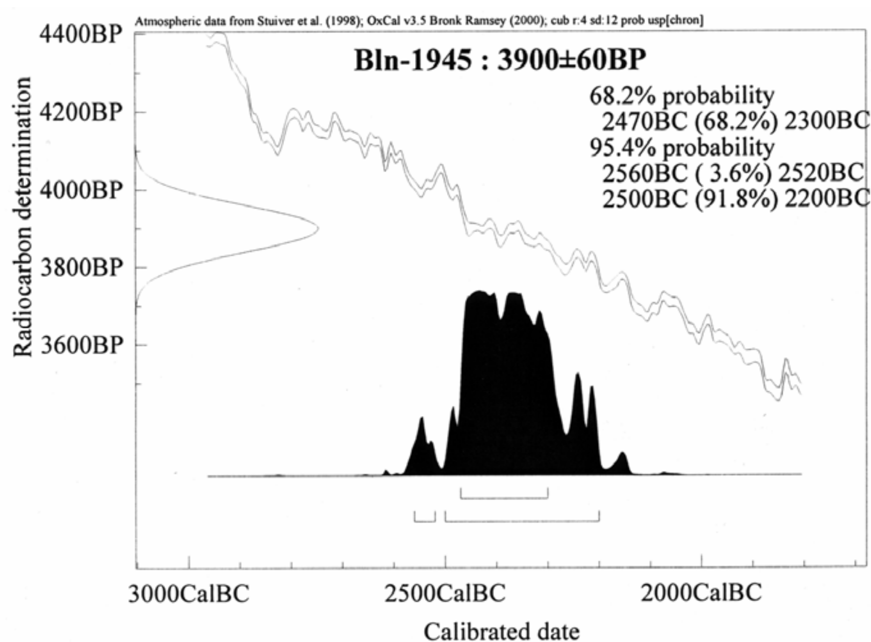

Fig. 22. Date radiocarbon. *A*. Blatna Brezovica-*Zornica; B*. Szava.

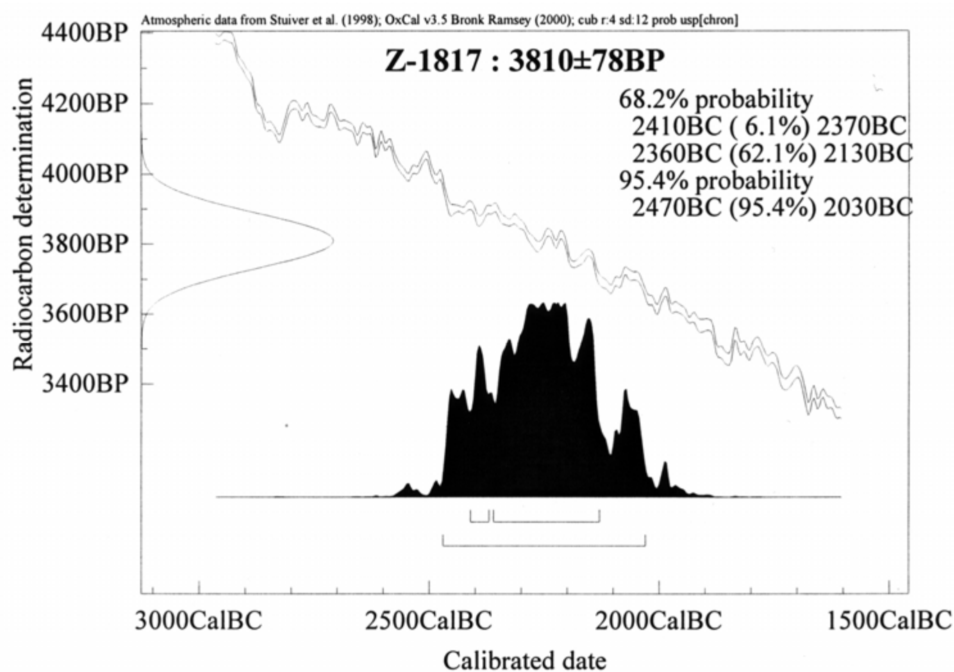

a

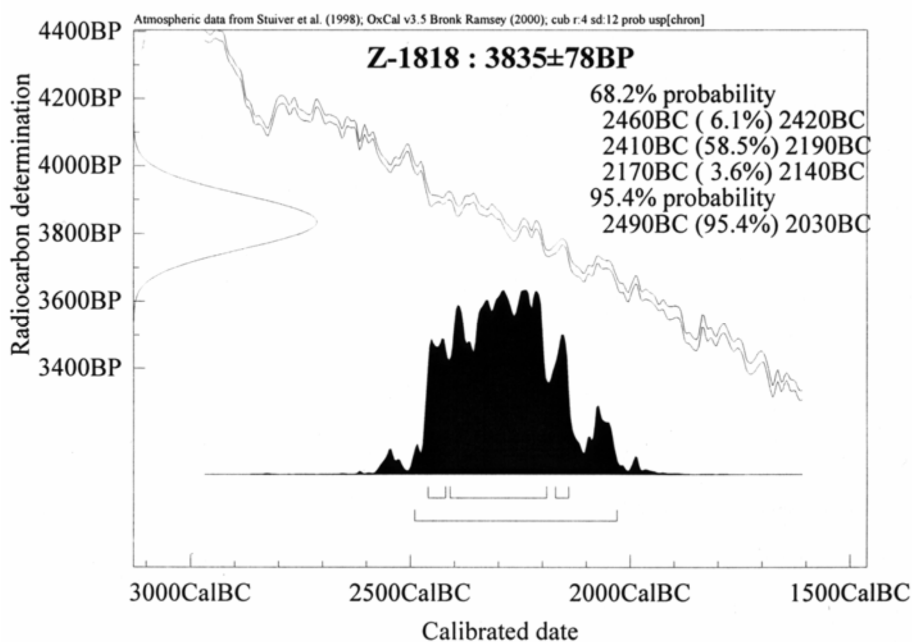

b

Fig. 23. Date radiocaron. Nagyárpád.

a

b

Fig. 24. Date radiocarbon. Vinkovci-*Hotel.*

apropierea de stilul ceramic monteorean timpuriu de tip $Ic4_{-1}$-$Ic4_{-2}$. Staţiunea de la Ţâţa ar constitui un argument în plus. Materialele de acolo sunt însă puţine şi provin din cercetări de suprafaţă, fiind cu totul necesară o verificare prin săpătură în ceea ce a mai rămas din obiectiv pentru a se vedea limpede în ce măsură aşezarea din nordul jud. Dâmboviţa este comparabilă cu staţiunea de la Năeni-*Zănoaga*, ultima fiind situată prea departe. Raportul dintre materialele de la Odaia Turcului – nivelul superior – şi descoperirea de la Movila, ambele situate foarte aproape una de alta, nu este foarte clar, căci din inventarul mormântului de la Movila nu dispunem decât de 2 – 3 vase, pentru ceşti neexistând paralele în nivelul superior de la Odaia Turcului. Din această perspectivă rezultă că individualitatea grupului este mai degrabă rezultatul unei documentări lacunare şi mai puţin al unei realităţi arheologice. Din aceleaşi cauze nici nu se poate explica deocamdată lipsa unor staţiuni în zona respectivă[163], care să ilustreze continuitatea tradiţiei ceramice cum este cazul la Curbura Carpaţilor, unde staţiunile monteorene se înşiră de-a lungul etapelor următoare. În ceea ce priveşte durata în timp trebuie remarcat faptul că morminte în ciste din piatră cu inventare ceramice de tip Zimnicea nu se cunosc în zona Dâmboviţa – Muscel, ceea ce ar putea indica că obiceiul înmormântărilor în ciste a ajuns în aceste părţi ceva mai târziu decât pe valea Buzăului sau în Ţara Bârsei. În ce măsură această răspândire a modei funerare ar corespunde cu expansiunea stilului ceramic monteorean timpuriu nu se poate preciza astăzi, deşi posibilitatea nu este exclusă. Dacă ţinem cont de data „avansată" în timp a colanului de bronz de la Cetăţeni mai apare şi posibilitatea ca obiceiul înmormântării în ciste din lespezi de piatră să dureze în zona Dâmboviţa – Muscel până către 2200 a. Chr., când apar colanele *Ösenhalsringe*, adică ceva mai mult decât în Ţara Bârsei sau la cotul Carpaţilor, zone în care se instalează noi obiceiuri funerare. În această situaţie „orizontul mormintelor cu ciste" se transformă de fapt într-o vreme, destul de îndelungată, în care aceast obicei funerar a fost, ca să zicem aşa, la modă, şi prin aceasta comun unor comunităţi diferite, pe arii vaste şi cu o durată diferită regional[164] în aceeaşi vreme foarte probabil constituindu-se grupul Glina şi cel monteorean timpuriu de tip Zănoaga. Este evident că în această situaţie o modă funerară nu poate constitui un reper cronologic pentru a defini o etapă sau alta a ceea ce se numeşte tradiţional „perioada timpurie a epocii bronzului"[165]. Un sistem cronologic funcţional pentru această perioadă trebuie să se întemeieze pe staţiuni bine cercetate şi stratigrafiate, mai puţin pe descoperiri izolate şi, nu în ultimul rând, pe tot mai numeroasele date ^{14}C calibrate[166]. Dar despre toate astea cu un alt prilej.

---

[163] De altfel împădurită şi foarte accidentată, prin urmare greu de cercetat arheologic.

[164] O examinare sistematică a detaliilor de ritual (structura mormintelor, poziţie, orientare etc.) este necesară, fiind susceptibilă să contureze diferenţieri culturale sau cronologice, dar caracterul lacunar al documentării împiedică deocamdată o asemenea întreprindere.

[165] Înţelegem prin aceasta poziţia lui P. Roman, cel mai bine conturată în 1986, care considera că anterior epocii bronzului trebuie avută în vedere „perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului". Cf. Schuster, în Nikolova, *op. cit.*, p. 241, cu o prezentare succintă şi lista epigonilor. În contrapartidă se conturează punctul de vedere al lui A. Vulpe, conform căruia începuturile epocii bronzului pot fi plasate încă din mileniul 4 a. Chr., incluzând şi ceea ce se numeşte blocul Baden – Coţofeni, cf. A. Vulpe, în M. Ciho, V. Nistor, Daniela Zaharia (ed.), *Timpul istoriei, I*, Bucureşti, f.a. (1997), p. 37 – 50, ca cea mai recentă luare de poziţie pe această temă. Un punct de vedere cu puţin diferit faţă de cel al lui A. Vulpe, la I. Motzoi-Chicideanu, în EAIVR III, Bucureşti, 2000, p. 118.

[166] O critică foarte pertinentă a atitudinii rebarbative faţă de datările radiometrice la Băjenaru, *op. cit.*, nota 1.

Lista 1 – Morminte în ciste din piatră. (Numerele din listă corespund celor din hărțile de la Fig. 8 – 9).
Am păstrat încadrările cultural-cronologice făcute de către diferiții autori ai publicărilor.

BULG	Bulgaria
com.	comuna
jud.	județ
kom.	komitat (Ungaria)
MOLD	Rep. Moldova
obl.	oblasti (Ukraina)
obš.	obština (Bulgaria)
or.	oraș
rn.	raion (Rep. Moldova)
ROM	România
SERB	Serbia
UKR	Ukraina
UNG	Ungaria

1. – **ALBEȘTI -** ***La Zărziaru***.
ROM, jud. Argeș, com. Albeștii de Muscel.
Două morminte tumulare (?) în ciste din piatră și „două complexe funerare de incinerație fără ciste". „Finalul bronzului timpuriu". Schuster, ***Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței superioare***, p. 169 și 227.

2. – **APA SĂRATĂ -** ***Km. 45***[1]
ROM, jud. Argeș, com. Schitu Golești.
Două morminte plane, unul de înhumație, iar al doilea de incinerație, în ciste din piatră. Pumnal din bronz în M. 1. „Bronzul timpuriu". *Ibidem.*, p. 169 – 170.

3. – **ARACI -** ***Vápa***
ROM, jud. Covasna, com. Vâlcele.
Mormânt în cistă din piatră, izolat. Schneckenberg. Székely, SCIV 6, 1955, 3 – 4, p. 844.

4. - **BAHNA**
ROM, jud. Mureș.
Mormânt plan de inhumație în cistă din piatră. Schneckenberg. V. Lazăr, ***Repertoriul arheologic al județului Mureș***, Târgu Mureș, 1995, p. 54.

5. – **BASARABI**
ROM, jud. Suceava.
Mormânt plan în cistă din piatră, izolat. Topor din silex. Cultura Amforelor Sferice. V. Spinei, M. Nistor, SCIV 19, 1968, 4, p. 621 – 628.

6. – **BĂCEȘTI**
ROM, jud. Vaslui.
Două morminte plane în cistă din piatră. Cultura Amforelor Sferice. Gh. Coman, ***Statornicie și continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui***, Vaslui, 1980, p.62, nr. VI.6.

7. – **BĂGARA**
ROM, jud. Cluj, com. Aghireș.
Mormânt în cistă din piatră, izolat. Schneckenberg ?. I. H. Crișan. M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, ***Repertoriul arheologic al județului Cluj***, Cluj, 1992, p. 50.

8. – **BÂRGĂOANI -** ***Dealul Osoi***
ROM, jud. Neamț.
Două morminte plane în cistă din piatră. Cultura Amforelor Sferice. Șt. Cucoș, MemAntiq 18, 1992, p. 10.

[1] Cunoscut și sub denumirea de ***Pescăreasca***.

9. – **BEZDEAD**
ROM, jud. Dâmboviţa.
Mormânt izolat în cistă din piatră. Monteoru. Inedit. Inf. Gh. Bulei.

10. – **BISOCA**
ROM, jud. Buzău.
Grup de morminte plane de înhumaţie, în ciste din piatră. Monteoru. A. Vulpe, V. Drâmbocianu, SCIVA 32, 1981, 2, p. 180, nota 20 şi inf. V. Drâmbocianu.

11. – **BOLOTEŞTI**
ROM, jud. Vrancea.
T. 2, M. 14, inhumaţie în cistă din piatră. „Bronz timpuriu". C. Buzdugan, V. Bobi, N. Cernea, SCIVA 38, 1987, 3, p. 229.

12. – **BORLEŞTI**
ROM, jud. Neamţ.
Mormânt plan în cistă din piatră, izolat. Cultura Amforelor Sferice. Cucoş, *op. cit.*, p. 14.

13. – **BRAŞOV**
ROM, jud. Braşov.
Două morminte plane în ciste din piatră izolate. Schneckenberg. A.Prox, ***Die Schneckenberg-Kultur***, Kronstadt (Braşov), 1940, p. 70 – 71, 73.

14. – **BRĂDUŢ**
ROM, jud. Covasna.
Grup de tumuli, în care au fost descoperite câteva morminte de inhumaţie şi unul incinerat, în ciste din piatră. Schneckenberg ?. Zs. Székely, în ***Cercetări arheologice în aria nord-tracă***, Bucureşti, 1995, p. 106 – 107.

15. – **BRÂNZENI**
MOLD, rn. Edineţ.
Cimitir plan cu morminte de inhumaţie în ciste din piatră. „Cultura Edineţ". V.A. Dergačev, *op. cit.* (supra n. 64), p. 111 – 114.

16. – **CALU** – ***Deleni***
ROM, jud. Neamţ, com. Piatra Şoimului.
Mormânt plan de înhumaţie în cistă din piatră, izolat. Cultura Amforelor Sferice. Cucoş, *op. cit.*, p. 142 – 143.

17. – **CÂNDEŞTI** – ***Coasta Banului***
ROM, jud. Vrancea, com. Dumbrăveni.
Cimitir plan, grup de morminte de inhumaţie în ciste din piatră. Monteoru. M. Florescu, Carpica, 10, 1978, p. 97 – 112; eadem, în *Actes du II-e Congres International de Thracologie* I, Bucureşti, 1980, p. 73 – 78.

18. – **CETĂŢENI** – ***Cornu malului***
Grup din 7 morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Din inventare s-au păstrat un vas, un Ösenhalsring, o brăţară şi un inel din bronz. Bronz timpuriu. D.V. Rosetti, CAMNI 1, 1975, p. 275 – 282; Schuster, *op. cit.*, p. 187 – 188.

19. – **CETĂŢENI** – ***La cruce***
ROM, jud. Argeş.
Grup din 4 morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Bronz timpuriu. Rosetti, *op. cit.*, 275 – 282.

20. – **CODLEA**
ROM, jud. Braşov.
Două morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Schneckenberg. Prox, *op. cit.*, p. 73 – 76.

21. – **CRIZBAV** – ***Pe deal***
ROM, jud. Braşov, com. Hălchiu.
Două morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Schneckenberg. V. Vasiliev, A. Seres, ActaMN 4, 1967, p. 425 – 429.

22. – **CZÁSZÁRSÁLLÁS** – ***Nevtelenhalom***
UNG, kom. Szabolcs-Szatmár-Bereg.
Mormânt de inhumaţie în cistă din piatră sub tumul. Jamnaja. Kalicz, *op. cit.*, p. 19.

23. – **CUT**
ROM, jud. Neamţ, c. Dumbrava Roşie.
Mormânt plan de incineraţie, în cistă din piatră. Cultura Amforelor Sferice. C. Mătasă, Materiale 5, 1959, p. 722.

24. – **DOLHEŞTII MARI**
ROM, jud. Suceava.
Grup de morminte plane de inhumaţie, din care două în ciste din piatră, unul fiind de

animal. Cultura Amforelor Sferice. M. Dinu, Materiale 6, 1959, p. 213-220; idem, Materiale 7, 1961, p. 121 – 130.

25. – **GEMENEA**
ROM, jud. Dâmbovița, com. Voinești.
Mormânt de inhumație, în cistă din piatră. „Monteoru”. A. Oancea CAMNI 2, 1976, p. 230, nr. 146.

26. – **GHIMBAV**
ROM, jud. Brașov, mun. Brașov.
Grup de morminte plane de inhumație, în ciste din piatră. Schneckenberg. Prox, *op. cit.*, p. 72 – 73.

27. – **GLODENI**
ROM, jud. Dâmbovița.
Mormânt de inhumație în cistă din piatră. Neîncadrat. Inedit. Inf. P. Diaconescu.

28. – **GLUBOKOE**
UKR, obl. Odessa, rn. Tatarbunary.
T. 1, M. 11, mormânt de inhumație în cistă acoperit cu o stelă refolosită. Jamnaja. Häusler, *op. cit.*, p. 108, pl. 30/13.

29. – **GORGOTA**
ROM, jud. Dâmbovița.
Grup de 4 morminte de inhumație în ciste din piatră sub tumul. Bronz timpuriu. T. Muscă, raport la A XXVI-a Sesiune națională de rapoarte privind săpăturile arheologice din 1991, Iași, 1992.

30. – **GOVORA – *Runcuri***
ROM, jud. Vâlcea.
Mormânt de incinerație în cistă din piatră, izolat. Glina. Gh. Petre-Govora, ***O preistorie a nord-estului Olteniei,*** Râmnicu Vâlcea, 1995, p. 22; fig. 5/4.

31. – **GRĂNICEȘTI**
ROM, jud. Suceava.
Două morminte de inhumație în ciste din piatră, cu 2 vase, un topor din piatră și o măciucă. Epoca bronzului. I. Nestor, 22 BerRGK, 1932 (1933), p. 70, nota 267; posibil Cultura Amforelor Sferice după M. Petrescu-Dîmbovița, *Notă* la Mătasă, *op. cit.*, p. 733.

32. – **GUMELNIȚA**
ROM, jud. Călărași.
Mormânt de inhumație în cistă din piatră pe așezarea tell. „În cuprinsul stratului Gumelnița” D. Rosetti, Materiale 6, 1959, p. 812.

33. – **GURA BĂRBULEȚULUI – *Deal***
ROM, jud. Dâmbovița, com. Bărbulețu.
Mormânt de inhumație, dublu, în cistă din piatră. Din inventar a făcut parte un pumnal din metal, ulterior dispărut. Neîncadrat. Inedit. Cercetare de teren 1973, I. Motzoi-Chicideanu.

34. – **HAGIENI**
ROM, jud. Constanța, com. Limanu.
T. II, M. central, de inhumație în cistă din piatră. Un vas bitronconic și ocru roșu. „Sfârșitul perioadei de tranziție”, ulterior „la mijlocul epocii bronzului, în secolul XV î. e. n.”. Harțuche, Pontica 4, 1971, p. 247-261; idem, SCIV 24, 1973, 1, p. 15 – 26.

35. – H**ĂLCHIU**
ROM, jud. Brașov.
Două morminte plane de inhumație, în ciste din piatră. Schneckenberg. Prox, *op. cit.*, p. 71 – 72.

36. – **HĂRMAN**
ROM, jud. Brașov.
Mormânt plan de inhumație, în cistă din piatră, izolat. Schneckenberg. *Ibidem*, p. 73.

37. – **HÂRTOP**
ROM, jud. Suceava, com. Preutești.
Mormânt de incinerație, în cistă din piatră. Costișa. N. Ursulescu, D. Popovici, SCIVA 38, 1987, 1, p. 72 – 76.

38. – **HOMORÂCIU**
ROM, jud. Prahova.
Mormânt de inhumație în cistă din piatră. Pumnal din Cu ?, cu nervură mediană. Monteoru (?). Inedit. Inf. D. Lichiardopol.

39. – **HORODNICU DE JOS**
ROM, jud. Suceava, com. Horodnic.
Mormânt de inhumație sub tumul, în cistă

din piatră. Cultura Amforelor Sferice. Nestor, *op. cit*, p. 70, nota 267 şi M. Petrescu-Dîmboviţa, *Notă* la C. Mătasă, *op. cit*, p. 733 pentru încadrare.

40. – **IZVOARELE**
ROM, jud. Dâmboviţa, com. Voineşti.
Mormânt de inhumaţie în cistă din piatră. „Monteoru". Oancea, *op. cit.*, p.230, nr. 147.

41. – **JIBERT**
ROM, jud. Braşov.
Două morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Schneckenberg. M. Roska, AO 5, 1925, 17, p. 45 – 47.

42. – **KALUGERICA**
BULG, obš. Šumen.
T. V, M. 4, mormânt de incineraţie în cistă din piatră.
Jamnaja. Panayotov, *op. cit.* (supra n. 93), p. 78.

43. – **KJULEVČA**
BULG, obš. Šumen.
T. 1, M. 4 (secundar), înhumat cu ocru roşu, în cistă din piatră. Jamnaja. *Ibidem*, p. 80 – 82.

44. – **LOPĂTARI – *Muntele războiului***
ROM, jud. Buzău.
Mormânt de inhumaţie în cistă din piatră, izolat. „Perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului". Vl. Dumitrescu, ***Oameni şi cioburi***, Bucureşti, 1993, p. 125 – 126.

45. – **MALU CU FLORI – *La pârlitură***
ROM, jud. Dâmboviţa.
Mormânt de inhumaţie, în cistă din piatră, izolat. Bronz timpuriu. Schuster, *op. cit.*, p. 195, nr. 95.

46. – **MALU CU FLORI – în sat**
Mormânt de inhumaţie, în cistă din piatră descoperit în 1966 cu ocazia săpării uni beci. Neîncadrat. Inedit. Cercetare de teren 1973, I. Motzoi-Chicideanu.

47. – **MALU CU FLORI – *locul lui Ochescu Victor***
Mormânt de înhumaţie, în cistă din piatră descoperit în 1971. Neîncadrat. Inedit. Cercetare de teren 1973, I. Motzoi-Chicideanu.

48. – **MASTACĂN**
ROM, jud. Neamţ, com. Borleşti.
Două morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Cultura Amforelor Sferice. Cucoş, *op. cit.*, p. 143 – 144.

49. –**MĂTEŞTI – *Cula Săpocii***
ROM, jud. Buzău, c. Săpoca.
Cimitir plan de inhumaţie, cu câteva morminte în ciste din piatră. Monteoru. V. Drâmbocianu, ***Cultura Monteoru. Străvechi atestat de civilizaţie traco-getică***, Pliant, Buzău, 1978, nr. 18 (sub denumirea, greşită, de Cula Săpocii) şi cercetare de teren 1992, I. Motzoi-Chicideanu şi E. Lupu.

50. – **MEDIAŞ – *Gura câmpului***
ROM, jud. Sibiu.
Grup de 4 morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Schneckenberg. M. Blăjan, Apulum 25, 1988, 59 – 69.

51. – **MEDIAŞ – *Măzărişte***
Două morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Schneckenberg. *Ibidem*, loc. cit.

52. – **MLĂJET**
ROM, jud. Buzău, com. Nehoiu.
Grup de morminte plane de inhumaţie în ciste din piatră. Bronz timpuriu. Roman, SCIVA 37, 1986, 1, p. 35 şi inf. V. Drâmbocianu.

53. – **MOACŞA**
ROM, jud. Covasna.
Două morminte tumulare, unul de incineraţie şi celălalt de inhumaţie, în cistă din piatră. Schneckenberg. Zs. Székely, ***Perioada timpurie şi începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei***, Bibliotheca Thracologica XXI, Bucureşti, 1997, p. 42 – 43.

54. – **MOVILA**
ROM, jud. Dâmboviţa, com. Sălcioara[2].

[2] În repetate rânduri descoperirea, datând

Grup (?) de morminte de inhumație plane, în ciste din piatră. Monteoru. Roman, SCIVA 37, 1986, 1, fig. 4/1 – 3 (cu localizare greșită); Zaharia, Dacia NS 31, 1987, p. 33, nota 2 (cu localizare greşită); fig. 8/5.

55. – **NĂENI** – ***Colarea***
ROM, jud. Buzău
Cimitir plan, biritual, cu morminte cu gropile săpate în stâncă. „Năeni-Schneckenberg". Vulpe, Drâmbocianu, *op. cit.*, p. 171 – 179.

56. – **OCLAND**
ROM, jud. Harghita.
Mormânt tumular de inhumație, în cistă din piatră. Bronzul timpuriu. Nestor, *op. cit.*, p. 67.

57. – **ONICENI**
ROM, jud. Neamț.
Două morminte plane de inhumație, în ciste din piatră, izolate. Cultura Amforelor Sferice. Cucoş, *op. cit.*, p. 144 – 145.

58. – **OROS-NYÍRES** - ***Névtelenhalom***
UNG, kom. Szabolcs-Szatmár-Bereg.
Mormânt de inhumație în cistă din piatră, sub tumul. Jamnaja. Kalicz, *op. cit.*, p. 19.

59. – **PIATRA NEAMȚ** – ***str. Lt. C. Adămoae***
ROM, jud. Neamț.
Mormânt plan de inhumație, triplu, în cistă din piatră, izolat. Cultura Amforelor Sferice. Matasă, *op. cit.*, p. 723 – 724.

60. – **PIETRICICA** – ***Fântâna hoților***
ROM, jud. Prahova, com. Lapoş.
Grup de morminte plane în ciste din piatră. Monteoru. Inedit. Cercetare de teren 1991, I. Motzoi-Chicideanu, Fl. Ridiche.

61. – **PREJMER**
ROM, jud. Braşov.
Mormânt plan de inhumație, în cistă din piatră, izolat. Schneckenberg. Prox, *op. cit.*, p. 70.

62. – **PRUNENI** – ***Clociți***

din 1953, a fost citată greşit: „pe lângă Târgoviște", Nucet, Mircea Vodă sau Movila, com. Nucet.

ROM, jud. Buzău, com. Zărneşti.
Mormânt plan de inhumație, în cistă din piatră. „Năeni-Schneckenber". Vulpe, Drâmbocianu, *op. cit.*, p. 180, nota 19 şi cercetare de teren 1992, I. Motzoi-Chicideanu, E. Lupu.

63. – **RÂŞNOV**
ROM, jud. Braşov.
Mormânt plan de inhumație, dublu, în cistă din piatră. Schneckenberg. Prox, *op. cit.*, p. 72.

64. – **RÂU ALB DE SUS**
ROM, jud. Dâmbovița, com. Bărbulețu.
Două grupuri de morminte cu ciste din piatră pe un vârf de deal la est de sat. Neîncadrate. Inedit. Cercetare de teren 1973, I. Motzoi-Chicideanu.

65. – **ROTBAV**
ROM, jud. Braşov, com. Fledioara.
Mormânt plan, biritual, în cistă din piatră. Schneckenberg. Z. Székely, Materiale 9, 1970, p. 310.

66. – **RUNCU**
ROM, jud. Dâmbovița.
Mormânt de inhumație în cistă din piatră, izolat. Inedit. Cercetare de teren 1979 I. Motzoi-Chicideanu şi P. Diaconescu.

67. – **SĂRATA MONTEORU**
ROM, jud. Buzău, com. Merei.
În 1992 – 1993 la poalele pantei de vest a *Cetățuiei* au fost descoperite accidental câteva morminte plane de inhumație în ciste din piatră. Monteoru. Inedite. Cercetare de teren 1994, I. Motzoi-Chicideanu.

68. – **SÂNMARTIN**
ROM, jud. Harghita.
Mormânt izolat de inhumație în cistă din piatră. Cultura Amforelor Sferice. V. Cavruc, ***Repertoriul arheologic al județului Harghita***, Sfântu Gheorghe, 2000, p. 203, XL e.4.

69. – **SÂNZIENI**
ROM, jud. Covasna.

Mormânt de inhumaţie în cistă din piatră. Două ceşti cu gura oblică. Schneckenberg. Zs. Székely, *op. cit.*, p. 39 – 46.

70. – **STĂNILA**
ROM, jud. Buzău, com. Nehoi.
Cimitir plan de inhumaţie cu morminte în ciste din piatră. Monteoru. Inedit. Inf. E. Lupu.

71. – **STÂNCEŞTI**
ROM, jud. Botoşani, com. Mihai Eminescu.
Mormânt plan de inhumaţie, în cistă din piatră. Cultura Amforelor Sferice. M. Petrescu-Dâmboviţa, *Notă* la Mătasă, *op. cit.*, p. 733.

72. – **SUCEAVA**
ROM, jud. Suceava.
Trei morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Cultura Amforelor Sferice. V. Spinei, M. Nistor, SCIV 19, 1968, 4, p. 621 – 628.

73. – **ŞCHEIA – *Humăriei***
ROM, jud. Iaşi.
Două morminte plane de inhumaţie, în ciste din piatră. Cultura Amforelor Sferice. V. Chirica, M. Tanasachi, ***Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi***, vol. II, Iaşi, 1985, p. 384, LXXII,1,B.

74. – **ŞCHEIA – *Muncelu***
Două morminte de inhumaţie, în ciste din piatră, din care unul dublu. Cultura Amforelor Sferice. V. Chirica, M. Tanasachi, ***Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi***, vol. II, Iaşi, 1985, p. 384 – 386, LXXII.1.D.

75. – **ŞERBĂNEŞTI**
ROM, jud. Suceava, com. Zvorâştea.
Mormânt de incineraţie, în cistă din piatră, la periferia unui tumul. Bronz timpuriu. M. Ignat, D. Popovici, Suceava StCom 6-7, 1979 – 1980, p. 657 – 662.

76. – **ŞERBEŞTI**
ROM, jud. Neamţ, com. Ştefan cel Mare.
Mormânt plan de inhumaţie, în cistă din piatră. Cultura Amforelor Sferice. Cucoş, *op. cit.*, p. 143.

77. – **ŞINCAI – *Pogányvár***
ROM, jud. Mureş.
Material ceramic, Krummesser şi o daltă găsite într-o cistă din piatră. Schneckenberg (?). H. Schroller, ***Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens***, Berlin, 1933, p. 74, nr. 13.

78. – **ŞINCAI – *Zau***
Mormânt de inhumaţie în cistă din piatră. Schneckenberg. V. Lazăr, Angustia 4, 1999, p. 48.

79. – **TĂCUTA**
ROM, jud. Vaslui.
Mormânt de inhumaţie plan, în cistă din piatră. Cultura Amforelor Sferice. M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit*, p. 733.

80. – **TURIA**
ROM, jud. Covasna.
Mormânt de inhumaţie în cistă din piatră. Schneckenberg. Z. Székely, Aluta 14 – 15, 1983, p. 61 – 67.

81. – **USATOVO**
UKR, obl. Odessa, rn. Beljaev.
Cimitirul tumular 1-T. 12, M. 2a; T. 14, M. 1; Cimitirul tumular 2-T. 3, M. 1a-b şi M. 2a-b; acestora li se mai adaugă „gropi de cult"/cenotafuri tot în ciste din piatră. Tripolie târziu, tipul Usatovo. Dergacev, Manzura, *op. cit.*, p. 104 – 118, 126.

82. – **VADU SĂPAT - *Budureasca-4***
ROM, jud. Prahova.
Grup de morminte birituale, plane cu ciste din piatră.
Monteoru. Inedit. V. Teodorescu, comunicare la Institutul de Arheologie şi inf. D. Lichiardopol.

83. – **VĂLENI-DÂMBOVIŢA -*Capu plaiului***
ROM, jud. Dâmboviţa.
Mormânt tumular de inhumaţie, în cistă din piatră. Lockenring de argint spiralic şi 2 cupe.

84. – V**OINEŞTI**
ROM, jud. Dâmboviţa.
Mormânt de inhumaţie în cistă din piatră descoperit accidental în 1972. Fragmente de ceaşcă. „Monteoru". A. Oancea, *op. cit.*, p.

230, nr. 148; inf. C. Boruga-Stoica şi material în depozitele Complexului Muzeal Național „Curtea Domnească” din Târgovişte.

85. – **SFÂNTU GHEORGHE – *Őrkő***
ROM, jud. Covasna
Mormânt de inhumație în cistă din piatră. Pumnal din bronz şi un fragment de askos. Schneckenberg. Z. Székely, SCIV 21, 1970, 2, p. 205

Lista 2 (Numerele din listă corespund celor de la harta din Fig. 11).
Abrevieri: aceleaşi ca la Lista 1 plus Ag = argint.

a. – **Inele de buclă şi perle din argint**

1. – **BALABAN I**
MOLD, rn. Taraclia
T.13, M.12 (secundar), Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. G.F. Čebotarenko, V.V. Jarovoj, N. P. Telnov, ***Kurgany Budžakskoj stepi***, Chişinău, 1989, p. 57 – 58, fig. 55/5.
T.13, M.15 (primar), Lockenring Ag spiralic – 2 piese + fragmente de piese de port din Cu/bz. Jamnaja, *Ibidem*, loc. cit., neilustrat.

2. – **BALABAN II**
T.2, M.1, Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. E. Sava, ArhMold 19, 1996, p. 192 – 193, fig. 14/5.

3. – **BALMAZÚJVÁROS – *Kárhozotthalom***
UNG, kom. Hajdú-Bihar.
Tumul, M. 1, Lockenring Ag spiralic – 2 piese. Jamnaja. Kalicz, *op. cit.,* p. 21, neilustrat.

4. **– BROŞTENI**
ROM, jud. Suceava.
Tumul, mormânt de inhumaţie. Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. Eugenia Zaharia, Dacia N.S. 3, 1959, p. 113; fig. 4/1.

5. – **BUJ – *Feketehalom***
UNG, kom. Szabolcs-Szatmár-Bereg.
Tumul, M. 1, Lockenringe Ag tip Zimnicea – 2 piese + 1 fragm. tablă din Ag. Jamnaja. Kalicz, *op. cit.*, p. 18 – 19, pl. 1/8 – 9.

6. – **CĂUŞANI**
MOLD, rn. Căuşani
T.1, M.10 (primar). Lockenring Ag tip Zimnicea + pumnal de tip Angriffdolch din Cu. Jamnaja. Čebotarenko, Jarovoj, Telnov, *op. cit.*, p. 81 – 82; fig. 35/3.
T.1, M.13 (secundar). Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. *Ibidem*, p. 83 – 85, fig. 36/2.

7. – **CELEI**
ROM, jud. Olt, or. Corabia.
Aşezare-tell, nivelul de construcţie 2c care suprapune nivelul 2d. Tezaur: 2 Lockenringe spiralice din Ag + 1 pandantiv din aur, ceaşcă askoidală. Grupul Celei. M. Nica, Oltenia StCom 4, 1982, p. 24, fig. 6/1 – 4.

8. – **DUMENI**
MOLD, rn. Răşcani.
T. 18, M. 3. Perlă Ag + 100 perle piatră. Tripolie târziu, tipul Gordineşti. Dergačev, Manzura, *op. cit.,* p. 140, neilustrat.

9. – **GLUBOKOE**
UKR, obl. Odessa, rn. Tatarbunary.
T.1, M. 26. Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. A. Häusler, *op. cit.,* p. 108, pl. 29/12.

10. – **GORAN – SLATINA**
BULG, obš. Loveč.
T. III, M. 3 (secundar). Lockenring Ag spiralic + fragm. + Lockenring aur spiralic + perlă os. Jamnaja. G. Kitov. I. Panayotov, P. Pavlov, ***Mogilni nekropol v Lovečkija krai. Ranna bronzova epoha (Nekropol' ot Goran-Slatina)***, Sofia, 1991, p. 65 – 67; fig. 41/e.
T. III, M. 7 (central). Lockenring Ag spiralic + 22 perle Ag. Jamnaja. *Ibidem*, p. 72 – 73, fig. 46/ž, e.
T. III, M. 8 (secundar).Lockenring Ag spiralic - 2 piese + daltă (Flachbeil ?) din bronz. Jamnaja. *Ibidem*, p. 73, fig. 47/g, d.
T. V, M. 1 (central, secundar). Lockenring Ag tip Zimnicea - 2 piese. Jamnaja. *Ibidem*, p. 78 – 79, fig. 54/e.
T. IX, M. 2 (central, secundar). Lockenring Ag spiralic + 6 perle din cristal de stâncă + 7 perle din os + 1 vârf săgeată silex. Jamnaja. *Ibidem*, p. 100, fig. 72/d.

11. – **GURBĂNEŞTI**
ROM, jud. Ialomiţa.
T. 2, M, 12. Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. Rosetti, Materiale 6, 1959, p. 800 – 802, nemenţionat în descriere, dar ilustrat la

fig. 15/2.

12. – **HADJIMUS**
MOLD, rn. Căuşani.
T.2, M. 7 (secundar). Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. Čebotarenko, Jarovoj, Telnov, *op. cit.*, p. 159 – 160, fig. 70/3.

13. – **KALUGERICA**
BULG, obš. Varna.
T. 3, M. 4 (primar). Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. Panayotov, *op. cit* (supra n. 93), p. 75, fig. 24.

14. – **KÉTEGYHÁZA**
UNG, kom. Békes.
T. 3, M. 4. Lockenring Ag tip Zimnicea + 1 fragm. Jamnaja. I. Ecsedy, *The People of the Pit-Grave kurgans in eastern Hungary*, Budapesta, 1979, p. 21 – 22; fig. 16/3; pl. 6/3.
T. 3, M. 7. Lockenring Ag tip Zimnicea şi 1 fragm. spiralic + 43 perle din dinți de animal + 3 astragale de ovicaprină. Jamnaja. I. Ecsedy, *op. cit.*, p. 22 – 23; fig. 16/1 – 2; pl. 6/1 – 2.

15. – **MADARA**
BULG, obš. Varna.
T. 1, M. 3. (primar). Lockenringe Ag spiralic – 3 piese. Jamnaja. Panayotov, *op.cit.*, p. 69 – 70, fig. 17.

16. – **NĂENI – *Colarea***
ROM, jud. Buzău.
Cimitir plan cu morminte cu gropile săpate în stâncă.
M. 2a. Lockenring Cu (?) tip Zimnicea, askos, castron, vas-borcan, 3 lame silex. „Năeni-Schneckenberg”.
Vulpe, Drâmbocianu, SCIVA 32, 1981, 2, p. 176; fig. 6; 8/4[3].

17. **– NERUŠAJ**
UKR, obl. Odessa, rn. Tatarbunary.
T. 1/M. 14, Lockenring Cu (?). Jamnaja. Häusler, *op. cit.*, p. 109, pl. 31/4. Dar la Ecsedy, *op. cit.*, p. 43, este menționat ca fiind din Ag.

18. – **ORHEI**
MOLD, r. Orhei.
T.1 M. 2. Lockenring Ag tip Zimnicea. Jamnaja. Dergačev, *Pamjatniki epohi bronzy*, Chişnău, 1973, p. 16, fig. 2/2.

19. – **PET MOGILI**
BULG, obš. Burgas.
T. 2, M. 3. Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. T. Kănčeva-Ruseva, în Marica-Iztok II, 1994, p. 91 – 92, fig. 5.

20. **– PLACIDOL I**
BULG, obš. Varna.
T. 2, M. 6 (secundar). Lockenring Ag – 2 piese + Lockenring Cu spiralic + perlă chihlimbar (?) + aşchie silex. Jamnaja. Panayotov, *op. cit.*, p. 112, neilustrat.

21. – **PLENIȚA**
ROM, jud. Dolj.
Mormânt de inhumație în tumul. Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 113; fig. 4/2.

22. – **PLOIEŞTI – Triaj**
ROM, jud. Prahova.
T. II, M. 20. Lockenring Ag spiralic + 1 vas-borcan cu decor şnurat; Jamnaja. E. Comşa, Thraco-Dacica 10, 1989, - 2, p.

23. – **STELNICA**
ROM, jud. Ialomița.
Mormânt inhumație, izolat. Lockenring Ag tip Zimnicea. Jamnaja ? Inedit, inf. N. Conovici.

24. – **SUCLEIA**
MOLD, rn. Slobozia.
T. 3, M. Lockenring Ag spiralic + pumnal de tip Griffplattendolch cu patru nituri din bronz + perle din coral (?) + cute din piatră + aşchie silex. Tripolie târziu, tipul Usatovo. Dergačev, Manzura, *op. cit.*, p. 71; fig. 47/11.

25. – **TISZAESZLÁR – *Potyhalom***
UNG, kom. Szabolcs-Szatmár-Bereg.
Tumul, M. 1. Lockenring Ag ? tip Zimnicea

[3] Inelul este descris ca fiind din cupru, dar nu dispunem de o analiză metalografică, iar, pe de altă parte, ar fi una din foarte puținele piese din cupru de acest tip.

(din descrierea lui Jósa ca fiind din bronz). Jamnaja. Kalicz, *op. cit.*, p. 18 – 19; pl. 1/10.

26. – **TRAPOVKA**
UKR, obl. Odessa, rn. Tatarbunary.
T. 10, M. 14. Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. Levine, Rassamakin, Kislenko, Tatarintseva, *op. cit.*, fig. 3.28/4.

27. – **TROJANOVO**
BULG, obš. Nova Zagora.
T. 1, M. 1 (primar [?]). Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. Panayotov, *op. cit.*, p. 83 – 84; fig. 31.

28. – **USATOVO**
UKR, obl. Odessa, rn. Beljaev.
Cimitirul tumular I,
T. 6, M. central.
Lockenring Ag spiralic + pumnal din bronz + două vase pictate. Tripolie târziu, tipul Usatovo. Dergačev, Manzura, *op. cit.*, p. 95, fig. 60/9.
T. 13, M. central. Lockenring Ag spiralic – 11 piese + 7 perle Ag + Flachbeil din bronz (?) + străpungător din bronz + 2 microlite + 2 amfore pictate cu 1 capac pictat + 1 vas globular cu decor şnurat. Tripolie târziu, tipul Usatovo. *Ibidem*, p. 107 – 108; fig. 68/6 – 8.

29. – **VĂLENI-DÂMBOVIŢA** - ***Capu plaiului***
ROM, jud. Dâmboviţa.
Mormânt de inhumaţie în cistă din piatră. Lockenring Ag spiralic + 2 cupe cu picior.

30. – **VÂNĂTORI**
ROM, jud. Galaţi.
T. 1, M. 13 (primar). Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. M. Brudiu, SCIVA 36, 1985, 3, p. 239; fig. 3/2.

31. – **VERBIŢA**
ROM, jud. Dolj.
T. 2, M. 1 (primar). Lockenring Ag + 2 vase + cărbune. Jamnaja. Berciu, Roman, Thraco-Dacica 5, 1984, 1 – 2, p. 15 – 20, fig. 1/3.

32. – **VINOGRADOVKA – KURČI (fost Curci)**
UKR, obl. Odessa, rn. Reni.
T. 20, M. 16 cu car mortuar. Lockenring Ag spiralic ?, 2 buc. Jamnaja târzie. Toščev, *op. cit.* (supra n. 145), p. 30 – 32, fig. 10/2.
K. 2, M. 10. Lockenring Ag spiralic. Jamnaja. Toščev, *op. cit.*, 42, fig. 13/7.

33. – **VOJLOVICA**
SERB.
Mormânt de innumaţie tumular, Lockenring Ag. spiralic 2 piese. Jamnaja. L. Bukvić, în D. Srejović, N. Tasić (ed.), *op. cit.* (supra n. 9), p. 84 – 85.

34. **– ŽEGLARCI – ORLJAK**
BULG, obš. Varna.
T. 1, M. 1 (primar). Lockenring Ag + 1 vas. Jamnaja. Panayotov, *op. cit.*, p. 122, neilustrat.

35. – **ZIMNICEA**
ROM, jud. Teleorman.
Cimitir plan de inhumaţie.
M. 4 Lockenring Ag spiralic + un vas globular; M. 9 Lockenring Ag tip Zimnicea (5) + perle (31) + un vas globular; M. 11 Lockenring Ag spiralic (2) + un pandantiv tip Zimnicea din cupru + o manşetă din tablă de cupru + un vas globular; M. 16 Lockenring Ag spiralic (2) + o ceaşcă cu gura oblică; M. 20 Lockenring Ag spiralic (2); M. 24 Lockenring Ag spiralic (2). Zimnicea. A. D. Alexandrescu, Dacia NS 18, 1974, p. 83 – 91; fig. 8 – 11.

36. – **CORPACI**
MOLD, rn. Briceni.
T. 2, M. 12, Lockenring Ag tip Zimnicea. Dergačev, *op. cit.* (supra n. 64), p. 57, fig. 13/2.

b. – **Inele de buclă din aur**

37. – **AMPOIŢA**
ROM, jud. Alba, com. Meteş.
T. III, M. 1, Lockenring tip Zimnicea din aur – 2 piese + pandantiv Brillenspirale, saltaleone din cupru. Grupul Livezile.

Ciugudean, PZ 66, 1991, 1, p. 85 – 86; fig. 20/4 – 5.

38. – **BRAŞOV – *Dealu Sprenghi***
Aşezare. Lockenring din aur, spiralic. Schneckenberg. Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 114, fig. 12/9.

39. – **GLUBOKOE**
T. 1, M. 7, cu lespede din piatră şi trei stele antropomorfe. Lockenring din aur spiralic. Jamnaja. Häusler, *op. cit.*, p. 108, pl. 30/15.

40. – **TRNAVA**
BULG, obš. Vrața.
T. III, M. 3 Lockenring spiralic din aur. Jamnaja. Panayotov, *op. cit.*, p. 91 – 92; fig. 53.

Notă: Nu am inclus aici, şi nici nu este cartat, un saltaleone din aur descoperit în mormântul de la Movila (Lista 2, nr. 54).

Lista 3: Datele ^{14}C utilizate în text

Notă: Toate datele au fost calibrate cu programul OxCal v3.5 (Bronk Ramsay 2000). Diferențele pentru anii BC față de alte publicări ale datelor se explică prin calibrarea cu alte programe sau cu versiuni OxCal mai vechi.

Nr.	**Localitatea**	**Mediul Cultural**	**Contextul arheologic**	**Lab. nr.**	**Material**	**BP**	**Calibrat 1 sigma**	**Calibrat 2 sigma**	**Sursa**	**Obser-vații**
1	Blatna Brezovica-Zornica	Somogyvár-Vinkovci	Așezare	Z-1934	-	3785±100	2400-2380 BC (3.2%) 2350-2110 BC (53.4%) 2100-2030 BC (11.6%)	2500-1900 BC (95.4%)	Dirjec 1991	cu ceramică striată
2	Celei	Celei	Așezare Niv 2a, Loc. 1	Bln-2014	-	4225±60	2910-2850 BC (21.6%) 2820-2690 BC (46.6%)	2920-2620 BC (95.4%)	Mantu 1995	
3	Celei	Celei	Așezare	Bln-2015	-	4135±35	2870-2800 BC (20.1%) 2760-2720 BC (15.6%) 2710-2620 BC (32.5%)	2880-2800 BC (26.7%) 2790-2580 BC (68.7%)	Mantu 1995	
4	Celei	Celei	Așezare	Bln-2016	-	4335±45	3020-2890 BC (68.2%)	3090-3050 BC (5.9%) 3040-2870 BC (89.5%)	Mantu 1995	

Nr.	Localitatea	Mediul Cultural	Contextul arheologic	Lab. nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma	Sursa	Obser-vații
5	Celei	Celei	Aşezare	Bln-2017	-	4655±55	3520-3400 BC (58.4) 3390-3360 BC (9.8%)	3640-3550 BC (11.3%) 3540-3340 BC (84.1%)	Mantu 1995	
6	Ezerovo	Ezerovo	Aşezare	Ki-89	cărbune	4210±60	2900-2850 BC (15.6%) 2820-2670 BC (52.6%)	2920-2620 BC (95.4%)	Nikolova 1999	
7	Ezerovo	Ezerovo	Aşezare	Bln-2391	-	4155±60	2880-2830 BC (13.3%) 2820-2860 BC (5.5%) 2790-2660 BC (42.2%) 2650-2620 BC (7.2%)	2890-2570 BC (95.4%)	Bojadziev 1992	
8	Kétegyháza	Jamnaja	Mormânt tumular	Bln-609	-	4265±80	3020-2850 BC (38.8%) 2820-2690 BC (29.4%)	3100-2550 BC (95.4%)	Forenbaher 1993	
9	Kiten-Urdoviza	Ezerovo	Aşezare niv. III	Bln-4111	-	4170±50	2880-2840 BC (11.0%) 2820-2670 BC (57.2%)	2890-2580 BC (95.4%)	Görsdorf, Bojadziev 1996	

Nr.	Localitatea	Mediul Cultural	Contextul arheologic	Lab. nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma	Sursa	Obser-vații
10	Kiten-Urdoviza	Ezerovo	Așezare niv. III	Bln-4112	-	4050±50	2830-2820 BC (2.6%) 2660-2650 BC (3.3%) 2630-2470 BC (62.6%)	2860-2810 BC (9.6%) 2750-2720 BC (2.5%) 2700-2460 BC (83.3%)	Görsdorf, Bojadziev 1996	
11	Kiten-Urdoviza	Ezerovo	Așezare niv. III	Bln-4113	-	4850±60	3710-3620 BC (47.4%) 3580--3530 BC (20.8%)	3780-3510 BC (94.3%) 3400-3380 BC (1.1%)	Görsdorf, Bojadziev 1996	
12	Kiten-Urdoviza	Ezerovo	Așezare niv. III	Bln-4114	-	3980±60	2580-2400 BC (65.5%) 2370-2350 BC (2.7%)	2850-2800 BC (1.0%) 2700-2250 BC (94.4%)	Görsdorf, Bojadziev 1996	
13	Kiten-Urdoviza	Ezerovo	Așezare niv. III	Bln-4115	-	4040±50	2630-2470 BC (68.2%)	2860-2810 BC (7.5%) 2750-2720 BC (1.5%) 2700-2460 BC (86.4%)	Görsdorf, Bojadziev 1996	

Nr.	Localitatea	Mediul Cultural	Contextul arheologic	Lab. nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma	Sursa	Obser-vații
14	Kiten-Urdoviza	Ezerovo	Aşezare niv. III	Bln-4117	-	4060±50	2840-2810 BC (6.0%) 2670-2640 BC (5.6%) 2630-2490 BC (55.7%) 2480-2470 BC (0.9%)	2860-2800 BC (11.9%) 2760-2720 BC (4.1%) 2710-2460 BC (79.4%)	Görsdorf, Bojadziev 1996	
15	Kiten-Urdoviza	Ezerovo	Aşezare niv. III	Bln-4118	-	4070±60	2860-2810 BC (11.5%) 2680-2550 BC (41.4%) 2540-2490 BC (15.2%)	2870-2800 BC (15.0%) 2790-2460 BC (80.4%)	Görsdorf, Bojadziev 1996	
16	Kiten-Urdoviza	Ezerovo	Aşezare niv. III	Bln-4119	-	4160±50	2880-2830 BC (13.3%) 2820-2800 BC (6.1%) 2790-2660 BC (47.0%) 2650-2630 BC (1.9%)	2890-2580 BC (95.4%)	Görsdorf, Bojadziev 1996	

Nr.	Localitatea	Mediul Cultural	Contextul arheologic	Lab. nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma	Sursa	Obser-vații
17	Kuczkowo	Amfore Sferice faza IIb	Cpl A136 în mormânt de animal	Ki-6917	colagen	4415±45	3260-3240 BC (07.%) 3100-2920 BC (67.5%)	3330-3210 BC (18.0%) 3180-3150 BC (2.7%) 3130-2910 BC (74.6%)	Szmyt 1999	Ciob Tripolje
18	Kuczkowo	Amfore Sferice faza IIb	Cpl A136 în mormânt de animal	Ki-6926	colagen	4370±50	3090-3060 BC (5.4%) 3030-2910 BC (62.8%)	3310-3230 BC (3.7%) 3110-2880 BC (91.7%)	Szmyt 1999	Ciob Tripolje
19	Kuczkowo	Amfore Sferice faza IIb	Cpl A136 în mormânt de animal	Ki-6927	colagen	4420±55	3270-3230 BC (6.5%) 3170-3160 BC (1.2%) 3110-2920 BC (60.5%)	3340-3210 BC (23.9%) 3190-3150 BC (5.6%) 3140-2910 BC (65.9%)	Szmyt 1999	Ciob Tripolje
20	Kuczkowo	Amfore Sferice faza IIb	Cpl A136 în mormânt de animal	Ki-6928	colagen	4385±45	3090-3060 BC (6.8%) 3030-2910 BC (61.4%)	3310-3230 BC (5.0%) 3110-2890 BC (90.4%)	Szmyt 1999	Ciob Tripolje

Nr.	Localitatea	Mediul Cultural	Contextul arheologic	Lab. nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma	Sursa	Obser-vații
21	Kuczkowo	Amfore Sferice faza IIb	Cpl A136 în mormânt de animal	Ki-6929	colagen	4400±50	3100-2920 BC (68.2%)	3330-3220 BC (13.8%) 3180-3150 BC (2.0%) 3120-2900 BC (79.6%)	Szmyt 1999	Ciob Tripolje
22	Mokrin	Periam-Pecica	M. 52	GrN-7477	colagen	3650±50	2130-2080 BC (20.1%) 2050-1940 BC (48.1%)	2200-2170 BC (1.2%) 2150-1880 BC (94.2%)	Gerloff 1993	
23	Mokrin	Periam-Pecica	M. 110	GrN-14178	colagen	3655±30	2130-2080 BC (19.9%) 2040-1940 BC (48.3%)	2140-1910 BC (95.4%)	Gerloff 1993	
24	Mokrin	Periam-Pecica	M. 208	GrN-14179	colagen	3690±30	2140-2030 BC (68.2%)	2200-2160 BC (4.3%) 2150-1960 BC (91.1%)	Gerloff 1993	Topor Kozarac
25	Mokrin	Periam-Pecica	M. 227	GrN-14180	colagen	3650±35	2130-2090 BC (12.8%) 2040-1940 BC (55.4%)	2140-1910 BC (95.4%)	Gerloff 1993	

Nr.	Localitatea	Mediul Cultural	Contextul arheologic	Lab. nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma	Sursa	Obser-vații
26	Mokrin	Periam-Pecica	M. 237	GrN-14181	colagen	3595±35	2010-1990 BC (6.8%) 1980-1880 BC (61.4%)	2040-1870 BC (91.3%) 1840-1820 BC (3.1%) 1800-1780 BC (1.0%)	Gerloff 1993	
27	Mokrin	Periam-Pecica	M. 259	GrN-3809	colagen	3500±35	1880-1750 BC (68.2%)	1920-1730 BC (93.4%) 1710-1690 BC (2.0%)	Gerloff 1993	
28	Nagyárpád	Somogyvár-Vinkovci	Aşezare	Bln-1634	-	3885±40	2460-2300 BC (68.2%)	2470-2270 BC (88.3%) 2260-2200 BC (7.1%)	Raczky et al. 1993	
29	Nagyárpád	Somogyvár-Vinkovci	Aşezare	Bln-1945	-	3900±60	2470-2300 BC (68.2%)	2560-2520 BC (3.6%) 2500-2200 BC (91.8%)	Raczky et al. 1993	
30	Ostannij	Novotitorovka	K. 1/M. 160	Le-2963	-	4440±40	3320-3230 BC (23.0%) 3180-3150 BC (3.2%) 3120-3010 BC (36.8%) 2980-2960 BC (2.4%) 2950-2930 BC (2.7%)	3340-3210 (31.2%)	Gej 2000	

Nr.	Localitatea	Mediul Cultural	Contextul arheologic	Lab. nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma	Sursa	Obser-vații
31	Placidol 1	Jamnaja	K. 1/M. 1	Bln-2501	lemn	4170±50	2880-2840 BC (11.0%) 2820-2670 BC (57.2%)	2890-2580 BC (95.4%)	Panayotov 1989	
32	Szava	Somogyvár-Vinkovci	Aşezare	Bln-1640	-	4000±50	2580-2460 (68.2%)	2840-2810 BC (1.3%) 2670-2340 BC (94.1%)	Raczky et al. 1993	
33	Usatovo	Usatovo	Cimitir	UCLA-1614	cărbune	4330±60	3020-2880 BC (68.2%)	3350-2760 BC (95.4%)	Bojadziev 1992	
34	Usatovo	Usatovo	Cimitir	UCLA-1624A	-	4300±60	3020-2870 BC (68.2%)	3100-2850 BC (83.3%) 2820-2690 BC (12.1%)	Forenbaher 1993	
35	Velika Gruda 90-C7	Cetina	M. 1	UZ-2692	lemn	4335±80	3100-2870 BC (68.2%)	3350-2650 BC (95.4%)	Primas 1996	
36	Vinkovci-Hotel	Somogyvár-Vinkovci	Aşezare	Z-1817	cărbune	3810±78	2410-2370 BC (6.1%) 2360-2030 BC (95.4%)	2470-2030 BC (95.4%)	Forenbaher 1993	

Nr.	Localitatea	Mediul Cultural	Contextul arheologic	Lab. nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma	Sursa	Obser-vații
37	Vinkovci-Hotel	Somogyvár-Vinkovci	Aşezare	Z-1818	colagen	3835±78	2460-2420 BC (6.1%) 2410-2140 BC (58.5%) 2170-2030 BC (3.6%)	2490-2030 BC (95.4%)	Forenbaher 1993	
38	Zók-Várhegy	Zók	Aşezare Gr. 34	Bln-3309	-	4160±50	2880-2830 BC (13.3%) 2820-2800 BC (6.1%) 2790-2660 BC (47.0%) 2650-2630 BC (1.9%)	2890-2580 BC (95.4%)	Primas 1996.	
39	Zók-Várhegy	Zók	Aşezare Gr. 36	Bln-3310	-	4120±50	2860-2810 BC (19.0%) 2760-2720 BC (10.8%) 2710-2580 BC (38.4%)	2880-2570 BC (93.3%) 2520-2500 BC (2.1%)	Primas 1996.	

Surse: Bojadziev 1992 = J. Bojadziev, Studia Praehistorica 11-12, 1992, p. 389-406; Dirjec 1991 = Bozena Dirjec, Porocilo a razkisovanja paleolit, neolit i eneolit v Sloveniji 19, 1991, p. 193-205; Gej 2000 = A. N. Gej, *Novotitorovska kul'tura*, Moscova, 2000; Forenbaher 1993 = S. Forenbaher, Antiquity 67, 1993, 255, p. 218-256; Gerloff 1993 = S. Gerloff, PZ 68, 1993, 1, p. 58-102; Görsdorf, Bojadziev 1996 = J. Görsdorf, J. Bojadziev, Eurasia Antiqua 2, 1996, p. 105-406; Mantu 1995 = Magda Mantu, SCIVA 46, 1995, 3-4, p. 213-235; Nikolova 1999 = Lolita Nikolova, *The Balkans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)*, BAR International Series 791, Oxford, 1999; Panayotov 1989 = I. Panayotov, *Jamnata kultura v bălgarskite zemi*, Razkopki i proučvanija XXI, Sofia, 1989; Primas 1996 = Margarita Primas, *Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. im Adriagebiet - Velika Gruda*, *Mala Gruda und ihr Kontext*, UPA 32, Bonn, 1996.; Raczky et al. 1993 = P. Raczky, E. Hertelendi, F. Horváth în W. Meier-Arendt (Hrsg.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt am Main, 1993, p. 42-47; Szmyt 1999 = Marzena Szmyt, în A. Kośko (ed.), *The foundation of radiocarbon chronology of cultures between the Vistula and Dnieper: 3150-1850 BC*, Baltic-Pontic Studies 7, 1999, p. 211-220.

A SLAB-CIST GRAVE DISCOVERED AT VĂLENI-DÂMBOVIȚA

ABSTRACT

In the fall of 1999 on a hill southwest of the Văleni-Dâmbovița village, Dâmbovița county, in the Subcarpathian region of Walachia, a grave was found accidentally by a treasure-hunter (Fig. 1). The following year a rescue excavation was made on the spot and a slab-cist grave was identified. Inside a skeleton was lying in supine position on the right side with the skull toward SSE. The slab-cist was made of four sandstone plates and covered by another one of great dimensions. Near the skeleton were two cups/chalice-like vessels and a small lockring made of silver as funeral inventory. The grave-pit had been dug on a natural hill top and after the interment it was covered by an artificial mound (Fig. 2 – 6). At about 350 m from the grave, another slab-cist was discovered but this time without bones, only with rest of a fire and wood coals (Fig. 7).

In the region of northern Walachia there are slab-cist graves discovered from the end of the 19th century till today. Several such tombs are scattered in the Subcarpathian hilly region between the Prahova and Râmnicu Sărat rivers, and are related to the Monteoru culture. A second group with such graves was found in the upper valleys of the Ialomița and Dâmbovița rivers. Also in a hilly area, this group could be put in the relation with the burials in slab-cists belonging to the Schneckenberg culture in Țara Bârsei, in the inner southeastern corner of Transilvania. Another group of graves with slab-cists from the northeast of Romania belongs to the Globular Amphorae culture. In the same area were discovered two such burials related to the Costişa culture. Several tombs in slab-cists were identified under the barrows in the cemetery from Usatovo, in South Ukraine, one in a Jamnaja barrow in the Budžac region, another one in a tumulus in the flat region of South Moldavia, not far from the Carpathian corner and some also in barrows in South Dobrogea as well as in the Hungarian steppe near the Tisza river. An important discovery is that from Brânzeni, on the left bank of the Prut river, in a small cemetery belonging to the so-called "Edineț culture." The single cineraria grave in a slab-cist was found in Govora – *Runcuri* was designated as belonging to the Glina culture. An odd discovery is a slab-cist grave mentioned as discovered in the so-called "Gumelnița D" level in the Gumelnița tell-settlement (List 1 and the map). The Globular Amphorae burials are all flat, only with skeletons, and not so often even with animal-graves. For the Schneckenberg group are known both cineraria and skeleton graves, and in the most part flat tombs, except the burials from the mounds in Brăduț, Moacşa and Ocland. For the Monteoru group we have direct archaeological data only about flat burials in slab-cists in the cemetery at Cândeşti, and belonging only to the beginning of the Ic3 phase. With the exception of the small cemetery from Năeni – *Colarea*, with skeleton and cineraria graves with pits dug in the bedrock and covered with slabs, it seems that for the former group inhumation was the rule. The custom to put a deceased person into a slab-cist grave, a flat one, or under a barrow, in the early

bronze age became a funerary “fashion,“ like the use of barrows, so it could no more be used to define a specific cultural group or period of time nor as the funerary practice concerning the treatment of the body. Therefore, the term “slab-cist graves horizon” used by some scholars becomes senseless.

The two cups already mentioned indicate that the slab-cist grave from Văleni-Dâmbovița could belong to a group which has some clear connections with the pottery of the so called Monteoru Ic4$_{-1}$ style as is known today in the settlements from this period in Năeni – *Zănoaga*, Sărata Monteoru, Odaia Turcului, Costeştii din Vale and, not far from Văleni-Dâmbovița, on a hilly settlement near the small village called Țâța. Similar pottery was discovered in some slab-cist grave from the area such as in Apa Sărată, Cetățeni, Malu cu Flori, and Voineşti. All these burials belong to a specific group in the northwestern part of Walachia, which could be related to the beginning of the Monteoru culture and for which we suggest, for the moment only in a geographical sense, the name of Dâmbovița – Muscel. Certainly, the funeral inventory of these graves is very scarce, but till now there are no typical Glina vessels or sherds, nor Schneckenberg potteries in this group. For these reasons the Dâmbovița – Muscel group is a distinct one, of course in some relations with the inner corner of the mountains and the rest of the plain.

It is still difficult to discuss about this group in terms of an absolute chronology. In the tombs from Apa Sărată and Malu cu Flori two daggers were discovered. The first one is only mentioned but the second one belongs to a larger category of daggers with hilt-plate and a triangular blade. An analogy for this dagger could be a piece founded in a Usatovo burial, where this kind of dagger appears together with painted pottery of the so-called late Tripolje type and some silver lockrings. The dagger from Sfântu Gheorghe could be related to the some of eastern types known from the barrow-burials of the so-called Jamnaja and Katakombnaja types. In one of the burials from Cetățeni a so-called *Ösenhalsring* was found. Such jewelry is typical for the Early Bronze Age (Bz A1-2) in Central Europe and its presence in a slab-cist grave could indicate a latter usage of this kind of tombs. Very important for the chronology of slab-cist burials are the silver lockrings (List 2). There are two principal groups of such jewelry. The first one is formed by spiral lockrings (simple or with one and half or several spirals) and the second one by crescent-shape pieces, which we call the Zimnicea type. The first type is well documented on a large area from Caucasus to the Lower Danube, especially in the barrow graves of the so-called Jamnaja type or early Katakombnaja type. Some were discovered in burials with wood carts, i.e., in the Novotitorovska area or in a mound from Kurči, in South Budžac region. The lockrings of Zimnicea type seem to be specific for the Early Bronze Age in the Aegean and Lower Danube; only one piece of this type was discovered in northen-pontic steppes, in a burial under a barrow in Kovalevka, Ukraine. At the same time it is clear enough today that at the beginning of the Early Bronze Age in Walachia as in Țara Bârsei some typical Zimnicea vessels (askoi-like cups) reached the region as a result of the long-distance exchanges. The earliest silver lockrings seem to be those from the Usatovo graves and after that follow the pieces from late Jamnaja mounds and Zimnicea burials, so we could place the first slab-cist graves between late Tripolje and the Zimnicea–late Jamnaja “horizon”. The indirect relations with late Globular Amphorae slab-cist graves could indicate the same

chronological position for the beginning of this burial custom at the Carpathian corner. In our opinion such funerary structures came at first from the northeast with former communities. If the bronze collar from Cetăţeni belongs indeed to a slab-cist, we can expect that the latest burials of such type were in use till the BzA1 period such as some Somogyvár-Vinkovci tombs also with bronze collars from Western Serbia. In terms of absolute chronology we can use some radiocarbon data (List 3), even in not direct link with the area in discussion. In this way the slab-cist graves from Northern Walachia and Ţara Bârsei could be placed between 3000 – 2200 BC, the earliest being those with Zimnicea-type vessels which are still unknown on the upper Dâmboviţa. Because of the lack of research in the forest-hilly areas, the archaeological data are extremely scarce so it is difficult today to say more about the Dâmboviţa – Muscel group. With a very discrete archaeological presence (only some graves) this group cannot be put yet into direct and clear relations with other ceramic groups from the inner corner of the mountains or with the extra Carpathian ones. At the beginning there are some relations with the pottery belonging to the early Monteoru sites and probably with the early Glina group in the plin region but as for the end things are still unclear, even if we are quite sure that this group is followed in the Dâmboviţa basin by the Tei group, as the direct relations between the former and the upper Dâmboviţa graves are still unknown. In our opinion, this period belongs to a time in which the Bronze Age was already filly constituded.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Văleni-Dâmboviţa: the archaeological points.

Fig. 2. Văleni-Dâmboviţa: the general plan of the archaeological excavation on the point ***Capu Plaiului***.

Fig. 3. Văleni-Dâmboviţa: the western stratigraphic profile of the trench S.I.

Fig. 4. Văleni-Dâmboviţa: the plan of the grave no. 1.

Fig. 5. Văleni-Dâmboviţa: the pottery from grave no. 1.

Fig.6. Văleni-Dâmboviţa: the silver lockring from grave no.1.

Fig. 7. Văleni-Dâmboviţa: the plan of the slab-cist from the point ***La Vică***.

Fig. 8. Slab-cist graves between the Dniester and the Tisza.

Fig. 9. Slab-cist graves from the Dâmboviţa-Muscel zone.

Fig. 10. Zimnicea-type discoveries: a – primary zone; b – secondary zone (1. Aldeşti; 2. Batin; 3. Brăiliţa; 4. Călăraşi; 5. Celei; 6. Denvent; 7. Ezerovo; 8. Foldeşti; 9. Glubokoe; 10. Histria; 11. Kiten; 12. Madara; 13. Medgidia; 14. Mlăjet; 15. Neptun; 16. Olteniţa; 17. Rasova; 18. Răcăciuni; 19. Sânzieni; 20. Smeeni; 21. Sozopol; 22. Trnava; 23. Turia; 24. Zimnicea.

Fig. 11. Silver lockrings between the Dniester and the Tisza.

Fig. 12. Radiocarbon data. Ezerevo.

Fig. 13. Radiocarbon data. Celei.

Fig. 14. Radiocarbon data. Ezerovo.

Fig. 15. A: Sum Kiten-Urdoviza; B: Sum Kuczkowo.

Fig. 16. Radiocarbon data: *A*. Kétegyháza; *B*. Ostannij.

Fig. 17. Radiocarbon data: *A*. Placidol 1; *B*. Velika Gruda.

Fig. 18. Radiocarbon data. Usatovo.

Fig. 19. Radiocarbon data. Zók-Várhegy.

Fig. 20. Radiocarbon data. Mokrin: *A* – M. 52; *B* – M. 110; *C* – M. 208.

Fig. 21. Radiocarbon data. Mokrin: *A* – M. 227; *B* – M. 237; C – M. 259.

Fig. 22. Radiocarbon data. *A*: Blatna Brezovica-*Zornica*; *B*: Szava.

Fig. 23. Radiocarbon data. Nagyárpád.
Fig. 24. Radiocarbon data. Vinkovci-*Hotel*.

FIBULA DE SCHEMĂ TRACICĂ – NOI PUNCTE DE VEDERE*

DRAGOŞ MĂNDESCU

Este prezentat detaliat **istoricul cercetării** problemei **fibulei de schemă tracică**. În urma analizei unui lot de peste 300 de fibule din întreaga arie de răspândire, se propune o nouă **tipologie** a acestor piese şi, implicit, plasarea unităţilor tipologice rezultate într-un **cadru cronologic** adecvat (între sfârşitul/a doua jumătate a sec. V şi sfârşitul sec. III a.Chr.). O contribuţie importantă la stabilirea reperelor cronologice este adusă de complexele închise din **necropola getică de la Zimnicea**.

Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului în spaţiul carpato-balcanic rămâne încă o problemă deschisă în literatură. Cea mai mediatizată „fosilă directoare” în acest domeniu este fibula de schemă tracică[1], piesă care ar trebui să se bucure de un statut identic cu acela al fibulei de schemă Latène în cadrul cronologiei culturii omonime şi a celei de-a doua epoci a fierului în ansamblul său. Observaţiile asupra acestor piese expuse pe larg de către V.V. Zirra într-un material recent[2], precum şi rezultatele demersului meu independent în acelaşi domeniu m-au determinat să reiau această discuţie, cu speranţa unor rezultate pozitive.

Literatura arheologică datorează primele menţiuni în legătură cu fibulele de schemă tracică pasionatului diletant C. Bolliac, reprezentantul etapei romantice a arheologiei româneşti. În anul 1872, într-unul din mormintele din necropola getică de la Zimnicea, Bolliac găsea câteva „obiecte de parură femeiască”, printre care şi „un fel de agraf, trecut prin foc”[3], evident, o fibulă. Alte piese sunt descoperite în 1873, într-un alt mormânt, pe acelaşi „câmp de morţi dacic”: „printre oscioarele arse se aflau fragmente de bijuterii femeieşti de aur şi de argint şi 6 fibule mici de bronz, trecute prin foc...”[4].

* Acest articol reprezintă o formă restrânsă a disertaţiei de masterat a autorului: *Fibula de schemă tracică*, Universitatea Bucureşti, Facultatea de Istorie, 2001 (conducător ştiinţific: prof. dr. Mircea Babeş). Mulţumesc şi pe această cale dlui prof. dr. Mircea Babeş pentru atenţia pe care mi-a acordat-o pe parcursul elaborării lucrării, precum şi pentru ajutorul primit de la Domnia sa în privinţa documentării.

[1] Deşi în literatură sintagmele utilizate sunt cele de genul „fibulă tracică” sau „fibulă traco-getică”, am optat pentru termenul „schemă tracică”, în concordanţă cu acela de „schemă Latène”. Caracteristicile definitorii, particularităţile de construcţie şi relativ bogata „fragmentare” tipologică ale acestui important grup de piese, la care se adaugă şi o creştere spectaculoasă a numărului exemplarelor, justifică această propunere. În plus, renunţând la determinativul etnic ne apropiem mai mult de situaţia reală: după cum fibula de schemă Latène nu a fost utilizată doar de celţi, nici fibula de schemă tracică nu a fost purtată doar de traci (geţi), ea apărând uneori – ca import – şi în mediile culturale vecine lumii getice (în spaţiile celtic, scitic, odris şi grecesc).

[2] V. V. Zirra, Dacia, N.S. 40 – 42, 1996 – 1998 (2000), p. 29 – 53.

[3] C. Bolliac, Trompeta Carpaţilor 10, 1872, 1010, p. 3.

[4] Idem, Trompeta Carpaţilor 12, 1874, 1137, p. 2.

S C I V A, tomul 51, nr. 1–2, Bucureşti, ianuarie–iunie, 2000, p. 71– 92

Însă adevăratul debut în literatura de specialitate, precum şi „botezul” fibulei de schemă tracică au loc în al treilea deceniu al secolului al XX-lea, când în urma descoperirii unei piese la S de Dunăre, în tumulul I de la Bailovo, arheologul bulgar R. Popov o considera „variantă locală a fibulei Certosa”[5]. Peste doar un an, acelaşi arheolog îşi nuanţa opinia: „structura lor (a fibulelor, n.n.) se deosebeşte considerabil de tipul Certosa”; el propune termenul „fibulă de formă tracă” şi crede că nu ar fi exclus ca aceasta şi fibula Certosa să se fi dezvoltat independent [6].

În acelaşi timp (1924) era semnalată de către R. Vulpe şi E. Vulpe o nouă descoperire de acest fel de la N de Dunăre – o piesă la Tinosu[7]. Astfel, aria de răspândire se lărgea considerabil, îndreptăţindu-l pe R. Vulpe să afirme că aceste fibule aparţin unei variante Certosa, „caracteristică regiunilor getice dintre Carpaţi şi Balcani” [8].

O primă încercare de ordonare tipologică a fibulelor de schemă tracică îi aparţine lui R. Vulpe, în 1930. După forma piciorului, le împarte în două tipuri: „fibule Certosa cu buton terminal ridicat” (cele cu picior vertical), ale căror origini erau văzute în Italia nordică, iar celălalt tip, asemănător cu Certosa, dar la care piciorul se modifica, subsuma două variante: „fibule getice” (cele cu piciorul în formă de S) şi „fibule moesiene” (cele cu piciorul îngroşat, conic) (fig. 1/1). Acestea din urmă nu erau cunoscute atunci la N de Dunăre, descoperirile concentrându-se într-un areal ce corespundea în general Moesiei Inferior, de unde şi denumirea lor[9].

Numărul descoperirilor de fibule sporind la S de Dunăre, se impunea reluarea discuţiei asupra tipologiei acestora. În 1932 era publicată la Sofia tipologia realizată de V. Mikov, întemeiată pe analiza a 28 de exemplare, descoperite în peste 15 puncte de la S de Dunăre, preponderent în contexte funerare. După forma piciorului, erau stabilite patru variante, datate „cu siguranţă” în secolele VI – V a.Chr. (fig. 1/2): varianta 1 – cele cu picior vertical; varianta 2 o forma un singur exemplar descoperit la Bačkovski Monastir, a cărui caracteristică definitorie era piciorul îndoit spre arc; varianta 3 grupează fibulele cu picior în formă de S; varianta 4 – fibulele cu piciorul îngroşat la capăt[10].

Să recunoaştem, criteriul după care a fost constituită varianta 2 nu este unul foarte „consistent”, fapt dovedit şi de singularitatea exemplarului respectiv. Piesa de la Bačkovski Monastir este, foarte probabil, o fibulă aparţinând variantei 1, ce a suferit o intervenţie, un accident ulterior producerii ei, căruia îi datorează forma actuală a piciorului. Cele trei exemplare cunoscute atunci la N de Dunăre, rezultate din săpături arheologice (una de la Tinosu şi două de la Poiana) făceau, în opinia lui V. Mikov, notă distinctă, nefiind altceva decât importuri ajunse la N de fluviu prin intermediul comerţului, „rupte” de aria de răspândire proprie acestor piese [11].

[5] R. Popov, IzvestijaSofia 1, 1921 – 1922, 1, p. 85 şi fig. 54.

[6] Idem, IzvestijaSofia 2, 1923 – 1924, p. 136.

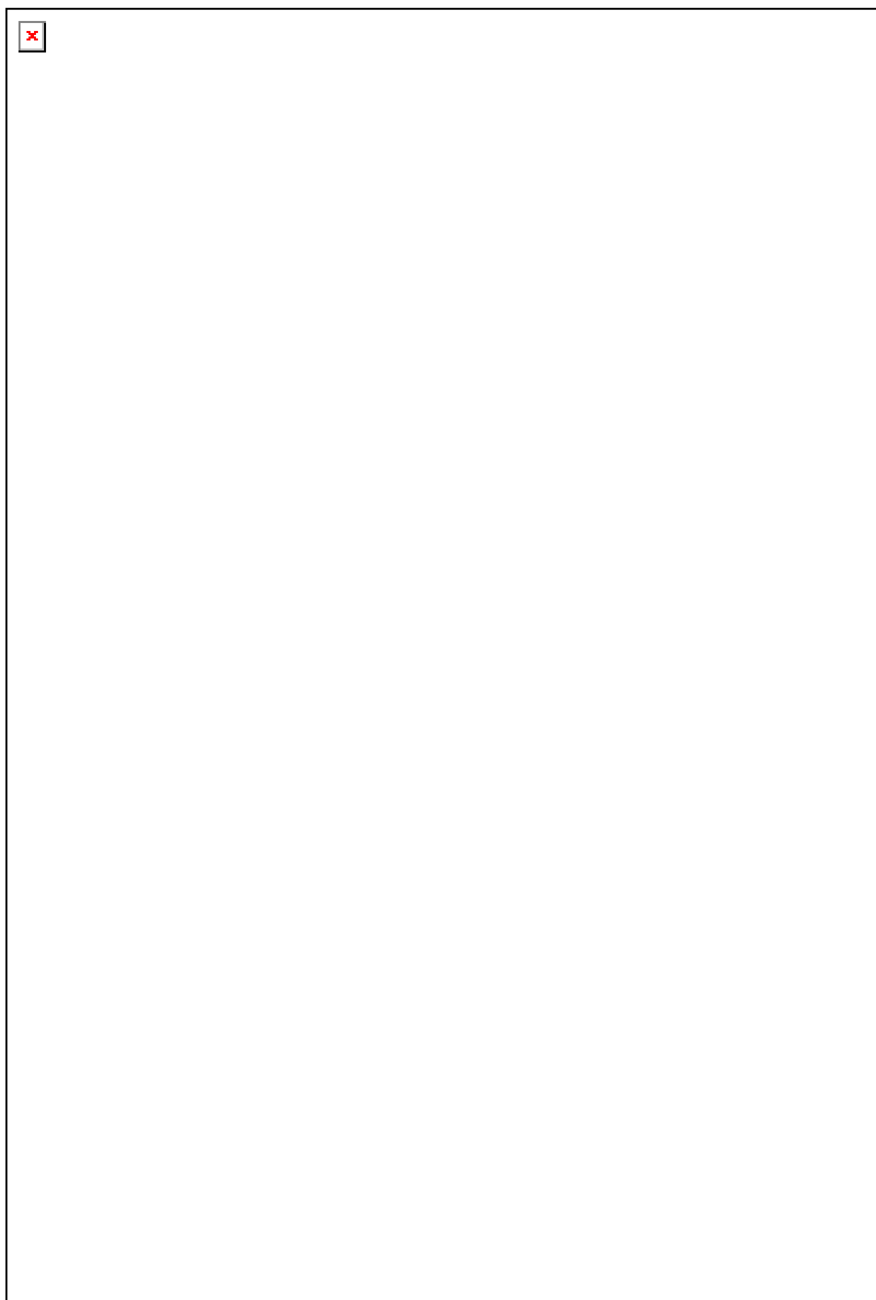
[7] R. Vulpe şi E. Vulpe, Dacia 1, 1924, p. 213 – 214 şi fig. 43; 48/2.

[8] R. Vulpe, *Piroboridava. Consideraţii arheologice şi istorice asupra cetăţuiei de la Poiana în Moldova de Jos*, Bucureşti, 1931, p. 8.

[9] Idem, *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique*, Paris, 1930, p. 58 – 62 şi fig. 2/20-4.

[10] V. Mikov, IzvestijaSofia 6, 1930 – 1931, fig. 149.

[11] *Ibidem*, p. 182.

5 ALEXANDRESCU 1976 – adăugiri la BERCIU 1943 II, respectiv V: ***variante cu arc aplatizat***

Fig. 1. Tipologia fibulelor de schemă tracică, după: R. Vulpe (1), V. Mikov (2), I. Nestor (3), D. Berciu (4) şi completările aduse de A. D. Alexandrescu la tipologia lui D. Berciu (5).

La scurt timp după această tipologie, în 1933, apărea la Berlin prima sinteză modernă a pre- şi protoistoriei din România, sub semnătura lui Ion Nestor. Autorul avea prilejul de a propune propria sa tipologie a „fibulelor tracice”. Criteriul de ordonare rămânea forma piciorului: varianta I o constituie cele cu picior vertical; varianta a II-a grupează fibulele cu picior în formă de S; varianta a III-a e formată din fibulele cu capătul piciorului conic (fig. 1/3). Este remarcat un oarecare decalaj, atât tipologic, cât şi cronologic, între piesele de la N şi cele de la S de Dunăre. Teritoriul nord-dunărean este punctat predominant cu fibule de varianta a II-a (cu piciorul în formă de S), considerate, pe bună dreptate, ceva mai târzii. Deşi „fibulele tracice”, în general, erau datate între secolele V – III a.Chr., la N de Dunăre nici una dintre piese nu provenea din vreun context care ar fi putut să fie plasat în secolele V – IV[12].

Dacă în 1930 R. Vulpe nu cunoştea decât cinci piese de schemă tracică la N de Dunăre (una de la Tinosu, două de la Poiana şi alte două din colecţia dr. Severeanu)[13], după ceva mai mult de un deceniu situaţia pentru acest spaţiu este mult îmbunătăţită: se cunoşteau 12 puncte cu descoperiri (Ostrovu Mare, Butimanu, Snagov, Răcari, Costineşti, Orşova etc.), aria de răspândire trecând şi dincolo de Mureş, prin piesa ce provenea de la Pecica. Pe baza acestor descoperiri, dar şi a celor din sudul Dunării, D. Berciu publica în 1943 o nouă tipologie [14], republicată, în variantă românească în aceeaşi formă, în 1944 [15]. Tot pe baza formei şi poziţiei piciorului, D. Berciu propunea cinci variante, unele dintre acestea comportând subvariante, în funcţie de decor sau de îngroşarea arcului (este prima oară când acest amănunt, grosimea arcului, capătă o relevanţă tipologică):varianta I – piciorul este vertical; varianta II – piciorul este vertical şi îngroşat la extremitate (conic); varianta III – „prelungirea” (piciorul) este mai mult sau mai puţin spiraliformă; varianta IV – piciorul curbat spre arc; varianta V – piciorul este răsucit în forma literei S (fig. 1/4). Cronologic, ele erau încadrate „de pe la 500 î.e.n., până în sec. II – I î.e.n.”, putând supravieţui chiar şi „în sec. I e.n., datorită conservatorismului neamurilor traco-illirice şi geto-dacice”[16] (?!), ultima remarcă referindu-se la fibulele din varianta V, cele cu piciorul în formă de S. Deşi mai este şi astăzi utilizată, tipologia Berciu poate fi mult îmbunătăţită: astfel, varianta IV ar fuziona foarte uşor cu varianta I, dacă ne gândim că poziţia piciorului subvariantei IVa s-ar putea datora unor intervenţii ulterioare producerii (situaţie asemănătoare cu cea prezentată mai sus, în cazul tipologiei Mikov), iar lungimea mai mică a piciorului subvariantei IVb, ce o diferenţiază de subvarianta Ib, de exemplu, este pur întâmplătoare, neconstituind un criteriu valabil de departajare tipologică. Tot unor cauze accidentale s-ar putea datora şi aspectul piciorului în cazul subvariantei IIIa (răsucit spre arc).

[12] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22 BerRGK 1932 (1933), p. 158-160.

[13] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 61, nota 3.

[14] D. Berciu, Balcania 6, 1943, p. 283 – 294 şi fig. 6.

[15] Idem, Revista Istorică. 30, 1944, p. 19 – 31.

[16] *Ibidem*, p. 26.

O completare a tipologiei Berciu va aduce în 1976 A.D. Alexandrescu, în urma analizei fibulelor de schemă tracică din necropola de la Zimnicea. Variantei V (cu piciorul în formă de S) i s-a adăugat o subvariantă cu arcul aplatizat şi romboidal, datată în sec. III a.Chr., iar variantei II o subvariantă tot cu arc aplatizat, în formă de bandă (fig. 1/5). Această tipologie lărgită cuprindea piese încadrate la Zimnicea – în opinia autoarei – între sec. IV şi sec. II a.Chr.[17].

Ultima contribuţie de importanţă majoră în tratarea subiectului fibulei de schemă tracică îi aparţine lui V.V. Zirra[18]. După forma şi dispunerea piciorului fibulelor, au fost stabilite trei grupe principale: prima grupă – fibule cu piciorul dispus vertical; a doua grupă – fibule al căror picior are terminaţia conică sau piramidală; a treia grupă – fibule cu piciorul îndoit în forma literei S. În funcţie de caracteristicile arcului (grosimea şi secţiunea), în cadrul fiecărei grupe se evidenţiază variante (în total 11) şi subvariante (fig. 2). Voi discuta preţ de câteva rânduri conţinutul şi maniera de realizare a tipologiei „minore" (să o numim aşa); am aici în vedere variantele şi subvariantele stabilite de autor, detalii care ar trebui să-şi găsească justificarea printr-o finalitate cronologică, de fine departajări. Se poate lesne constata că traseul firesc, de la tipologie la cronologie, este uneori urmat în sens invers. Pentru a justifica cronologic prima variantă (varianta I a – picior vertical şi arc subţire) şi pentru ca aceasta să fie formată din cele mai timpurii exemplare, au fost forţat incluse aici fibulele de la Duvanlij-Mušovica Moghila[19]. Acestea pot fi mai curând atribuite variantei I c, având chiar un început de faţetare a arcului îngroşat deja. Varianta I a a fost formată gratuit, pornindu-se de la concluziile cronologice, de la datările absolute ale pieselor. Exemplarele variantei I a sunt practic identice cu cele din subvarianta I b1. Cel mult se poate spune despre aceste piese (I a) că sunt cele mai timpurii dintr-o primă variantă a fibulelor „traco-getice", care ar cuprinde atât varianta I a, cât şi subvariantele I b1 şi I b2. Printre fibulele subvariantei I b1 este inclusă şi o piesă din necropola de la Enisala (tumulul 6 B, mormântul 5). Această piesă are arcul aplatizat[20] şi nu circular în secţiune, aşa cum este reprezentată de autor. Împreună cu alte fibule cu piciorul vertical şi arcul aplatizat, cum sunt cele de la Histria Pod (inclusă şi ea tot în subvarianta I b1 !), Ceauş (necunoscută de autor)[21] şi Kavarna[22] ar fi putut forma o variantă distinctă, eventual I d, pentru a fi consecvent cu construcţia tipologică ulterioară (în cadrul grupei a treia există varianta III d ce cuprinde fibulele cu piciorul în formă de S şi arcul *aplatizat*). Documentarea subvariantei I b2 este deficitară. Vl. V. Zirra afirmă că această subvariantă (piciorul vertical supraînălţat,

[17] A. D. Alexandrescu, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 135 – 136 şi fig. 2/5-6, 10.

[18] V. V. Zirra, *op. cit.*

[19] I. Velkov, IzvestijaSofia 6, 1930 – 1931 şi pl. 10.

[20] Detaliu observat în urma unei examinări directe a exemplarului în expoziţia permanentă a Muzeului de Istorie şi Arheologie Tulcea, în mai 2000. Mulţumesc dlui dr. Gavrilă Simion pentru sprijinul acordat atunci.

[21] E. F. Suniciuk, în: *Pamjatniki drevnei istorii Severozapadnogo Pričernomori'ja*, Kiev, 1985, p. 55 şi fig. 3/4.

[22] Informaţie amabilă prof. dr. Mircea Babeş.

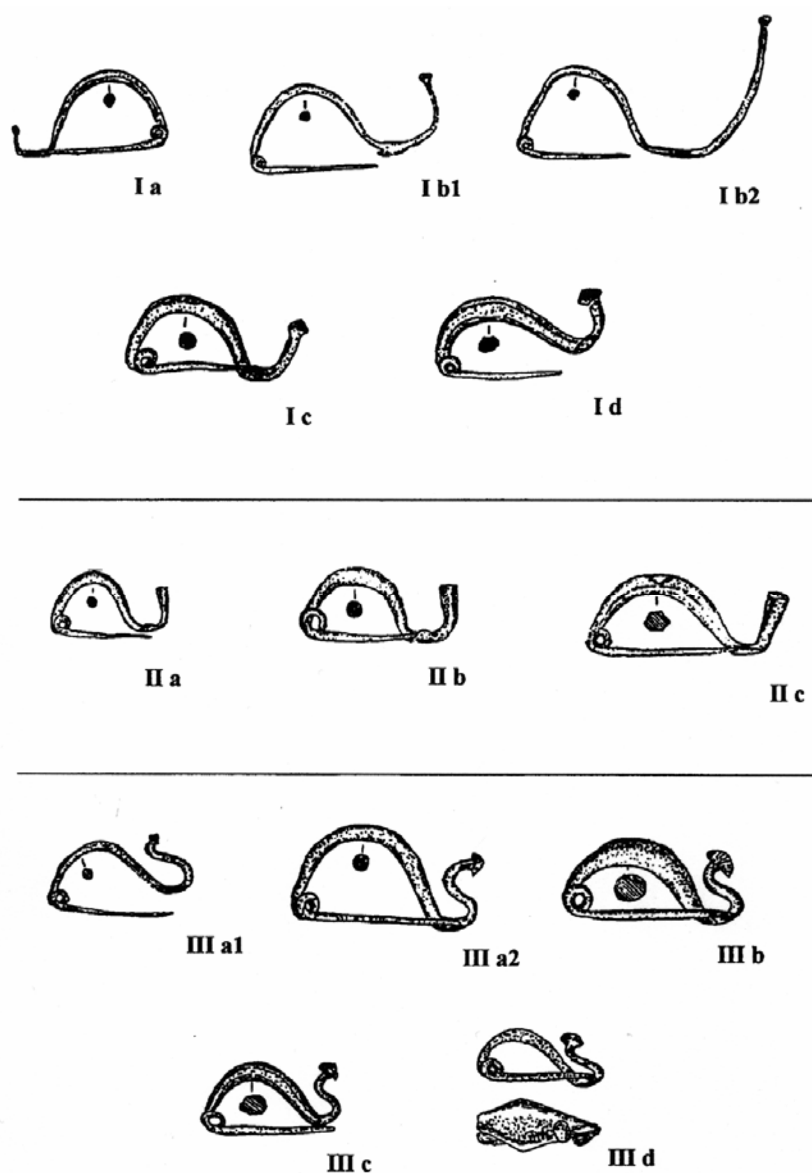

Fig. 2. Tipologia fibulelor de schemă tracică, după V.V. Zirra.

arcul subţire) este reprezentată în România doar de o singură piesă de la Zimnicea. Fibula de la Daia[23], publicată, dar necunoscută autorului, îl contrazice. Dincolo de acest amănunt, îmi exprim rezervele faţă de relevanţa criteriului folosit pentru

[23] V. Leahu, CAMNI 4, 1981, p. 37 şi fig. 5/a.

departajarea subvariantei I b2 de subvarianta I b1, şi anume: piciorul supraînălţat al celei dintâi. Această „particularitate” se poate datora foarte uşor unor cauze accidentale, întâmplării pur şi simplu (aici includem cantitatea variabilă de materie primă utilizată, priceperea artizanului, diferite accidente survenite pe parcursul procesului de producţie). Cele două subvariante (I b1 şi I b2) pot fi suprimate, rezultând astfel o singură variantă unitară, I b, mai ales că această separare nu este justificată nici de rezultatele cronologice, exemplarele ambelor fiind contemporane. Varianta II b (piciorul conic sau piramidal, arcul îngroşat) cuprinde şi un exemplar cu arcul aplatizat – bandă, ce trebuia separat cumva într-o variantă aparte (eventual II d), dând astfel o notă unitară tipologiei construite. Din varianta II c face parte şi o piesă descoperită în condiţii necunoscute la Orşova (nici măcar locul de provenienţă nu este foarte sigur), ce este folosită drept potenţial reper cronologic mai bine definit între exemplarele acestei variante. Arcul masiv şi egal boltit, resortul format din 4 + 4 spire, cu coardă exterioară, o recomandă însă drept o fibulă de schemă Latène. Nu poate fi aici vorba de „tipul traco-getic”, ci probabil de o variantă târzie a fibulei cu picior (Fusszierfibel), cu analogii în spaţiul sârb şi din Dalmaţia până în NE Italiei[24]. Fibula nefinisată de la Răcătău n-ar trebui inclusă în varianta III c, aşa cum procedează autorul, piciorul acesteia fiind prea scurt pentru a mai putea fi modelat în formă de S[25]. Desigur, a fost sesizată larga răspândire în spaţiul est-carpatic a variantei III c (Poiana, Buneşti, Epureni-Huşi, Butuceni), dar aceasta nu impune – nici măcar nu motivează – prezenţa ei şi la Răcătău.

Cronologic, evoluţia fibulelor de schemă tracică este fixată de către V.V. Zirra între limitele următoare: mijlocul sec. V – mijlocul sec. III, cu menţiunea că pe parcursul primului secol de existenţă, de la mijlocul sec. V până la mijlocul sec. IV, fibula este reprezentată doar de prima sa variantă, cea mai simplă – I a. Îmi permit să semnalez aici unele omisiuni şi neconcordanţe care afectează în mod direct rezultatul cronologic al demersului lui V.V. Zirra. În legătură cu tabelul combinatoriu ce prezintă situaţia din necropola de la Zimnicea, observăm că fibula de tip hibrid nu figurează în nici o rubrică, fiind omisă. Prin urmare, asocierea acesteia cu variantele III b şi III c (C10 M97) este şi ea ignorată. Ţinând cont de singularitatea asocierii fibulei „traco-getice” cu cea de tip hibrid din necropola de la Zimnicea (limitată la acest caz), faptul ar fi trebuit ilustrat şi în tabelul combinatoriu, ca unul ce nu este lipsit de relevanţă. În schimb, este marcată asocierea aceloraşi variante (III b şi III c) cu fibula de schemă Latène (!?). Este vorba, fără îndoială, de situaţia din C2 M16, unde arcul deformat al unei fibule, foarte probabil de schemă tracică[26], este considerat fibulă de schemă Latène. Etichetarea acestui fragment drept „fibulă de schemă Latène” trebuie privită cu toate rezervele necesare, mai ales că o astfel de asociere nu este documentată în

[24] J. Todorović, *Skordisci. Istorija i kultura*, Novi Sad - Belgrad , 1974, fig. 17; A. M. Adam, *Le fibule di tipo celtico nel Trentino*, Trento, 1996, p. 37, 49.

[25] V. Căpitanu, Carpica 14, 1984, p. 64, fig. 1/2.

[26] A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S. 24, 1980, fig. 48/15.

vreun alt complex închis, în întreaga arie de răspândire a fibulei de schemă tracică. Despre reprezentarea combinărilor variantei III d cu celelalte în necropola de la Zimnicea, se poate spune că reuşeşte să discrediteze întregul tabel combinatoriu, făcându-l, practic, inutilizabil. După părerea autorului, varianta III d reprezentată la Zimnicea de cele două piese (din C10 M18 şi C17 M31) se combină în această necropolă câte o singură dată cu variantele I c, II b şi III b şi de două ori cu varianta III c. Nu ne putem da seama unde a găsit autorul această bogată paletă de combinări. În orice caz, nu în necropola de la Zimnicea, unde varianta III d se combină doar cu o singură piesă, şi anume cu o fibulă III c, în C10 M18. Celălalt exemplar III d este singura fibulă din C17 M31.

*

Pentru a fi operantă, tipologia trebuie să se bazeze pe un criteriu relevant, nu pe unul „comod". O tipologie pur formală nu duce la nici un rezultat dacă nu se urmăreşte construirea ei într-o perspectivă cronologică. Tipologia pe care o propun aici are la bază criteriul morfologic, forma fibulelor fiind totdeauna legată de percepţia esteticului, dictată de modă, în permanentă transformare în timp. Principalul criteriu morfologic după care au fost constituite tipurile acestei clase de fibule a fost poziţia şi forma piciorului, iar pentru subtipuri şi eventual variante s-a ţinut seama de grosimea, forma şi secţiunea arcului, precum şi de unele elemente decorative ale piciorului. Au rezultat astfel trei tipuri, subsumând un total de 12 subtipuri (fig. 3). Dintr-un total de 458 de piese înregistrate din cele 141 puncte[27], doar 329 (71, 83 %) – fibule întregi – au putut fi clar determinate tipologic.

Tipul I. Echivalenţe: Vulpe – „fibule Certosa cu buton terminal ridicat", Mikov 1 şi 2, Nestor I, Berciu/Alexandrescu I şi IV, Zirra I. Caracteristica de bază a acestui tip este piciorul vertical. Fibulele sunt din bronz în majoritate, dar şi din argint, aur sau chiar fier. *Subtipul 1*. Arcul şi piciorul sunt subţiri, cu diametrul constant. Înălţimea piciorului variază. Câteva piese au arcul torsionat, iar o piesă din bronz de la Zimnicea are arcul înfăşurat într-un fir subţire de argint. Au fost înregistrate 85 de piese, din 51 de puncte (între care, în Bulgaria: Bačkovski Monastir, Hassan Mahlé, Sboryanovo, Seuthopolis, Drumevo, Krušuna, Zlokučen, iar în România şi Republica Moldova: Budureasca, Bugeac, Chişcani, Enisala, Hanska- „Pidaşcă", Histria-necropola tumulară, Stelnica, Zimnicea)[28], preponderent

[27] Aria de răspândire a fibulei de schemă tracică este prezentată detaliat de către V.V. Zirra, *op. cit.*, fig. 7 – 8 şi p. 51 (lista punctelor cu descoperiri, la care mai pot fi însă adăugate câteva, de exemplu: în România – Canlia, Daia, Fedeşti, Grădiştea, jud. Brăila, Ostrovu Şimian, Sarichioi, în Bulgaria – Černa, Hotnica, Kavarna, Pirievo, Staroselka, Sboryanovo, Lukovit, în Ucraina – Ceauş, în Republica Moldova – Krasnoe, în Macedonia – Katlanovska Banja, Makreš, etc.).

[28] Mikov, *op. cit.*, p. 174 – 175 şi fig. 149/7, 12; V. Teodorescu et alii, Mousaios 5, 1999, fig. 22/2, 4; M. Irimia, Pontice 1, 1968, p. 194 şi fig. 18/b; N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, p. 54 şi pl. 66; I. T. Niculiţă, AIM, 1985, p. 112 şi fig. 3/6; P. Alexandrescu, în: *Histria* 2, Bucureşti, 1966, p. 231 şi pl. 102; A. Balkanska, în: *Sboryanovo* 2, Sofia, 1998, pl. 14/109; D. Dimitrov et alii, *Sevtopolis* I, Sofia, 1984, p. 170 şi fig. 1/2; N. Conovici şi Gh. Matei, Materiale, S.N. 1, 1999, p. 138 şi fig. 36/6-8, 10; Ţv. Dremsizova-Nelčinova, ArheologijaSofia 7, 1965, 4, p. 55, 59 şi fig. 6/1, 3; Simion, Peuce 2, 1971, p. 100 şi fig. 22/f; 32; N. Djambazov, ArheologijaSofia 4, 1962, 1, p. 56 şi fig. 2/b, v, g; Mikov, IzvestijaSofia 21, 1957, p. 302, şi fig. 4; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 45/2-3, 6, 9, 12 – 14.

la S de Dunăre (34 din cele 51 de locuri de descoperire). *Subtipul 2*. Arcul nu mai are acelaşi diametru ca şi piciorul, îngroşându-se fie pe tot parcursul său, fie doar la mijloc. Aproape toate exemplarele prezintă buton terminal la picior. Subtipul este alcătuit din 31 de piese, descoperite în 15 puncte, atât la N, cât şi la S de Dunăre (printre care: Alekaria, Bugeac, Pavelsko, Duvanlij, Poiana)[29]. *Subtipul 3*. Arcul este îngroşat, la fel ca şi la subtipul precedent, însă este faţetat, poligonal în secţiune. Piciorul se termină cu un buton. Opt fibule alcătuiesc acest subtip. Au fost descoperite doar în cinci puncte, toate situate la N de Dunăre: Răcătău, Vorumloc, Zimnicea (câte o fibulă), Bâzdâna (două) şi Poiana (trei)[30]. *Subtipul 4*. Arcul este aplatizat, piciorul, destul de scurt, este dispus vertical. Este un subtip unitar, alcătuit din patru piese, cu dimensiuni destul mai mari, cuprinse între 7 şi 8,8 cm. Sunt piese descoperite în aria estică: Ceauş, Enisala, Histria Pod şi o piesă în muzeul din Kavarna[31].

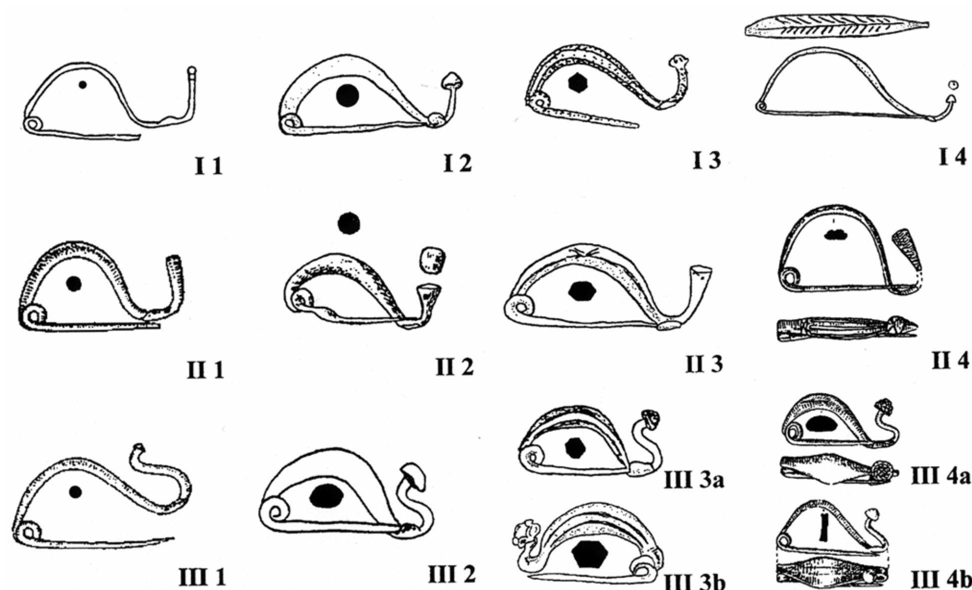

Fig. 3. Tipologia fibulelor de schemă tracică (D. M.)

[29] Mikov, IzvestijaSofia 6, 1930 – 1931, p. 174 şi fig. 149/4; Irimia, *op. cit.*, p. 194 şi fig. 18/a; P. Detev, GodišnikPlovdiv 5, 1960, p. 60, şi fig. 11/4-5; I. Velkov, loc. cit. (vezi supra, nota 19); S. Teodor şi S. Ţău, ArhMold 19, 1996, p. 94 şi fig. 1/3.

[30] Căpitanu, loc. cit.; K. Horedt, MBBM 12, 1947, p. 43 şi fig. 2; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 39 şi fig. 45/8; C. M. Tătulea, Thraco-Dacica 5, 1984, 1 – 2, p. 94 şi fig. 6/4; idem, Oltenia 7 – 8, 1988 – 1989, p. 16 şi fig. 2/1; Teodor şi Ţău, *op. cit.*, p. 94 şi fig. 1/1; 2/10-11.

[31] Vezi supra, notele 21 – 22; G. Simion, *op. cit.*, p. 118 şi fig. 31/f; K. Zimmerman şi A. Avram, Klio 69, 1987, 1, p. 24 şi fig. 22.

Tipul II. Echivalenţe: Vulpe – „fibule moesiene”, Mikov 4, Nestor III, Berciu/Alexandrescu II şi „subvarianta cu arc lăţit”, Zirra II. Caracteristica definitorie a acestui tip este piciorul vertical îngroşat spre extremitate. Fibulele sunt de bronz sau de argint. *Subtipul 1*. Arcul este subţire şi piciorul puţin îngroşat. Exemplarele descoperite la Iablanica, cu extremitatea piciorului foarte puţin îngroşată[32], par a indica dezvoltarea acestui tip din tipul I (piciorul vertical subţire). Sunt 22 de fibule ce alcătuiesc acest tip. Au fost descoperite în 13 puncte, toate, cu excepţia necropolei de la Zimnicea, fiind situate la S de Dunăre (de exemplu: Karlukovo, Lukovit, Plovdiv, Ruska Bela, Svištov) [33]. *Subtipul 2*. Arcul, circular în secţiune, se îngroaşă, ca şi extremitatea piciorului. Subtipul e constituit din 21 de piese, descoperite în 17 puncte(de exemplu: Pecica, Krăvenik, Laga, Skaverna, Ostrovu Mare, Rakjovo) [34], preponderent la S de Dunăre. *Subtipul 3*. Arcul este îngroşat, cu secţiune poligonală. Doar două piese formează acest subtip, una de la Bâzdâna, cealaltă de la Liljače[35]. *Subtipul 4*. Se caracterizează prin aplatizarea arcului, sub formă de bandă. Este format doar din două exemplare ce provin de la Zimnicea şi de la Katlanovska Banja (Macedonia)[36].

Tipul III. Echivalenţe: Vulpe – „fibule getice”, Mikov 3, Nestor II, Berciu/Alexandrescu V şi „subvarianta cu arc lăţit”, Zirra III. Caracteristica definitorie a tipului III este piciorul îndoit în forma literei S. Metalul din care sunt realizate cele mai multe piese este bronzul, însă nu lipsesc nici fibulele de argint ori de fier. *Subtipul 1*. Arcul este subţire, cu aproximativ acelaşi diametru ca al piciorului. Piciorul prezintă aproape fără excepţie buton terminal. 30 de piese aparţin acestui subtip, provenind din 17 puncte (printre care: Červen, Coţofenii din Dos, Hotnica, Sozopol, Tariverde, Svetozarevo) [37], majoritatea situate în S Dunării. *Subtipul 2*. Arcul este îngroşat în întregime sau doar în partea sa mediană, putând fi decorat uneori cu incizii. Secţiunea arcului este rotundă. Sunt 49 de piese, ce provin din 23 de puncte, în egală măsură de la N şi de la S de Dunăre (de exemplu:

[32] A. Bojkova şi D. Agre, ArheologijaSofia 37, 1995, 4, p. 34-35 şi fig. 3/4-5, 7 – 11.

[33] Mikov, *op. cit.*, p. 176 şi fig. 149/17-18, 20; T. Kovaceva şi S. Lazarova, IzvestijaMSZB 22, 1994, p. 35, pl. 7/5; K. Majewski, *Kultura rzymska w Bułgarii*, Wrocław-Varşovia-Cracovia, 1969, p. 129 şi fig. 244.

[34] Mikov, *op. cit.*, p. 176 şi fig. 149/21; Berciu, *op.cit.* (vezi supra, nota 15), p. 20 şi fig. 1; idem, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 178 şi fig. 222/3; A. Milcev şi N. Kovacev, ArheologijaSofia 9, 1967, 2, p. 42 şi fig. 3; Agre, ArheologijaSofia 32, 1990, 3, p. 18 şi fig. 2/a; B. Nikolov, ArheologijaSofia 14, 1972, 3, fig. 10.

[35] Tătulea, Thraco-Dacica 5, 1984, 1 – 2, 94 şi fig. 6/8; I. Venedikov, IzvestijaSofia 17, 1952, p. 206 şi fig. 191.

[36] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 33 şi fig. 45/20; R. Vasić, Archaeologia Bulgarica 4, 2000, 1, p. 18 şi fig. 3/10.

[37] Mikov, *op. cit.*, p. 175 şi fig. 149/13; Vl. Zirra et alii, Dacia, N. S. 37 1993, p. 144 şi fig. 41/1; P. Slavčev şi I. Kokorkov, GodišnikMSB 1, 1975, p. 2 şi fig. 3/g; Venedikov et alii, *Apolonia. Razkopkite v nekropola na Apolonia prez 1974-1979 g.*, Sofia, 1963, p. 315 şi fig. 108/1032; Gh. Ştefan et alii, SCIV, 5, 1954, 1 – 2, p. 105 şi fig. 26/1; M. Stoić, Starinar, N. S. 32, 1981, pl. 4/6 .

Bârlad, Černa, Makreš, Răcari, Svištov, Telița, Varna). [38] *Subtipul 3*. Arcul este îngroşat şi fațetat. Subtipul acesta comportă două variante destul de bine definite. *Varianta a*. Arcul este îngroşat, cu secțiune triunghiulară până la heptagonală. Ca elemente ornamentale, se remarcă uneori incizii pe arc sau pe butonul terminal. Sunt 47 fibule descoperite în 12 puncte situate, cu excepția unuia singur (Negotin[39]), la N de Dunăre (de exemplu: Buneşti, Celei, Ostrovu Şimian). [40] *Varianta b*. Arcul este masiv, puternic îngroşat şi fațetat. Piciorul subțire, uşor îndoit, nu se ridică prea mult. Butonul teminal – mare în raport cu piciorul – este de cele mai multe ori decorat. Varianta aceasta este una exclusiv nord-dunăreană, cu o pregnantă predominanță est-carpatică. Cele 18 piese care o alcătuiesc au fost descoperite în patru puncte: Bârlad-Grădina publică, Poiana (câte un exemplar), Epureni (patru fibule) şi Buneşti (12 fibule)[41]. *Subtipul 4*. Arcul se lățeşte în zona mediană, căpătând o formă romboidală văzut de sus. Şi acest subtip poate fi împărțit în două variante, deşi numărul redus de piese (doar zece) nu ar justifica pe deplin această operație. Este un subtip răspândit, cu excepția unei singure apariții la Pernik, doar la N de Dunăre. *Varianta a*. Arcul este încă îngroşat, cu aspect masiv, dar este vizibilă tendința de aplatizare. Această variantă e compusă din doar două piese – una de la Bâzdâna şi cealaltă de la Zimnicea[42]. *Varianta b*. Arcul este aplatizat, decorat uneori cu linii incizate. Şi această variantă e formată dintr-un număr redus de piese, doar opt, provenind de la: Belgrad, Katlanovska Banja, Pernik, Poiana, Răcătău, Zimnicea-aşezare (câte o fibulă) şi Zimnicea-necropolă (două piese) [43].

*

La alcătuirea tipurilor am pornit de la premisa că o formă simplă este anterioară uneia mai elaborate, considerând drept formele cele mai simple arcul filiform şi piciorul vertical (imaginea cea mai apropiată de sârma de metal), iar

[38] I. Vasilčin, în: *Helis* III, Sofia, 1994, p. 138 şi pl. 1/4; Vasić, *op. cit.*, p. 15 şi fig. 2/15; Berciu, *op. cit.*, p. 218 şi fig. 261/4; S. Stefanov, IzvestijaSofia 19, 1955, p. 50 şi fig. 2/b; G. Simion şi Gh. Cantacuzino, Materiale 8, 1962, p. 379 şi fig. 5/10; G. Tonceva, IzvestijaVarna 9, 1960, fig. 4; exemplarul de la Bîrlad, inedit, mi-a fost semnalat cu amabilitate de către prof. dr. Mircea Babeş, căruia îi mulțumesc şi pe această cale.

[39] Vasić, Starinar, N. S. 31, 1980, p. 169 şi pl. 1/3.

[40] V. V. Bazarciuc, SCIVA 32, 1981, 4, p. 564 şi fig. 2/4; O. Toropu şi C. Tătulea, *Sucidava. Celei*, col. Monumente şi Muzee, Bucureşti, 1987, p. 44 şi fig. 13/2; Catalogul expoziției *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*, Bucureşti, 1978, p. 82 şi fig. R/300.

[41] G. Severeano, Bucureşti. Revista Muzeului şi Pinacotecii Municipiului Bucureşti 1 – 2, 1935, 1, p. 23 şi fig. 2 – 5; Bazarciuc, *op. cit.*, p. 564 şi fig. 1/4-10; 2/1-3; eadem, SCIVA 34, 1983, 3, p. 266 şi fig. 22/3-4; pentru semnalarea fibulei inedite de la Bârlad-Grădina publică datorez mulțumiri dlui prof. dr. Mircea Babeş.

[42] Tătulea, *op. cit.*, p. 94 şi fig. 6/9; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 33 şi fig. 47/20.

[43] Vasić, Archaeologia Bulgarica 4, 2000, p. 15, fig. 2/15 şi p. 18, fig. 3; I. Čangova, *Trakijskoto selište ot I hil. pr. n.e – Pernik* I, Sofia, 1981, p. 75 şi fig. 31/7; Teodor şi Țău, *op. cit.*, p. 94 şi fig. 2/8; Căpitanu, loc. cit. (vezi supra, nota 25); A. D. Alexandrescu, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 135, fără ilustrație; eadem, Dacia, N.S. 24, 1980, fig. 47/27-28.

forma cea mai evoluată arcul aplatizat şi piciorul îndoit în forma literei S. Se poate observa că arcului subţire îi este caracteristică asocierea cu piciorul vertical, iar arcului îngroşat şi faţetat asocierea cu piciorul în formă de S (fig. 4). Arcul aplatizat considerat (teoretic) o ultimă expresie a formei arcului fibulelor de schemă tracică se asociază de zece ori cu piciorul în formă de S şi doar de patru ori cu piciorul subţire şi vertical (fig. 4). Din cele expuse până acum se poate trage concluzia că trecerea de la arcul subţire la arcul îngroşat şi apoi la arcul îngroşat şi faţetat şi mai departe la arcul aplatizat, paralelă cu modificarea piciorului de la subţire şi vertical la vertical şi îngroşat şi apoi la îndoit în forma literei S, marchează o evoluţie cronologică.

Picior / Arc	Subţire vertical	Vertical îngroşat la capăt	În formă de S	Total
Subţire	**85**	**22**	**30**	**137**
Îngroşat	**31**	**21**	**49**	**101**
Faţetat	**8**	**2**	**65**	**75**
Aplatizat	**4**	**2**	**10**	**16**
Total	**128**	**47**	**154**	**329**

Fig. 4. Afinităţile arc-picior la fibule de schemă tracică.

În analiza cronologică a fibulei de schemă tracică am preferat împărţirea mulţimii complexelor închise ce se pretează la această discuţie în două mari grupe: complexe închise cu asocieri de fibule din întreaga arie de răspândire, în afară de necropola de la Zimnicea şi ansamblul complexelor închise relevante cronologic din necropola de la Zimnicea. Cronologia relativă se sprijină pe principiile mai sus enunţate. Din tabelul combinatoriu al subtipurilor din întreaga arie de răspândire (mai puţin Zimnicea) rezultă imaginea unei anteriorităţi a subtipurilor simple (I 1, II 2, III 1) faţă de variantele evoluate (III 3a, III 3b, III 4b) (fig. 5).

Subtipul I 1 pare a fi, într-adevăr, cel mai vechi. Subtipurile cu care se asociază mai mult decât într-un singur caz sunt cele simple (prin „simplu" înţelegând: arcul filiform, subţire sau foarte uşor îngroşat, piesa fiind realizată dintr-o sârmă îndoită pentru a forma resortul şi piciorul cu portagrafa, fără intervenţii ulterioare precum faţetarea/aplatizarea arcului sau ornamentarea butonului terminal): cu III 1 şi cu I 2 de patru ori, cu II 1 de două ori. Numărul complexelor închise (şase) care conţin numai asocieri de fibule I 1 contribuie la conturarea mai fermă a ideii anteriorităţii acesteia. Şi încă un amănunt semnificativ: toate aceste complexe închise în care subtipul I 1 se asociază doar cu el însuşi sunt situate la S de Dunăre: Dobrina, tumulul 23 – cinci exemplare,

Krušuna – trei exemplare, Misija – două exemplare, Apollonia (Sozopol) M 283 – două exemplare, Staroselka – două exemplare şi Zlokučen – cinci exemplare[44].

	I 1	*II 2*	*III 1*	*II 1*	*I 2*	*III 2*	*II 4*	*III 4b*	*III 3a*	*III 3b*
I 1	17	1	4	2	4	1				
II 2	1	2								
III 1	4		5			1	1	1		
II 1	2			2		1				
I 2	4				5	1				
III 2	1		1	1	1	4	1	1	1	1
II 4			1			1	1	1		
III 4b			1			1	1	1		
III 3a						1			1	1
III 3b						1			1	3

Fig. 5. Tabelul combinatoriu al subtipurilor şi variantelor fibulei de schemă tracică în aria de răspândire, fără necropola de la Zimnicea (pe diagonală: numărul complexelor închise în care apare subtipul/varianta respectivă).

Variantele III 3a şi III 3b se plasează destul de clar într-un orizont târziu, pe când subtipul III 2 este unul „de tranziţie”, asociindu-se atât cu tipul simplu I 1 (o dată), tot câte o dată cu subtipurile II 1 şi I 2 care se apropie mult de statutul său median, cât şi cu variantele evoluate (câte o dată cu II 4, III 4b, III 3a şi III 3b).

În cazul particular al necropolei de la Zimnicea, din înserierea mormintelor în care fibulele de schemă tracică au putut fi determinabile tipologic (fig. 6), precum şi din tabelul combinatoriu al subtipurilor şi variantelor (fig. 7) se obţine imaginea unei evoluţii de la piesele cu construcţie mai simplă, cu arcul simplu filiform şi picior vertical, neornamentat, la cele cu o construcţie mai elaborată, pentru a căror producere au fost necesare intervenţii multiple (faţetarea arcului, aplatizarea arcului, modelarea piciorului în formă de S, poate şi ornamentarea mai minuţioasă

[44] M. Mirčev, IzvestijaVarna 1 (16), 1965, p. 50 şi pl. 14/48; Djambazov, loc. cit. (vezi supra, nota 27); Nikolov, *op. cit.*, fig. 8; Venedikov et alii, *op. cit.*, p. 315 şi fig. 108/1026, 1034; M. Tačeva-Hitova, ArheologijaSofia 13, 1971, 3, p. 47 şi fig. 15/a-b; Mikov, IzvestijaSofia 21, 1957, p. 302 şi fig. 4.

şi mai accentuată a butonului terminal). Se evidenţiază două grupuri: primul, cel mai „vechi” este cel format din tipul I (subtipurile I 1, I 3 şi parţial I 2) şi subtipurile II 1 şi II 2; celălalt grup, mai „nou”, cuprinde subtipul II 4 şi tipul III (subtipurile III 1, III 2, III 3a, III 4a, III 4b). Se poate spune că dacă într-un prim orizont sunt grupate cumva fibulele cu piciorul vertical, într-un al doilea orizont figurează fibulele cu picior în formă de S. Din tabelul asocierilor subtipurilor şi variantelor de fibule între ele rezultă aceeaşi grupare a subtipurilor, având însă în subtipul III 3a un liant prezent în ambele grupuri.

Mormânt / Subtip / Variantă	I 1	II 1	I 3	II 2	I 2	III 1	III 2	III 3a	II 4	III 4a	III 4b	Fibulă hibridă
C 15 M 26	●											
C 19 M 10	●											
C 19 M 3	●		●									
C 10 M 92			●									
C 6	●				●							
C 10 M 111	●							●				
C 2 M 16		●		●				●				
C 19 M 111				●								
C 3 M 5						●						
C 17 M 32						●						
C 10 M 72							●					
C 19 M 14					●		●					
C 10 M 34					●		●	●				
C 15 M 69						●	●					
C 7 M 3						●	●					
C10 M 74							●	●				
C 19 M 2								●				
C 19 M 5								●				
C 2 M 22								●				
C 10 M 119								●				
C 15 M 57								●				
C 17 M 22								●				
C 18 M 10								●				
C 19 M 13								●				
C 1 M.D.								●				
C10 M 97							●	●				●
C 15 M54					●			●	●	●		
C 10 M 18								●			●	
C 17 M 31											●	

Fig. 6. Înserierea mormintelor cu fibulă de schemă tracică determinabile tipologic din necropola de la Zimnicea.

	I 1	*II 1*	*I 3*	*II 2*	*I 2*	*III 1*	*III 2*	*III 3a*	*H*	*II 4*	*III 4a*	*III 4b*
I 1	5		1		1			1				
II 1		1		1				1				
I 3	1		2									
II 2		1		2				1				
I 2	1				4		2	2		1	1	
III 1						4	2					
III 2					2		7	3	1			
III 3a	1	1		1	2		3	16	1	1	1	1
H							1	1	1			
II 4					1			1		1	1	
III 4a					1			1		1	1	
III 4b								1				2

Fig. 7. Tabelul combinatoriu al subtipurilor şi variantelor fibulei de schemă tracică în necropola de la Zimnicea (pe diagonală: numărul de morminte în care apare subtipul/varianta respectivă din totalul de 29 morminte cu fibule de schemă tracică determinabile tipologic).

Unele subtipuri şi variante beneficiază de posibilitatea de a putea fi plasate pe axa cronologiei absolute prin intermediul contextelor şi asocierilor cu piese cu relevanţă cronologică sporită (fig. 8). Fibulele I 1 din necropola de la Dobrina, tumulul 23 (singurul complex de acolo cu fibule de schemă tracică) pot fi datate destul de exact, atât pe baza asocierii cu piese ceramice greceşti, cât şi datorită aspectului chorologic. Deşi necropola de la Dobrina se întinde pe o perioadă cuprinsă de la sfârşitul sec. VI până în primele decade ale sec. V a.Chr.[45], tumulul 23 trebuie plasat cronologic spre sfârşitul necropolei, probabil printre cele din urmă înmormântări. El se află situat marginal, la limita de vest a necropolei, izolat, 60 m despărţindu-l de concentraţia de tumuli[46]. Din inventarul tumulului 23 făceau parte şi doi lekythoi caracteristici secolului V, dar a căror existenţă se prelungeşte şi în sec. IV a.Chr.[47]. Coroborând aceste date, plasarea tumulului 23 de la Dobrina spre mijlocul/a doua jumătate a secolului V a.Chr. ni se pare cea mai potrivită. Acelaşi subtip I 1 a fost descoperit la Coţofenii din Dos într-o locuinţă databilă – după

[45] Mirčev, *op. cit.*, p. 70.
[46] Datorită distanţei nici nu este inclus în planul necropolei; vezi *ibidem*, p. 35 şi fig. 2.
[47] B. Hänsel, PZ 49, 1974, 2, p. 211 şi fig. 10/20.

autorii săpăturii – pe baza ceramicii, în sec. IV a.Chr., poate chiar în prima sa jumătate[48]. Oricum, înainte de mijlocul acestui secol trebuie plasate fibulele I 1 de la Stilari[49], necropola Olynthului încetându-şi şi ea existenţa după distrugerea cetăţii de către Filip al II-lea în 348 a.Chr. Tot pentru o datare în prima jumătate/mijlocul sec. IV pledează şi vasele cu care fibulele I 1 erau asociate în mormântul de la Misija: o hydrie şi un kylix din bronz[50]. În complexe ceva mai târzii, subtipul I 1 apare la Krasnoe într-un mormânt scitic datat în al treilea sfert al sec. IV a.Chr.[51], iar în spectaculosul mormânt cu dromos şi cupolă din piatră de la Mezek (Mal Tepé), fibula era asociată cu vase din bronz de producţie grecească de secol IV, precum şi cu o drahmă de la Alexandru cel Mare[52]. Piesa de la Mal Tepé este, probabil, cea mai târzie din cadrul subtipului I 1 – a doua jumătate a sec. IV a.Chr.

Pentru subtipul I 2, un context expresiv cronologic este cel de la Duvanlij-Mušovica Moghila. Acest bogat mormânt poate fi plasat cronologic la începutul seriei tumulilor dinastici de la Duvanlij, din primul secol al regatului odris; din inventar, pe lângă o fială din argint de tip ahemenid şi o hydrie din bronz, ambele de secol V a.Chr., reţin atenţia îndeosebi două piese ceramice greceşti cu datarea bine stabilită: o amforă attică cu figuri negre (atelierul pictorului Troïlos) – spre 480 a.Chr. şi o cupă attică cu firnis negru – spre mijlocul secolului V a.Chr. [53]. Plasând tumulul Mušovica pe la 450 a.Chr., rezultă că cele trei fibule I 2 din aur sunt printre primele exemplare ale subtipului respectiv. Dacă vedem în lungime piciorului o caracteristică cu relevanţă cronologică, atunci anterioritatea fibulelor din Mušovica Moghila în cadrul subtipului I 2 pare într-o şi mai mare măsură plauzibilă. Acelaşi subtip apare la Enisala, necropolă care pe baza analizei ceramicii (categorii, forma vaselor, tehnica de execuţie şi ornamentica) a fost încadrată în limitele sec. IV a.Chr., cu probabilitatea înaintării şi la începutul sec. III a.Chr.[54]. Pentru subtipul I 3 nu dispunem de elemente sigure de datare. În schimb, subtipul I 4 poate fi plasat cu destulă siguranţă la mijlocul secolului IV, după cum indică ceramica attică cu care fibula I 4 era asociată în mormântul 5 din tumulul 6 B de la Enisala – un bol cu buza invazată, cu firnis negru, caracteristic celui de-al doilea sfert al secolului IV a.Chr.[55].

Un reper cronologic concludent atât pentru subtipul II 1 cât şi pentru subtipul II 2 este asigurat de asocierea acestor fibule în mormântul de la Rakjovo cu un kantharos cu firnis negru datat în al treilea sfert/sfârşitul sec. IV a.Chr.[56]. Exemplarul II 2 de la Remetea Mare contribuie şi el la încadrarea cronologică a

[48] Vl. Zirra et alii, *op. cit.* (vezi supra, nota 37), p. 75 şi fig. 4/1.

[49] D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus* X, Baltimore, 1941, p. 104, 115 şi pl. 21 – 22.

[50] Nikolov, *op. cit.* (vezi supra, nota 33), p. 61 şi fig. 7 –8/a.

[51] N. L. Serova şi E. V. Iarovoi, *Grigoriopolskie kurgany*, Chişinău, 1987, p. 142 şi fig. 19/4.

[52] B. Filov, IzvestijaSofia 11, 1937, p. 67.

[53] P. Alexandrescu, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 119; Z. H. Archibald, *The Odrysian kingdom of Thrace. Orpheus unmasked*, Oxford, 1998, p. 162.

[54] Simion, Peuce 6, 1977, p. 56 – 57.

[55] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 120.

[56] Nikolov, *op. cit.*, p. 61 şi fig. 9/a.

subtipului. Necropola celtică de la Remetea Mare este plasată în subfaza Latène B2[57]. Ea face parte din subgrupa Pecica/Arad (după împărţirea propusă în 1971 de V. Zirra – chiar dacă nu a fost atunci inclusă în catalogul punctelor cu descoperiri, fapt explicabil prin stadiul cercetării, apartenenţa sa zonală la subgrupa Pecica/Arad este neîndoielnică), subgrupă ce se manifestă îndeosebi pe parcursul subfazei Latène B2 cu prelungiri în Latène C1 [58]. Astfel, fibula de la Remetea Mare documentează existenţa subtipului II 2 pentru etapa corespunzătoare primei jumătăţi a sec. III a.Chr.

În cazul subtipului II 3, singura posibilitate de datare constă în raportarea fibulei de la Bâzdâna – cu rezervele necesare, datorită absenţei complexului închis – la o fibulă de schemă Latène B descoperită în acelaşi strat care, drept urmare, a fost atribuit de către autorul săpăturii primei jumătăţi a sec. III a. Chr.[59].

Fibula II 4 apare la Zimnicea în C15 M54. Deşi acest complex închis nu conţinea ceramică de import sau alte piese expresive cronologic, fibula poate fi datată totuşi pe baza asocierii cu câte un exemplar I 2, III 3a şi III 4a (probabil piese aflate spre sfârşitul existenţei subtipurilor respective, şi ne referim aici mai ales la fibula I 2) la mijlocul/a doua jumătate a sec. III a.Chr.

Relevanţa complexului închis de la Rakjovo (vezi supra) funcţionează şi pentru încadrarea cronologică a subtipului III 1, la care se adaugă bogatul mormânt din tumulul 4 din necropola de la Kjolmen, unde fibula III 1 era asociată cu ceramică din a doua jumătate a secolului IV/începutul sec. III a.Chr. (alabastron, askos şi lekythos), precum şi cu o perlă cu figură umană[60].

Asocierile subtipului III 2 par a indica începutul existenţei acestuia la S de Dunăre, cândva pe parcursul secolului IV a.Chr: în necropola de la Černa – un aryballos globular[61], iar în cea de la Dolna Rosica, în tumulul 1 – un dolium şi un lekythos[62]. În mediul getic dobrogean şi nord-dunărean, subtipul III 2 apare în contexte uşor mai târzii. De exemplu, necropola de la Teliţa – datată la începutul sec. III a.Chr – care este caracterizată prin prezenţa unor elemente târzii, cum ar fi kantharos-ul attic cu buza simplă, cu firnis negru, din mormintele 1 şi 2[63]. La Buneşti, în acelaşi sit din care provin fibulele III 2, au fost descoperite fibule de schemă Latène B2 (prima jumătate a sec. III a.Chr.) precum şi o perlă cu figură umană[64]. Tipul de perlă cu figură umană a fost găsit şi în necropola de la Zimnicea în C10 passim [65], zonă unde predomină fibulele III 2 şi III 3a. Perlele menţionate aparţin grupei a şasea după clasificarea T. E. Haevernick realizată în 1977, grupă

[57] Vl. Zirra, Dacia, N. S. 15, 1971, fig. 17.

[58] *Ibidem*, 179 şi fig. 1.

[59] Tătulea, Oltenia 7-8, 1988 – 1989, p. 19.

[60] Dremsizova-Nelčinova, IzvestijaSofia 32, 1970, p. 215 şi fig. 3/2; 4/1 – 2, 5.

[61] Vasilčin, loc. cit. (vezi supra, nota 37).

[62] D. Ovčarov, ArheologijaSofia 3, 1961, 4, fig. 9.

[63] P. Alexandrescu, *op. cit.*, 123 şi tabelul sinoptic de la p. 126.

[64] Bazarciuc, Materiale 15, Braşov, 1981 (1983), p. 214 – 215 şi fig. 3/jos şi sus stânga; eadem, SCIVA 34, 1983, 3, p. 267 şi fig. 21/2-6.

[65] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 52/8.

ce are drept piesă reprezentativă un exemplar de la Olbia[66]. Contextele (în special morminte) în care acest tip de perlă a fost descoperit demonstrează că s-a bucurat de o largă circulație pe tot parcursul sec. III, cu începuturi la sfârşitul sec. IV a.Chr. Ea apare, astfel, la Mangalia, în mormântul dublu de înhumație nr. 2. În mormântul 2b perla era asociată doar cu o oglindă de bronz, complet deteriorată, dar în mormântul 2a au fost găsite mai multe elemente ce concordă spre o datare clară către sfârşitul sec. IV/începutul sec. III a.Chr., printre care se remarcă un bol mic cu firnis negru şi o monedă de argint divizionară, emisiune callatiană datată în a doua jumătate a sec. IV a.Chr[67]. Subtipul III 2 este datat la Zimnicea în sec. III, asociat cu o fibulă de tip hibrid în C10 M97[68].

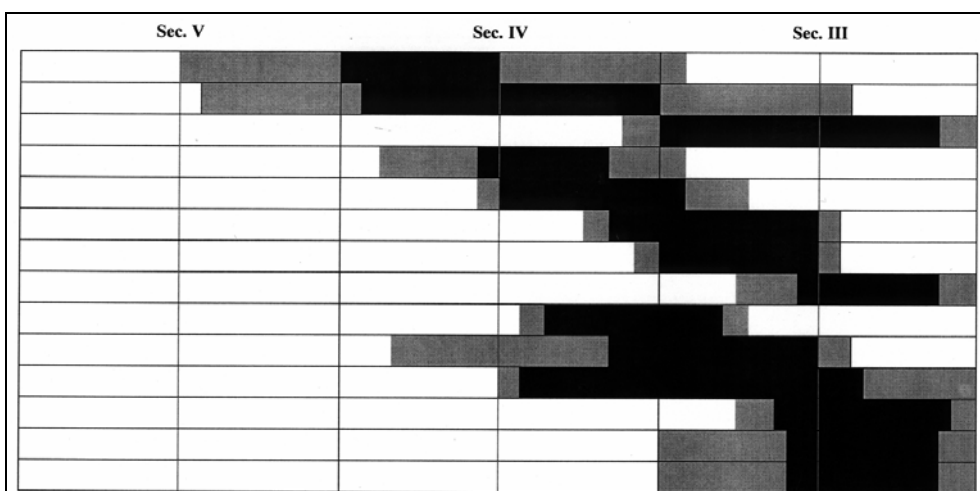

Fig. 8. Cronologia subtipurilor şi variantelor fibulei de schemă tracică.

Pentru varianta III 3a recurg la expresivitatea cronologică a mormântului 2 de la Fântânele (jud. Teleorman), datat în a doua jumătate a sec. IV a.Chr. Fibula era asociată cu o strachină şi o cană cu toarta supraînălțată, ambele cu standring, precum şi cu un pithos cu buza evazată şi cu o serie de rozete şi palmete imprimate alternativ sub gât, deasupra diametrului maxim. Mormântul nr. 2 se afla în marginea unui mormânt tumular de incinerație cu pereții gropii căptuşiți cu lemn, cu inventar care indică tot a doua jumătate a sec. IV a.Chr. (de exemplu amforă thasiană şi vas din bronz de producție grecească)[69] şi trebuie să fie mai târziu decât acesta. La Zimnicea, subtipul III 3a apare, din perspectiva asocierilor, cu o evoluție destul de lungă: în C1 MD apare alături de piese din a doua jumătate a sec. IV (amforă Thasos, coif attic), iar în C10 M97 este asociat cu fibulă de tip hibrid de sec. III. Fibulele „hibride" se află plasate tipologic între tipurile schemei tracice şi fibulele

[66] T. E. Haevernick, MadrMitt 18, 1977, p. 161, nr. cat. 441.
[67] C. Preda şi E. Bârlădeanu, Pontica 12, 1979, p. 90 – 99, 104 şi fig. 1.
[68] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 30 şi fig. 49/1.
[69] C. N. Mateescu şi M. Babeş, SCIVA 19, 1968, 2, p. 284 – 289 şi fig. 4 – 5.

de schemă Latène. Deşi silueta lor aminteşte mai curând de fibulele de schemă tracică, maniera de construcţie a acestora a fost „contaminată” de schema Latène, situaţie vizibilă în primul rând din dispunerea resortului de-o parte şi de alta a capătului arcului (resort bilateral), precum şi din frecventul pseudoresort ornamental cu care se termină piciorul (element de decor întâlnit la multe exemplare de schemă Latène) şi care ia locul butonului terminal. Evident, nu mai putem vorbi în acest caz de schema tracică, nici măcar de fibule de schemă tracică evoluată, ci este un tip aparte, distinct. Acest tip se răspândeşte în întregul spaţiu al fibulei de schemă tracică, ca o consecinţă directă a influenţei celtice în zona balcanică în urma marii invazii din 280/277 a.Chr., influenţă activă între al doilea sfert al sec. III a.Chr. şi până în ultimele decenii ale acestui secol[70].

Relativ la datarea variantei III 3b, poate fi invocat argumentul monedelor împreună cu care au fost descoperite la Buneşti şi la Epureni. La Buneşti, din tezaurul 1979 făcea parte şi o drahmă histriană. Asocierea fibulelor cu această monedă nu ajută prea mult, perioada ei de circulaţie fiind cuprinsă între sec. IV şi sec I a.Chr./I p.Chr. chiar[71].

Tipul monetar Huşi-Vovrieşti se asociază cu fibulele III 3b în tezaurul de la Epureni. Un număr de 14 astfel de monede au fost descoperite la Buneşti, staţiune în care fibula predominantă este tocmai III 3b. Tipul Huşi-Vovrieşti a fost plasat, pentru început, în sec. II a.Chr.[72], avându-se drept argument datarea fibulelor de la Epureni pe baza tipologiei lui D. Berciu. Dacă C. Preda încadra monedele Huşi-Vovrieşti între sfârşitul sec. III şi prima jumătate a sec. II a.Chr, atribuindu-le bastarnilor[73], V. Mihăilescu-Bîrliba are o atitudine ceva mai nuanţată şi le pune în legătură cu elementele celtice antrenate în migraţia populaţiilor germanice dintre Elba şi Oder, situându-le între limitele cronologice ale culturii Poieneşti-Lukaşevka, aproximativ 150 – sfârşitul sec. I a.Chr. Era astfel acceptată „fără reţinere” limita superioară (mijlocul sec. II a.Chr.) de utilizare a fibulelor aflate în asociere cu aceste monede[74]. Însă M. Babeş atrăgea atenţia, în 1993, asupra faptului că nici o monedă de acest tip nu a fost găsită în vreun sit Poieneşti-Lukaşevka, neexistând nici un argument pe baza căruia să se presupună o legătură între acestea şi bastarni. Chiar dacă aria lor de răspândire corespunde în Moldova şi Basarabia cu aceea a culturii Poieneşti-Lukaşevka, aceste piese aparţin perioadei „prebastarnice”[75]. Către o încadrare cronologică a acestor monede în limitele sec. III, mai precis în a doua

[70] M. Domaradzki, în: *Actes du IIe Congrès International de Thracologie* I, Bucureşti, 1980, p. 463; A.D. Alexandrescu, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 140.

[71] V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie şi monedă*, Iaşi, 1990, p. 49.

[72] Preda, ArhMold. 4, 1966, p. 165.

[73] Idem, *Monedele geto-dacilor*, Biblioteca de Arheologie 19, Bucureşti, 1973, p. 126.

[74] Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 71 – 72, 74.

[75] Babeş, *Die Poieneşti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn, 1993, p. 55. Autorul arată că aria de răspândire a tipului Huşi-Vovrieşti este, de fapt, mult mai largă decât aria culturii Poieneşti-Lukaşevka, cuprizând şi sudul Moldovei. Argumentul hotărâtor, după Mircea Babeş, este faptul că cetatea de la Buneşti, unde s-au găsit 14 exemplare Huşi-Vovrieşti, este anterioară apariţiei culturii Poieneşti-Lukaşevka.

jumătate a sec. III a.Chr. pledează şi tezaurul de la Turulung, în care alături de monede Huşi-Vovrieşti se afla şi o tetradrahmă de la Eumenes I al Pergamului (263 – 241 a.Chr.) emisă în 260[76]. Ţinând seama de aceste ultime argumente, cât şi de aspectul stilistic, consider că fibulele III 3b pot fi datate la mijlocul şi în cea de-a doua jumătate a sec. III a.Chr, poate cel mult spre sfârşitul său, neavând nici un argument pentru depăşirea limitei acestui secol.

Subtipul III 4b se datează destul de clar, la Zimnicea, în sec. III, fiind asociat cu un lekythos (C10 M18), sau cu perle şi un kantharos din acest secol (C17 M31). Din ansamblul asocierilor rezultă faptul că variantele cu arcul aplatizat (III 4a şi III 4b) sunt forme târzii, de la mijlocul/a doua jumătate a sec. III a.Chr.

Încetarea existenţei fibulelor de schemă tracică pe parcursul sec. III a.Chr., spre sfârşitul său, este ilustrată relevant prin situaţia din necropola de la Zimnicea. Aici, ca de altfel în întreaga arie de răspândire a fibulei discutate, este absentă asocierea dintre fibula de schemă tracică şi fibula de schemă Latène (în complexele închise). Fibulele de schemă Latène de la Zimnicea (majoritatea sunt de schemă Latène C, dar şi Latène B2) apar în morminte de sec. II a.Chr. sau mai târzii[77] şi alcătuiesc o unitate ce succede cronologic grupa fibulelor de schemă tracică.

Este necesară acum o succintă comparare a rezultatelor cronologice la care am ajuns în urma demersului de faţă (fig. 8), cu cele recent prezentate de către V.V. Zirra[78]. Se observă faptul că, în general, cronologiile rezultate nu comportă mari disonanţe. Cu toate acestea, unele subtipuri sunt plasate sensibil diferit pe axa cronologică. Dacă subtipului I 1 i-am surprins maxima dezvoltare în prima jumătate a sec. IV, corespondenţii săi în cronologia lui V.V. Zirra (I b1 şi I b2) sunt plasaţi în a doua jumătate a sec. IV, iar perioada de intensitate maximă a portului fibulei I 2, fixată aici în limitele sec. IV, poate fi urcată, după cronologia propusă de V.V. Zirra, până în prima jumătate a sec. III a.Chr. Alte nesincronizări se observă în cazul tipului III. Fibulele III b (după tipologia lui V.V. Zirra) au fost datate în prima jumătate a sec. III, însă corespondentul lor în tipologia mea (III 2) coboară şi la sfârşitul sec. IV, iar fibulele III c plasate de V.V. Zira în prima jumătate a sec. III au, după părerea mea, o existenţă mult mai îndelungată, (variantele III 3a şi III 3b): de la mijlocul/a doua jumătate a sec. IV până după mijlocul sec. III a.Chr. În privinţa subtipului III 4, am propus o datare uşor mai ridicată decât cea propusă de V.V. Zirra (III d): mijlocul/a doua jumătate a sec. III, faţă de prima jumătate a aceluiaşi secol.

În final, concluziile care se impun sunt următoarele: aria de geneză a fibulei de schemă tracică poate fi localizată la S de Dunăre; subtipul cel mai simplu şi în acelaşi timp cel mai vechi (I 1) a fost descoperit într-o cantitate covârşitoare la S de Dunăre; treptat, fibula de schemă tracică se răspândeşte tot mai mult şi în aria nordică, pentru ca subtipurile evoluate (III 3 şi III 4) să aibă o reprezentare

[76] T. Bader, SCN 6, 1975, p. 174 şi fig 1/4.

[77] A. D. Alexandrescu, Crisia 2, 1972, p. 15-26, în special p. 18-19; M. Babeş, SCIVA 39, 1988, 1, p. 8 şi notele 15 – 16.

[78] V. V. Zirra, *op. cit.*, fig. 14.

preponderent nordică, fiind întâlnite aproape exclusiv la N de Dunăre (Câmpia Dunării, Podişul Central Moldovenesc); pe baza asocierii subtipurilor între ele şi a asocierilor cu alte piese relevante cronologic (ceramică grecească, monede, piese de podoabă) în complexe închise, la care se adaugă rezultatul analizei situației din necropola getică de la Zimnicea, se conturează un tablou cronologic destul de unitar: majoritatea subtipurilor sunt „la modă” în a doua jumătate a sec. IV/prima jumătate a sec. III a.Chr.; formele rudimentare, simple (subtipurile I 1 şi I 2) apar anterior, în a doua jumătate a sec. V/începutul sec. IV a.Chr., iar subtipurile cu forme elaborate (II 4, III 3, III 4) sunt specifice celei de-a doua jumătăți a sec. III a.Chr.

LA FIBULE DE SCHÉMA THRACE – NOUVEAUX POINTS DE VUE

RÉSUMÉ

Dans la première partie de la discussion on présente en détail les plus importantes contributions apportées le long du temps au problème de la fibule de schéma thrace par les archéologues bulgares (R. Popov et V. Mikov) et roumains (R. Vulpe, I. Nestor, D. Berciu, A.D. Alexandrescu et V.V. Zirra) (fig. 1-2 et notes 2, 5, 9-10, 12, 14, 17). Le plus récent ouvrage, signé par V.V. Zirra (fig. 2 et note 2), est commenté plus minutieusement, surtout en ce qui concerne la consistance des critères de délimitation typologique établis par cet auteur; en même temps, on formule quelques observations concernant le résultat chronologique auquel V.V. Zirra est parvenu à la suite de l’analyse des fibules de la nécropole de Zimnicea.

La deuxième partie de l’article propose une nouvelle typologie (fig. 3) et, par conséquent, une nouvelle chronologie (fig. 8) des fibules de schéma thrace. À la suite de l’analyse d’un lot contenant plus de 300 exemplaires provenant de toute l’aire de diffusion, on a établi, à partir de la position et de la forme du pied, trois types: le Ier type – à pied vertical; le IIe type – à pied vertical et gros vers l’extrémité et le IIIe type – à pied courbé en forme de S. L’épaisseur, la forme et la section de l’arc des fibules sont tenues pour des critères de définition des sous-types (12 au total): sous-type 1 – arc mince; sous-type 2 – arc gros, sous-type 3 – arc facetté et sous-type 4 – arc aplati. Chacun des sous-types III 3 et III 4 comporte deux variantes (a et b), en fonction de la massivité de l’arc, respectivement de l’insistance de son aplatissement. Le sous-type le plus simple (I 1) est illustré notamment par les trouvailles du S du Danube; graduellement, la fibule de schéma thrace pénètre aussi dans l’aire septentrionale; à preuve, les sous-types évolués (III 3 et III 4) dont la représentation est éminemment septentrionale, puisqu’ils sont rencontrés presque exclusivement au N du Danube. À partir des associations des sous-types entre eux et des associations à d’autres matériels déterminés du point de vue de la chronologie (céramique grecque, monnaies, objets de parure) dans des complexes clos, auxquelles on ajoute le résultat de l’analyse de la situation de la nécropole de Zimnicea (fig. 6–7, notes 17 et 26), on arrive à un tableau chronologique assez unitaire: la majorité des sous-types sont «en vogue» pendant

la IIe moitié du IVe siècle et la première moitié du IIIe siècle av. J.-C.; les formes rudimentaires, simples (les sous-types I 1 et I 2) apparaissent à une époque antérieure, pendant la IIe moitié du Ve siècle ou vers le commencement du IVe siècle av. J.-C., tandis que les sous-types à formes élaborées (II 4, III 3, III 4) sont plutôt spécifiques pour la IIe moitié du IIIe siècle av. J.-C. (fig. 8).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Typologie des fibules de schéma thrace, d'après: R. Vulpe (1), V. Milov (2), D. Berciu (4) et les suppléments apportés par A.D. Alexandrescu à la typologie de D. Berciu (5).

Fig. 2. Typologie des fibules de schéma thrace, d'après V.V. Zirra.

Fig. 3. Typologie des fibules de schéma thrace (D. M.).

Fig. 4. Les affinités arc-pied chez les fibules de schéma thrace (sur horizontale – la forme du pied: mince vertical, vertical gros aux extrémités, en forme de S; sur la verticale – l'aspect de l'arc: mince, épais, facétté, aplati).

Fig. 5. Tableau des combinaisons des sous-types et des variantes de la fibule de schéma thrace dans l'ensemble de l'aire de diffusion, à l'exception de la nécropole de Zimnicea (sur la diagonale: le nombre des complexes clos où le sous-type/la variante respective apparaît).

Fig. 6. Sériation des tombes à fibules de schéma trace déterminables d'après le type, de la nécropole de Zimnicea.

Fig. 7. Tableau des combinaisons des sous-types et des variantes de la fibule de schéma thrace dans la nécropole de Zimnicea (sur la diagonale: le nombre des complexes clos où le sous-type/la variante en question apparaît, sur un total de 29 tombes à fibule de schéma thrace déterminables d'après le type: SH – fibule de type hybride).

Fig. 8. Chronologie des sous-types et des variantes de la fibule de schéma thrace. 1 Période de genèse et finale de l'existence du sous-type/de la variante; 2 Période d'intensité maximale d'utilisation du sous-type/de la variante.

NOI CAHLE MEDIEVALE DECORATE CU SCENE DE TURNIR (SECOLELE XIV – XVI)

MARIA-VENERA RĂDULESCU

Studiul prezintă noi **cahle** medievale descoperite în anii precedenți pe teritoriul Munteniei, Moldovei şi Transilvaniei, cahle având ca reprezentare scena **„cavalerului în turnir”**. Produse fie în ateliere specializate, fie în ateliere modeste, periferice, aceste creații de artă medievală îmbogățesc repertoriul iconografic al temei.Variate din punct de vedere tipologic şi cronologic: cahle circulare, traforate, asamblate cahlelor-borcan cu gura circulară și corp bitronconic (**Târgovişte**, L1B, sfârşitul sec. XIV), cahle-nişă (Târgovişte, Curtea Domnească, a doua jumătate a sec. XV), cahle-placă cu fața plină şi corp de fixare semicilindric (**Netezi**, sfârşitul sec. XV) sau cahle-placă cu fața plină şi rumpă pentru fixarea în sobă (castelul **Lăzarea**, sec. XVI), teracotele decorau instalațiile de încălzit din locuințele orăşeneşti, reşedințele nobiliare sau voievodale, răspunzând atât nevoilor de confort, cât și pretențiilor estetice ale comanditarilor.

Adevărate documente ilustrate, cahlele medievale oferă prețioase informații asupra costumului, elementelor de arhitectură, armelor şi echipamentului militar, obiceiurilor, credințelor şi mentalităților unui ev romantic şi tumultuos în acelaşi timp. Cavaleri redați în momente de luptă, scene de turnir, de paradă, de vânătoare sau de dans marchează aspecte ale cotidianului medieval. Proprii vestului european, turnirurile, organizate cu mult fast, se practicau probabil chiar din secolul al XII-lea. Mult mai răspândite, începând cu secolul al XIV-lea, înfruntările dintre nobilii călare, îmbrăcați în armuri, purtând fiecare blazonul familiei, întrecându-se în mânuirea armelor curtenitoare, devin demonstrații de curaj, forță şi meşteşug războinic, la ele asistând deopotrivă întreaga Curte. Ceremoniile, adevărate spectacole, erau supuse unor reguli stricte, ținând seama de fiecare etapă a întrecerii. În final, învingătorii erau conduşi cu solemnitate de un alai feminin, către *reginele turnirelor*, cum erau numite grațioasele nobile ce prezidau întrecerea. Recompensa, pe lângă admirația asistenței, consta în primirea unor vase, veşminte sau arme deosebite. *Concilium zu Costencz,* incunabul tipărit la Augsburg, în anul 1483, redă cu multă fidelitate, în două gravuri, scene de turnir (fig. 3/1 – 2). De la jumătatea secolului al XVI-lea aceste competiții încep să fie abandonate, în special după ce regele Franței Henric al II-lea (1547 – 1559) îşi află sfârşitul în înfruntarea cu Montgomery, în timpul unui turnir, la reşedința sa de la Tournelles.

Cahle redând scene de turnir au fost semnalate încă de la primele săpături arheologice efectuate la cetatea Sucevei[1]. Ulterior ele au fost descoperite în mai multe aşezări medievale din țară.

[1] K.A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895–1904*, Bucureşti, 1913, pl. V – VI.

S C I V A, tomul 51, nr. 1–2, Bucureşti, ianuarie–iunie 2000, p. 93–102

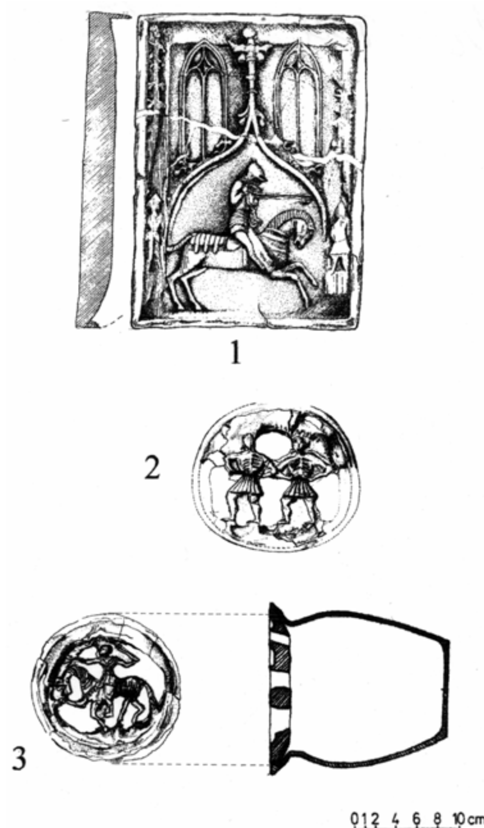
Cea mai timpurie reprezentare a scenei pare a fi, până în momentul de față, cea de pe cahlele descoperite într-o casă de orășean (locuința 1-B) de la **Târgoviște**, cahle încadrate cronologic în perioada 1380 – 1390)[2]. Tipologic, piesele se înscriu discurilor traforate ce obturează cahle-borcan cu deschiderea circulară şi corp bitronconic. Plăcile traforate sunt lucrate în tipar, modelul, imprimat în relief, fiind mai apoi decupat şi finisat cu ajutorul unui cuţitaş special. Piesele de la Târgovişte sunt pictate monocrom în verde-oliv sau brun-auriu şi smălţuite. Pe cahle este figurat un personaj călare ce ţine cu o mână frâul calului, iar cu cealaltă, ridicată deasupra capului, probabil, o spadă. Cavalerul poartă o haină strânsă pe corp *(cotte-hardie),* lungă până deasupra genunchilor, împodobită cu găitane, centură, pantaloni strânşi pe picior, cizme. Calul este redat în trap spre stânga. Se remarcă harnaşamentul frumos ornat (fig. 1/3). În cadrul aceleiaşi instalaţii de încălzit, aceste reprezentări sunt asociate cu cahle pe care este figurată o scenă de joc popular: două personaje în picioare, alăturate, cu mâinile îndoite şi palmele sprijinite de şolduri (fig. 1/2). Vestimentaţia personajelor este asemănătoare la ambele scene menţionate. Întrecerile de curaj, bărbăţie şi îndemânare dintre cavaleri erau urmate, pentru a crea buna dispoziţie, de petreceri şi nelipsitele dansuri populare. Interesante prin ineditul reprezentărilor, originale prin tipologie şi fără îndoială importante prin datare (sfârşitul secolului al XIV-lea), cahlele de la Târgovişte constituie un preţios document al anilor de domnie ai lui Mircea cel Bătrân. Participarea cavalerilor români la turniruri este sesizată de istoricul P.P. Panaitescu[3], în comentariul unui pasaj din Cronica lui Jan Długosz. Momentul descris se întâmpla în anul 1412, când, în urma încheierii tratatului de la Lublau dintre Polonia şi Ungaria, s-au organizat la Buda frumoase serbări ostăşeşti: „O sută de cavaleri în palestră s-au luptat timp de două zile, de dimineaţă până seara. La aceste jocuri au participat oşteni din următoarele naţiuni: greci, italieni, francezi, poloni, bulgari, valahi, sârbi”[4]. Comanditarul unei sobe împodobite cu cahle ce înfăţişau aceste subiecte, presupunem că putea fi implicat în meşteşugul armelor. Aşezarea locuinţei de la Târgovişte într-un loc unde, peste scurt timp, se va aşeza o Curte Domnească nu poate fi întâmplătoare. Confecţionarea pieselor pe teritoriul urbei a fost deja demonstrată de cercetările de teren. Descoperirile arheologice au localizat, pentru aceea perioadă, ateliere de olari şi cuptoare de ars ceramica, iar în preajmă, uneori, fragmente de teracote, analoage celor amintite.

În acelaşi perimetru târgoviştean, incinta Curţii Domneşti, cercetările din anul 1968 au scos la lumină câteva fragmente de cahle[5], care îşi găsesc analogii în teracote ce compun soba decorată cu scene de turnir *(Ofen mit den Ritterfiguren)*

[2] N. Constantinescu, C. Ionescu, SCIVA 31, 1980, 1, p. 64, fig. 8/3; pl. I/4.
[3] P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* Bucureşti, 1944, p. 134.
[4] J. Długosz, *Historia Polonica, libri XII,* Leipzig, 1713, 1 – 2, col. 327.
[5] Piesele se află la Târgovişte, în colecţia arh. C. Ionescu (inv. nr. 0603, 0566, 0479).

din Palatul regal de la Buda (1454 – 1457)[6]. Fragmentele, smălţuite în verde-oliv, au aparţinut unor piese traforate ce se înscriu tipologic *cahlelor-nişă* (fig. 2/1 – 3).

Fig. 1. Cahle cu scene de turnir: 1 Spătăreşti, jud. Suceava, L7/1985 (sfârşitul sec. XV); 2–3 Târgovişte, jud. Dâmboviţa, L1B/1979 (sfârşitul sec. XIV). După N. Constantinescu şi C. Ionescu.

Pentru prima dată putem cita prezenţa, în teritoriul românesc, a unor piese asemănătoare celui de-al doilea model al cahlelor sobei budapestane, şi anume: a cahlelor-nişă pe care apar reprezentate doar elemente de arhitectură. Deşi piesele de la Târgovişte nu pot fi întregite, considerăm că ele prezintă destul de multe elemente pentru a susţine analogia enunţată, atât din punctul de vedere al tipologiei, cât şi al decorului şi al tehnicii de lucru. Piesele, foarte apropiate de modelul budapestan, sunt lucrate cu multă fineţe, într-un atelier specializat. Încadrarea cronologică pe care o propunem, a doua jumătate a secolului al XV-lea, este argumentată atât stilistic, cât şi arheologic prin datele oferite de stratigrafia săpăturii. Modelate în tipar, traforate, supuse unei arderi complete, cahlele au fost angobate şi smălţuite verde-oliv pe întreaga suprafaţă vizibilă. Pentru

[6] Rosemarie Franz, *Der Kachelofen,* Graz, 1969, fig. 100.

fixarea în sobă, placa traforată a fost asamblată unui corp semicilindric, lucrat la roata olarului. Unul dintre fragmente păstrează parțial pornirea acestui corp. Toate cele trei fragmente (10 × 15,5 cm; 18 × 7 cm; 7,2 × 12 cm) redau elemente de arhitectură gotică: portalul în arc în acoladă, decorat cu fleuroni, pinaclu central flancat de câte o fereastră biforă şi de câte un turnuleț cu acoperişul

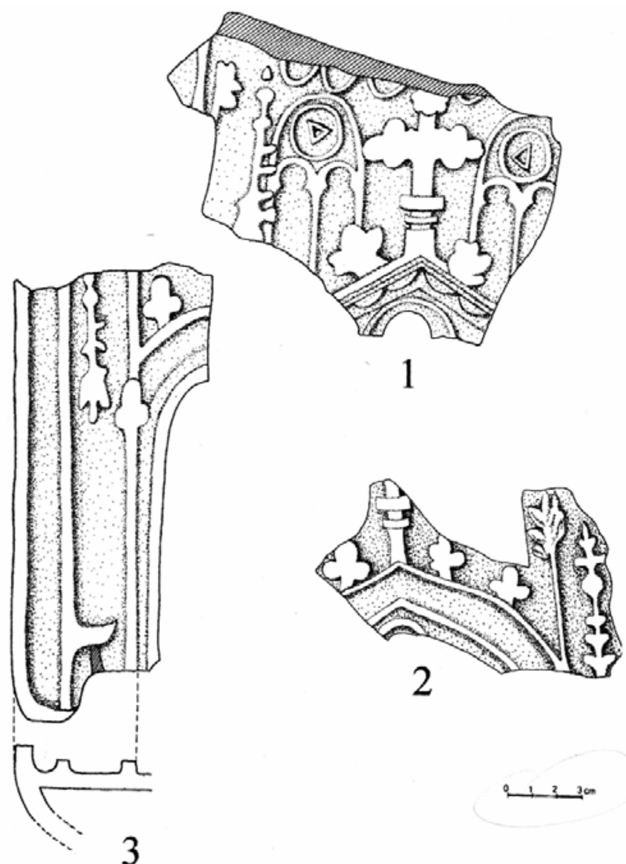

Fig. 2. Târgovişte, Curtea Domnească, 1968. Fragmente de cahle traforate (sfârşitul sec. XV).

în formă de fleşă. Raportată la bordură, suprafaţa pieselor prezintă o uşoară concavitate. Existenţa în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în cadrul palatului voievodal de la Târgovişte, a unor sobe decorate cu asemenea piese este o dovadă în plus a contactului şi influenţelor culturale primite din zonele central şi vest europene. Precizarea cronologică, legată de o anumită domnie, fiind mai dificil de realizat, aducem în discuţie, ca o ipoteză, faptul

că voievodul muntean Vlad Ţepeş avusese ocazia, probabil, să vadă soba budapestană. Anii de prizonierat de la Buda şi Vişegrad îl puseseră pe Ţepeş în contact cu civilizaţia ţării vecine. Căsătoria cu sora regelui Matei Corvin îi îngăduise voievodului român prezenţa, uneori, la Curtea regilor Ungariei. Fastul acestei reşedinţe aulice trebuie să fi fost familiar şi moştenitorului său, Mihnea Vodă, rezultat din mariajul cu nobila maghiară.

La **Spătăreşti**[7], jud. Suceava, punctul „La Hate" (L. 7), în anul 1985, a fost descoperită o cahlă-placă cu faţa plină, de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 30 × 22 cm (fig. 1/1). Corpul interior de fixare în sobă, iniţial de formă semicilindrică, este în prezent distrus, păstrându-se doar mici fragmente cu dimensiunea maximă de circa 4 cm. La confecţionarea teracotei a fost folosită o pastă de lut omogenă, bine frământată, având ca degresant nisip semifin. Arderea este completă. Piesa este nesmălţuită. Pe spate prezintă puternice urme de ardere secundară, semn al folosirii ei ca element component al unei sobe. Lutul a fost presat într-un tipar de lemn. Fibra lemnului se observă destul de bine pe faţa plăcii. Bordura teracotei este dreaptă şi uşor înălţată. Un chenar lat de 4,5 cm, dispus oblic pe laturile lungi, încadrează câmpul plăcii şi schiţează câte o nişă, terminată cu o fleşă. În cele două nişe este redată silueta câte unui oştean lăncier, în costum de epocă. În câmpul cahlei, o compoziţie echilibrată înfăţişează un cavaler îmbrăcat în armură, călare, într-o scenă de turnir. Calul, în galop spre dreapta, este înşeuat şi acoperit pe crupă cu un valtrap. Cavalerul, având pieptul protejat de un scut, ţine în mâna dreaptă lancea „curtenitoare", în cumpănire, iar în mâna stângă frâul calului. Capul călăreţului este acoperit cu un coif *armet (elemetto),* specific celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea şi începutului de secol al XVI-lea[8].

Personajul este încadrat de un portal în arc în acoladă, împodobit cu fleuroane şi un pinaclu, ce are în partea superioară o coroană deschisă. Faţada construcţiei gotice se completează cu două ferestre înalte, bipartite, cu menouri marcate, ferestre dispuse simetric faţă de pinaclul central. Redarea scenei comportă multe asemănări cu o serie de teracote descoperite la Suceava. Remarcăm exemplarele scoase la lumină cu ocazia săpăturilor arheologice de la Cetatea de Scaun, la Curtea Domnească sau la locuinţele orăşeneşti[9]. Analogiile între aceste exemplare inserează teracota de la Spătăreşti în creaţia artistică de la sfârşitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea. Ceea ce atrage atenţia la toate aceste piese este rezolvarea vădit asemănătoare a încadrării personajului central într-un decor arhitectural ce corespunde goticului flamboyant. Diferenţele ce apar între teracotele

[7] Săpăturile au fost efectuate de Lia Bătrâna şi Adrian Bătrâna, cărora le mulţumim şi pe această cale pentru permisiunea de a prezenta piesa aflată la Muzeul Naţional de Istorie a României (MNIR, nr. inv. 286.172).

[8] C. M. Vlădescu, SMMIM 2 – 3, 1969 – 1970, p. 126, fig. 20.

[9] Romstorfer, *op. cit.*, pl. VI; Rudolf Gassauer, BCMI 28, fasc. 85, 1935, p. 152, fig. 18; V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale înŢările Române* I, Bucureşti, 1959, p. 728, fig. 683; P.V. Batariuc, Suceava 10, 1983, pl. 2/1, 2; pl. 3/4; eadem, Suceava 13 – 14, 1986 – 1987, fig. 1/1, 3, 4; fig. 2/1, 2, 3.

moldoveneşti înscriu variante ce se explică fie prin executarea tiparelor în ateliere diferite, fie prin dorinţa aceluiaşi meşter de a compune o replică neidentică. Preluând prototipul, artistul creator al tiparului îi aduce modificări neesenţiale, ce ţin de detalii în redarea costumului cavalerului sau a componentelor de arhitectură. Referindu-se la această categorie a creaţiei artistice medievale din Moldova, Virgil Vătăşianu remarca: „Cadrul arhitectonic, în stil gotic curat, uneori mai bogat chiar decât pe modelele transilvănene cunoscute, şi figurile de paji din nişele de pe margini, precum şi armurile, aparţin ultimului sfert al veacului al XV-lea”[10]. Construcţiile cu ferestre mari, în arc frânt, împărţite în două prin menouri, cu chenare bogat profilate prin toruri şi cavete, erau de altfel bine cunoscute meşterilor căhlari moldoveni, ele împodobind multe din monumentele ecleziastice ale epocii lui Ştefan cel Mare. Întâlnite pentru prima dată, în Moldova, la biserica Sf. Ioan a Curţilor Domneşti de la Vaslui şi apoi la biserica din Bălineşti[11], ferestrele bipartite introduc, după părerea noastră, ca termen *post quem,* pentru teracotele de sobă ce le reproduc, anul 1490, în cazul în care meşterul s-a inspirat din arhitectura moldovenească. Analizând acest tip de piese moldoveneşti s-a emis ideea că ele ar avea ca posibil prototip cahle ce au servit la realizarea, în anii 1498 – 1500, a „sobei cu cavaleri” din palatul de la Pécs al episcopului Ernuszt Zsigmund de Csáktornya[12].

Pe teritoriul Transilvaniei cahlele decorate cu scene de turnir sunt prezente încă din primele decenii ale celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea. Exemplarele de la castelul Hunedoara[13], cetatea cnezială de la Mălăieşti, jud. Hunedoara[14], cetatea Făgăraşului[15] sau de la Cristian, jud. Sibiu[16], respectă prototipul teracotelor de tip *nişă* descoperite în palatul regelui Ladislau al V-lea Postumul din cetatea Buda, datate în perioada 1454 – 1457[17]. Cahlele transilvănene citate se înscriu însă tipologic *cahlelor-placă cu faţa plină,* iar fantezia creatorului de tipar adaugă unele elemente decorative. Preferinţa pentru reprezentarea *turnirului* pe piese de teracotă se menţine şi în cursul secolelor XVI şi XVII. Se cunosc mai

[10] Vătăşianu, *op. cit.*, p. 727.

[11] Gh. Balş, BCMI 18, 1926, p. 207 – 212; D. Năstase, *Biserica din Bălineşti şi începuturile picturii exterioare moldoveneşti* (comunicare la simpozionul „Artă şi civilizaţie medievală”, Suceava, 5–6 decembrie 1997).

[12] Batariuc, *Cahle din Moldova medievală, secolele XIV – XVII,* Suceava, 1999, p. 119 şi n. 361.

[13] I. Móller, Magyarorszag müemlékei 3, Budapesta, 1913, p. 87, fig. 55; Vătăşianu, *op. cit.*, p. 754, fig. 721 (exemplarul este astăzi pierdut).

[14] V. Eskenasy, A. A. Rusu, Sargeţia 15, 1981, p. 111 – 116, fig. 8.

[15] V. M. Puşcaşu, Acta Moldaviae Meridionalis 2, 1980, p. 229 – 230, fig. 7.

[16] T. Nägler, *Culegere de studii şi cercetări,* I, Braşov, 1967, p. 149, fig. 15.

[17] I. Holl, BudRég 18, 1958, p. 211 – 278, fig. 81; P. Voit, I. Holl, *Alte ungarische Ofenkacheln,* Budapesta, 1963, p. 18 – 23, fig. 9.

multe variante pe piese descoperite la Şiclod (Siklod)[18], Cristuru Secuiesc (Székelykeresztur)[19], Cecheşti (Csekefalva)[20], Mihăileni (Székelyszentmihály)[21], Fotoş[22] sau cetatea Feldioara[23] .

Două scene de turnir sunt figurate pe cahle[24] descoperite la castelul **Lăzarea**, judeţul Harghita, reşedinţă a unei importante familii nobiliare secuieşti – familia Lázár – din care au făcut parte nobili deţinători de funcţii administrative şi militare, implicaţi în marile evenimente politice ale Transilvaniei, timp de mai multe secole. Cahlele de la Lăzarea sunt realizate în secolul al XVI-lea într-un atelier local, periferic, într-o manieră naivă, dar într-o interpretare plină de fantezie[25]. Piesele sunt de formă dreptunghiulară (27 × 23,5 cm), se înscriu tipologic *cahlelor-placă cu faţa plină*, sunt lucrate dintr-o pastă de lut omogenă având în compoziţie nisip fin şi mică, sunt modelate în tipare de lemn şi nu sunt smălţuite. Una dintre reprezentări[26] (fig. 3/3) redă figura cavalerului înscrisă în arcada unui portal de castel medieval ce păstrează aspectul arhitecturii gotice. Pinaclul este flancat de două turnuleţe cilindrice, zvelte, cu acoperiş conic. Două ferestre mari, dispuse simetric în afara turnurilor, împărţite în câte două goluri îngemănate, încheie compoziţia în partea ei superioară. Arcada coboară până la marginea inferioară a cahlei şi este decorată cu un motiv în torsadă. Modelajul sugerează foarte bine tectonica nervurilor unui relief sculptat ce pleacă de la realităţi arhitecturale. Se observă, de asemenea, influenţa arcului în plin cintru. Cavalerul, figurat din profil, ţine în mâna stângă lancea, iar cu cea dreaptă hăţurile calului. Îmbrăcămintea constă dintr-o tunică, lungă până la şolduri, răscroită la baza gâtului, pantaloni mulaţi pe picior, cizme până la genunchi, bonetă scundă. Calul, în mers lejer spre dreapta, este redat stângaci, dar cu grijă pentru amănunte ce ţin de harnaşament: şa, scară de şa, frâu, valtrap. Analogii se întâlnesc în lumea secuiască, la teracotele descoperite la Cristuru Secuiesc, jud. Harghita[27], dar fabricarea lor în ateliere diferite este evidentă. Cea de-a doua scenă de turnir redată pe plăcile de teracotă de

[18] E. Benkö, I. Ughy, *Székelykeresztúri kályhacsempék 15 – 17 század,* Bucureşti, 1984, p. 59, fig. 26.

[19] *Ibidem*, p. 59 – 60, fig. 27; p. 61, fig. 29; p. 69 – 70, fig. 59.

[20] *Ibidem*, p. 51, fig. 11.

[21] *Ibidem*, p.74, fig. 74.

[22] Holl, *op. cit.*, p. 273, fig. 99 – 100.

[23] D. Marcu, RMM-MIA 61, 1992, 1, p. 27 – 39, fig. 5.

[24] Piesele sunt inedite şi se află în depozitul Muzeului Naţional de Istorie a României. Ele provin din cercetările desfăşurate în perioada 1975–1977, sub conducerea arheologului Mariana Beldie-Dumitrache, căreia îi mulţumim şi pe această cale pentru permisiunea de a le publica. Asupra cercetărilor arheologice, vezi : L. Munteanu, CAMNI 7, 1984, p. 245 – 273.

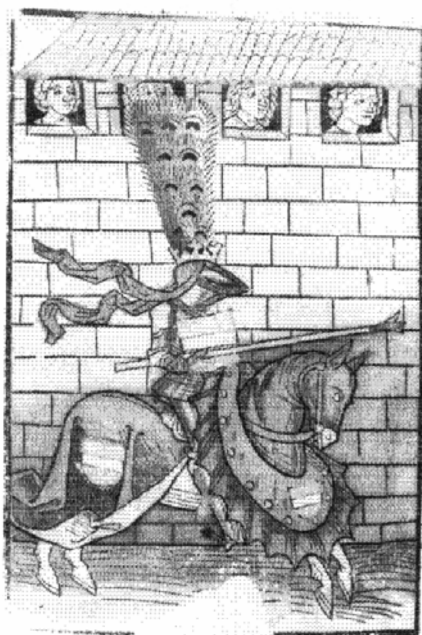
[25] O prezentare a primelor săpături arheologice este făcută de Şt. Molnar şi colab., ActaMP 2, 1978, p. 110, fig. 14 – 15. Articolul, datorită caracterului său, oferă doar date generale asupra investigaţiilor, fără a se opri asupra descrierii materialului descoperit. Piesele reproduse în pl. 15/2 – 3 sunt asemănătoare cu cele prezentate în lucrarea de faţă.

[26] MNIR, nr. inv. 175 331; 175 332.

[27] Benkö, Ughy, *op. cit.*, fig. 27.

la castelul Lăzarea[28] prezintă în centrul compoziţiei un călăreț încadrat în registrul superior de un personaj feminin, la stânga, şi de un blazon nobiliar, la dreapta (fig. 3/4). Personajul feminin poartă o rochie cu decolteu şi fustă plisată, mărgele la baza gâtului şi o bonetă triunghiulară pe cap. Din gura personajului feminin se dezvoltă vrejuri cu frunze lanceolate, rod al fanteziei meşterului care a dorit, probabil, să sugereze gândurile bune şi cuvintele încurajatoare ale domniței ale cărei culori le purta cavalerul în timpul întrecerii.

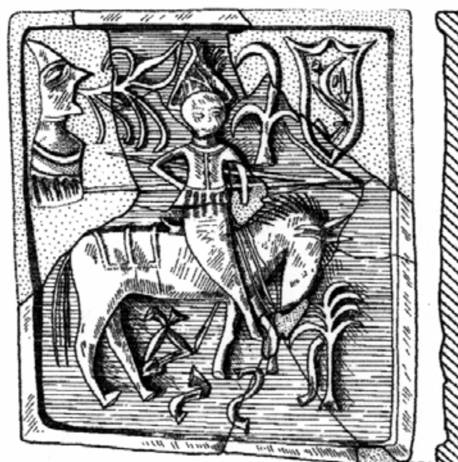
[28] MNIR, nr. inv. 175 350; 175 351.

1 2

3 4

Fig. 3. Scene de turnir: 1–2 gravuri din incunabulul Ulrich von Richenthal, *Concilium zu Costencz*, Augsburg, 1483; 3–4 Castelul Lăzarea, jud. Harghita, 1975–1977. Cahle (sec. XVI).

Din câte cunoaştem, este singura piesă decorată cu *scena turnirului* în care apare figurată *domniţa.* Redarea acestui personaj este obişnuită însă pe cahlele ce ilustrează scena *Sfântul Gheorghe omorând balaurul.* În partea dreaptă a teracotei, sus, blazonul, posibil al familiei Lázár, constă dintr-un scut, în câmpul căruia un braţ flexat susţine o sabie ridicată. Deasupra săbiei apare o semilună flancată de o stea şi o săgeată cu vârful în jos. Cavalerul, al cărui bust este prezentat frontal, ţine în mâna dreaptă lancea cu flamură, iar cu mâna stângă, frâul calului. Capul este acoperit cu un coif triunghiular, înalt, decorat cu pene. Poartă o tunică scurtă, răscroită la baza gâtului, închisă în faţă cu nasturi şi strânsă pe talie. Pantalonii sunt mulaţi pe picior până la genunchi şi băgaţi în cizme. Calul, în mers lejer spre dreapta, este modelat naiv. Lipsa fundalului arhitectural este înlocuită cu sugerarea unor elemente de peisaj, în partea inferioară a compoziţiei.

Răspândite pe un spaţiu geografic cuprins între Imperiul romano-german şi Polonia[29], folosite concomitent şi pe teritoriul Moldovei, Transilvaniei sau Ţării Româneşti, cahlele redând scena cavalerului în turnir demonstrează identitatea unor realităţi medievale, precum şi a gustului artistic. Satisfacerea pretenţiilor comanditarului care impune un anumit repertoriu iconografic şi un anumit nivel de realizare artistică, grija pentru înscrierea pieselor în arhitectura şi dimensiunile sobelor cărora le erau destinate sunt aspecte ce particularizează fiecare dintre aceste creaţii ceramice medievale. Arhitectura pretenţioasă a reşedinţelor voievodale sau nobiliare, a monumentelor ecleziastice şi a anexelor monahale, dar chiar şi locuinţele unor orăşeni înstăriţi, presupun rafinamentul ambientului realizat cu mobile, ţesături armonios colorate, argintărie şi ceramică decorativă, din care nu lipseau obiectele de faianţă şi porţelan provenite din importante centre vest-europene sau din Orientul Apropiat. În acest context, estetica instalaţiilor de încălzit se bucura de o atenţie deosebită, soba constituind principalul element de confort şi decoraţie a interioarelor.

NOUVEAUX CARREAUX DE POÊLE MÉDIÉVAUX DÉCORÉS AUX SCÈNES DE TOURNOIS (XIVe–XVIe S.)

RÉSUMÉ

Cette étude présente de nouveaux exemplaires de carreaux de poêle médiévaux décorés aux scènes de tournois, qui ont été découverts sur le territoire de Valachie, Moldavie et Transylvanie. Les pièces les plus anciennes (1380–1390) qui décoraient le poêle de la maison d'un citadin ont été découvertes à Târgovişte (fig. 1/2-3). Les fouilles archéologiques effectuées aussi à Târgovişte, dans l'enceinte de la Cour Princière, ont mis en évidence beaucoup de fragments de carreaux décorés aux éléments d'architecture gothique, exemplaires qui résultent de la deuxième moitié du XVe siècle (fig. 2/1 – 3). La typologie et les motifs

[29] P. Voit, I. Holl, *Anciens carreaux de poêle hongrois,* Budapesta, 1963 (harta anexă).

décoratifs sont pareilles aux carreaux qui ont décoré le poêle découvert au palais royal de Buda (1454 – 1457).

De Moldavie, localité Spătăreşti, on se propose également de présenter une pièce de la fin du XVe siècle et du début du siècle suivant (fig. 1/1), qui se fait remarquer par la réalisation artistique et les analogies avec plusieurs exemplaires découverts à Suceava.

Le château Lăzarea, l'un des plus beaux et intéressants monuments d'architecture de Transylvanie, a été doté de poêles plaqués à la terre cuite décorée avec des scènes de tournois. Etant confectionnés durant le XVIe siècle, dans les ateliers Szekler, les carreaux découverts à Lăzarea sont des créations artistiques naïves, mais remarquables par originalité et fantaisie (fig. 3/3 – 4).

Toutes ces pièces se constituent dans un document historique de grande valeur du quotidien médiéval.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Carreaux de poêle décorés aux scènes de tournois: 1. Spătăreşti, dép. de Suceava, L7/1985 (fin du XVe s.); 2 – 3 Târgovişte, dép. de Dâmboviţa, L1B/1979 (fin du XIVe s.). D'après N. Constantinescu et C. Ionescu.

Fig. 2. Târgovişte, Cour Princière, 1968. Fragments de carreaux de poêle ajourés (fin du XVe s.).

Fig. 3. Scènes de tournois : 1 – 2 gravures de l'incunable Ulrich von Richenthal, *Concilium zu Costencz*, Augsburg, 1483; 3 – 4 Château Lăzarea, dép. Harghita, 1975 – 1977. Carreaux de poêle (XVIe s.).

O NOUĂ SINTEZĂ CU PRIVIRE LA EPOCA PALEOLITICĂ PE TERITORIUL ROMÂNIEI

EMILIAN ALEXANDRESCU

Publicarea unei sinteze asupra epocii paleolitice în spațiul țării noastre era fără îndoială o necesitate şi, din această perspectivă, apariția cărții lui Marin Cârciumaru, *Le Paléolithique en Roumanie*. L'Homme des origines, Série «Préhistoire d' Europe» 7, Grenoble, Éditions Jérôme Millon, 1999, 236 pagini, 101 figuri mai ales într-o serie de prestigiu, în care au apărut sinteze asupra altor regiuni ale Europei centrale şi de est mai puțin cunoscute specialiştilor din țările occidentale, trebuie salutată. În cele ce urmează, vom încerca să vedem în ce măsură conținutul ei se ridică la nivelul cerut de o astfel de lucrare, care ar trebui să prezinte nivelul cercetării paleolitice din țara noastră, metodele de cercetare, terminologia şi, fără îndoială, informația arheologică, ordonată în legătură cu contextul cultural din epoca respectivă, în regiunea sud-estică a Europei.

Primul capitol al cărții prilejuieşte autorului un scurt istoric al cercetării paleolitice din România, de la generația lui Alexandru Odobescu, Cezar Bolliac şi Grigore Tocilescu până în zilele noastre[1], care, pe lângă informațiile despre perioadele mai vechi, poate ar fi trebuit să conțină o prezentare mai în detaliu a ultimei etape de evoluție (ultimii 40 de ani), când, treptat, cercetarea paleolitică din România se integrează din ce în ce mai mult circuitului internațional de valori științifice[2].

Capitolul 2, despre relieful României şi evoluția lui în Cuaternar, fără îndoială necesar şi bine sintetizat, nu subliniază suficient, după părerea noastră, legătura dintre evoluția peisajului geografic în Cuaternar şi evoluția culturală pe regiuni paleogeografice diferite. Ne gândim la faptul că lanțul Munților Carpați împarte spațiul geografic al României în două părți, una legată de Europa centrală (Banat, Transilvania, Crişana, Maramureş) şi cealaltă, legată de Europa orientală (Moldova, Dobrogea). Muntenia şi Oltenia au avut o evoluție specifică, datorită prezenței lacului getic şi Dunării.

[1] În mod curios, deşi aproape toate informațiile din acest capitol sunt preluate din articolul: *Éxposé sur la recherche paléolithique en Roumanie*, publicat de Al. Păunescu, în *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iaşi, 1987, p. 1 – 23, el nu este citat la acest capitol ci doar la bibliografia generală.

[2] Pentru această ultimă perioadă nu sunt citate de exemplu importantele lucrări ale lui Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, şi primul studiu monografic al unei aşezări paleolitice din zona României pe care îl datorăm tot lui Al. Păunescu, *Ripiceni-Izvor, Paleolitic şi Mezolitic. Studiu monografic,* Bucureşti, 1993. De asemenea nu sunt pomenite articole de sinteză publicate în numeroase reviste de prestigiu din străinătate de către autori, precum, Alexandru Păunescu, Florea Mogoşanu, Maria Bitiri, Vasile Boroneanț.

S C I V A, tomul 51, nr. 1–2, Bucureşti, ianuarie-iunie 2000, p. 103–115

Capitolul 3 tratează problema paleoliticului inferior. Majoritatea descoperirilor ce sunt atribuite acestei perioade au fost făcute în zona geografică Olt – Argeş, fiind vorba de piese litice prelucrate în tehnici arhaice (galeţi amenajaţi, piese bifaciale, aşchii clactoniene etc.), toate găsite în poziţii secundare (excepţie fac, se pare, două piese aflate în afara regiunii amintite, una în peştera Liliecilor, (Dobrogea), datată în *Mindel* şi cealaltă la Sândominic (Transilvania), datată *Mindel-Riss/Riss*.

O problemă controversată rămâne cea a punctelor fosilifere plio-pleistocene sau din Pleistocenul inferior din zona Bugiuleşti, dintre care cel mai bine cercetat este punctul „Valea lui Grăunceanu”. Acesta este prezentat ca având o industrie din os (unică în Europa !), cu „serii tipologice” (străpungătoare, gratoare etc.) databile în villafranchian, fiind astfel una dintre cele mai vechi dovezi arheologice de comportament uman. Autorul consideră că problema acestei discutabile „industrii” capătă o nouă dimensiune prin publicarea, în 1991, a trei piese litice descoperite în 1960, dintre care două sunt prezentate ca aparţinând tipologic industriei cu galeţi amenajaţi *(choopping tool)*[3]. În întreaga zonă europeană nu există deocamdată descoperiri similare atât de vechi. De asemenea, în punctele fosilifere din Europa, cu care a fost corelat cel de la Bugiuleşti[4], nu există astfel de descoperiri. De altfel în lipsa unor studii de taphonomie nu se poate discuta în mod serios despre unelte din os atât de vechi[5]. În ceea ce priveşte uneltele din silex, poziţia stratigrafică rămâne discutabilă atât timp cât nu există planuri şi profile ale săpăturilor, care să dea informaţii precise de natură arheologică şi stratigrafică. Pe plan european există, este adevărat, numeroase descoperiri de piese litice socotite foarte vechi, după tehnica de cioplire şi după poziţia stratigrafică, dar multe dintre ele rămân discutabile[6]. Subliniem cu acest prilej că în cartea pe care o recenzăm ilustrarea

[3] C. Rădulescu şi P. Samson, *Les premiers Européens*, în *Actes du 114e Congrès National des Sociétés Savantes (Paris, 1989)*, Paris, 1991, p. 203 – 207. Piesele au fost descoperite într-un nivel de pietrişuri intercalate între două niveluri cu fosile de mamifere aparţinând Pliocenului Final. Pe baza asocierii cu o secvenţă stratigrafică fosiliferă din Valea Oltului (Slatina), datată prin metoda paleomagnetismului, vechimea pieselor a fost estimată la aproximativ 1 700 000 de ani.

[4] Este vorba despre Sinzelle (Franţa), Prezletice (Cehia), Sandalja (Croaţia). Sunt puncte fosilifere deosebit de importante, sincrone sau parţial sincrone cu cele de la Bugiuleşti, dar fără „industrii” din os.

[5] Un exemplu asupra posibilităţilor pe care le oferă taphonomia este excelentul studiu asupra faunei de elefanţi de la Soleihac (Ph. Fosse şi M.-F. Bonifay, *Les Premiers Européens,* în *Actes du 114e Congrès des Sociétés Savantes (Paris, 1989)*, Paris, 1991, p. 115 – 133), care a pus în evidenţă o activitate intensă de extragere a măduvei din oase, resturile osoase fiind deci rămăşiţe ale „ospăţului” unor „fiinţe inteligente” din Pleistocenul Mijlociu şi nu „serii de unelte”.

[6] E. Bonifay şi B. Vandermeersch, *Les Premiers Européens,* în *Actes du 114e Congrès des Sociétés Savantes (Paris, 1989)*, Paris, 1991, p. 309 – 319. Au fost separate ipotetic pentru perioada foarte veche a paleoliticului inferior din Europa două grupe umane (mai ales pentru Europa de sud-vest): un grup foarte vechi, datând (după poziţia stratigrafică) din perioada finală a Pliocenului Superior şi din Pleistocenul Inferior (între 2 500 00 – 1 000 000 de ani) şi un altul din Pleistocenul Mijlociu inferior (1 000 000 – 600 000 de ani). Cele mai numeroase şi sigure descoperiri datează din a doua perioadă. Mai trebuie adăugat că în Europa, resturi fosile umane mai vechi de 500 000 de ani (este vorba de resturi fosile aparţinând lui *Homo Erectus*, poate o formă specifică Europei) nu au fost descoperite. În fine, este evident, după părerea noastră, că descoperirile de piese litice devin relativ abundente şi caracteristice, astfel încât originea lor umană să nu poată fi pusă la îndoială, în intervalul dintre 1 000 000 şi 600 000 de ani, interval în care putem să încadrăm şi unele dintre descoperirile de piese litice din zona României.

unei descoperiri atât de importante (dacă ar fi adevărată) cu numai patru piese din os este insuficientă (vezi fig. 17).

În concluzie, considerăm nedemonstrată existenţa industriei din os de Bugiuleşti şi chiar descoperirile din „Dealul Mijlociu" (ne referim la piesele din silex) trebuie privite cu toată prudenţa, având în vedere poziţia stratigrafică lipsită de o documentaţie arheologică.

Subcapitolul 3.3. prezintă descoperirile de piese din silex, cuarţit sau alte tipuri de roci din sudul României, înglobând peste 1 000 de unelte. Titlul acestui subcapitol se referă numai la „Pebble Culture", deşi în lista tipologică pe care M.C. o prezintă în interiorul acestuia sunt incluse şi piese litice care aparţin tehnico-tipologic paleoliticului inferior, dar nu aparţin de „Pebble Culture". Ne referim la piesele bifaciale, aşchiile clactoniene, racloarele etc.[7]. De altfel chiar evoluţia sistemului hidrografic al Dunării în Câmpia Română, pe care autorul o prezintă în capitolul 2, a provocat, după cum se ştie, un amestec de piese litice, descoperite în pietrişurile recente ale afluenţilor Dunării din Câmpia Română, pornind de la „Pebble Culture" continuând cu piese acheuleene sau cu piese lucrate în tehnică *levallois* aparţinând paleoliticului mijlociu şi chiar cu piese litice aparţinând din punct de vedere tehnico-tipologic paleoliticului superior[8].

Ultima parte a capitolului 3 este consacrată descoperirilor aparţinând paleoliticului inferior din alte zone ale României (Depresiunea Sibiu, Moldova, Dobrogea), mai puţine la număr, dar foarte interesante (Valea Lupului, Ripiceni – Izvor). Merită amintite piesele descoperite în pietrişurile terasei Prutului de la Ripiceni – Izvor, atribuite de Al. Păunescu premusterianului, şi care constituie, probabil, cele mai târzii piese litice aparţinând paleoliticului inferior[9].

În încheierea capitolului autorul trage concluzia că a trecut vremea când analiza tipologică, singură, rezolva atribuirea culturală a pieselor litice. Nu putem fi de acord cu această concluzie, întrucât, aşa cum rezultă din însăşi prezentarea din capitol, covârşitoarea majoritate a pieselor litice descoperite, peste 1 000 de piese, au fost găsite în poziţie secundară deci atribuirea nu poate fi făcută decât tehnico-tipologic, excepţiile fiind, după cum am văzut, puţine şi discutabile. Mai mult, probabil nu ar fi inutilă o reanalizare tipologică a tuturor pieselor litice atribuite perioadei paleoliticului inferior, întrucât nu este exclus ca printre acestea, să se găsească şi pseudounelte. Desigur aceasta nu exclude cercetarea interdisciplinară, acolo unde ea se poate face. Este deja inutil, la această scară istorică, să subliniezi necesitatea abordării interdisciplinare a cercetării.

Perioada paleoliticului mijlociu (capitolul 4), spre deosebire de cea precedentă, este bine reprezentată în întregul spaţiu al României (cu excepţia Munteniei şi

[7] M. Brézillon, *La denomination des objets de pierre taillé. Matériaux pour un vocabulaire des préhistoriens de langue française,* Paris, 1968, p. 224, 281 . Din punct de vedere tehnico-tipologic „Pebble Culture" sau tehnica „galeţilor amenajaţi" cuprinde patru mari categorii tipologice: *galets fendus, choppers, chopping-tools, polyedres.*

[8] Al. Păunescu şi C. Ivanciuc, SCIVA 42, 1991, 3–4, p. 205 – 220.

[9] Păunescu, *Ripiceni-Izvor…*, p. 26 – 30, 187.

Olteniei), prin aşezări numeroase, unele dintre ele extraordinar de bogate. Au putut fi delimitate chiar şi zone de evoluţie culturală caracteristice, aspecte culturale regionale. Cadrul cronologic (subcapitolul 4.1.) este plasat în Pleistocenul Superior, ale cărui limite sunt prezentate conform normelor internaţionale stabilite. De asemenea se face o convingătoare demonstraţie cu privire la necesitatea alcătuirii de scări paleoclimatice regionale, folosirea cronologiei alpine, după cum consideră pe bună dreptate M.C., fiind neadecvată în afara zonei unde ea a fost alcătuită. Pornind de la această idee corectă, M.C. a alcătuit, după cum se ştie, o scară paleoclimatică pentru România, pe baza unor analize de polen efectuate în câteva grote din Carpaţii Meridionali, la care se adaugă analize, puţine la număr, din celelalte regiuni ale României[10]. Respectiva scară paleoclimatică este prezentată fără mari modificări şi în această sinteză. O primă problemă pe care ne permitem să o semnalăm este aceea a numărului foarte redus de analize efectuate. Acestea au fost realizate pe baza unor secvenţe stratigrafice lacunare, din peşteri, despre care palinologii atrag atenţia că sunt îndoielnice, din cauza factorilor de microclimat de peşteră, care ar fi putut perturba „ploaia de polen”[11]. Alte obiecţii pot fi aduse în legătură cu folosirea unor date ^{14}C mai mari de 40 000 de ani, limită peste care, acestea devin imprecise[12], şi cu lipsa de corelare cu scările paleoclimatice din regiunile imediat învecinate (Peninsula Balcanică, Europa Centrală, Europa Orientală). La seria de probleme şi obiecţii cu privire la această scară paleoclimatică, trebuie adăugată necorelarea cu rezultate din alte discipline de studiu a paleomediului sau în orice caz corelarea insuficientă. În ultimă instanţă, paradoxal, dar, credem noi,

[10] M. Cârciumaru, *Mediul geografic pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România*, Bucureşti, 1980, p. 238 – 248.

[11] M. Tomescu, CAMNI 9, 2000, p. 569 – 570. Factorii care influenţează spectrele sporo-polinice de peşteră sunt foarte numeroşi (conformaţia grotei, curenţii de aer, activitatea păsărilor, liliecilor, blana mamiferelor, activităţile antropice) de aceea, fără a intra în amănunte, reţinem că se consideră, în general, că spectrele sporo-polinice din grote/peşteri au o puternică componentă locală şi sunt mai puţin sugestive pentru arii geografice mai extinse, în special atunci când aria respectivă are zone diferite de relief.

[12] Cităm dintr-o recenzie asupra cărţii lui M.C. apărută anul trecut: „Le paléo environement a été reconstruit à partir de deux séquances de grottes: la grotte Cioarei de Boroşteni et la grotte Curata à Nandru. Le complexe de réchauffement de Boroşteni semble correspondre à l'interglaciaire Riss-Würm, et les oscillations Nandru A, à Glinde/Orel et Nandru B, à Moershoofd, diagnostic obscurci par des datations ^{14}C trop jeunes, imprécises et au-delà de la limite de validité de la méthode. Un deuxième complexe „interstadiaire” Ohaba A et Ohaba B, insuffisamment datées par le ^{14}C et qui sembleraient correspondre aux oscillations interpléniglaciaires Arcy-Maisières. C'est dans ces limites floues que se situerait le Moustérien de Roumanie avec la question de l'existence d'un Moustérien tardif, appuyée par la présence de datations ^{14}C jeunes.”(Fr. Djindjian, BSPF, 97, 2000, 2, p. 310). Reiese foarte limpede că scara paleoclimatică pentru paleoliticul mijlociu porneşte de la două secvenţe stratigrafice de peşteră, aflate în Carpaţii Meridionali. Ne gândim, în aceste condiţii, ce valoare mai poate avea această scară paleoclimatică în zona extracarpatică (de exemplu în Valea Prutului Mijlociu sau Câmpia Română), fără a fi corelată cu alte analize sau cu scările paleoclimatice din zonele învecinate.

real, se constată lipsa unei adevărate cercetări interdisciplinare care să ducă la integrarea judicioasă a rezultatelor ştiinţifice[13].

Concluzia subcapitolului 4.2. referitor la paleomediul din zona României în perioada de evoluţie a paleoliticului mijlociu este că „tout comme de nos jours, était très diversifié…” şi că adaptabilitatea omului de Neanderthal a fost solicitată în mai multe feluri (!). Trebuie să subliniem că nu putem la îndoială rezultatele cercetărilor interdisciplinare (câte sunt) sau, în cazul nostru, analizele de polen, ci modul de utilizare a acestora, realizarea de către autor a unui model ce pare imuabil, la care ar trebui să raportăm toate rezultatele cercetărilor paleolitice, ca şi când România, în perioada respectivă, ar fi fost un tot unitar şi bine conturat. În realitate, chiar M.C. o spune, situaţia paleomediului din Pleistocenul Superior, mai bine cunoscut decât alte perioade ale Cuaternarului, este foarte diversificată. Această situaţie, are fără îndoială, o spunem aproape ca pe o axiomă, un reflex în evoluţia culturală din paleoliticul mijlociu. Este însă foarte greu, în lipsa unor cercetări complexe în toate regiunile României, să construieşti modele. În ceea ce ne priveşte, considerăm că nivelul general al cercetării paleolitice din ţara noastră nu permite deocamdată astfel de încercări[14], mult mai importante fiind atribuirea culturală corectă a industriilor litice, folosirea unei terminologii tehno – tipologice adecvate, racordată la sistemele internaţionale, publicarea corectă a contextului arheologic şi a rezultatelor cercetărilor arheologice din aşezările cunoscute în spaţiul geografic al României[15].

[13]Pentru a ne explica, vom aminti cazul celebru al înmormântării unui neanderthalian în grota de la Shanidar, din nordul Irakului, datat la aproximativ 50 000 de ani (G. Camps, *Manuel de recherche préhistorique, Paris,* 1986, p. 403). Analiza palinologică a pus în evidenţă existenţa unei plante, în complexul arheologic amintit, care înfloreşte în mai – iulie, stabilindu-se astfel anotimpul când a avut loc ceremonia funerară. Prin urmare, situaţia arheologică a fost mai bine înţeleasă prin utilizarea metodelor de cercetare interdisciplinară. Tot astfel, o aşezare sau mai multe aşezări grupate într-o microregiune trebuie considerate cazuri particulare, pornind de la care, cu multă prudenţă şi doar având bogate informaţii interdisciplinare, se pot generaliza rezultatele cercetărilor pentru arii geografice mai extinse.

[14]Ne referim la numărul redus de arheologi specializaţi pentru această epocă, numărul şi mai redus de specialişti paleontologi, palinologi, sedimentologi etc., care să lucreze în domeniu şi nu în ultimul rând lipsa unor echipe de cercetări arheologice şi interdisciplinare.

[15] Este momentul să subliniem importanţa deosebită a publicării de către Al. Păunescu a seriei de monografii regionale cu privire la perioada paleolitică, acoperindu-se astfel, în final, întreg teritoriul României. Au apărut deja trei volume privind Moldova şi Dobrogea şi se află sub tipar cel de-al patrulea volum privind Muntenia şi Oltenia, Al. Păunescu., *Paleoliticul şi Epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpaţi şi Siret,* volumul I/1, Bucureşti, 1998; *Paleoliticul şi Mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret şi Prut,* volumul I/2, Bucureşti, 1999; *Paleoliticul şi Mezoliticul de pe teritoriul Dobrogei,* volumul II, Bucureşti, 1999. La capătul acestui imens efort ce va cuprinde şi Transilvania/Banat, Alexandru Păunescu va pune la dispoziţia arheologilor paleoliticieni din ţară şi străinătate un patrimoniu imens de informaţii arheologice ce vor constitui, considerăm noi, baza corectă a unor viitoare cercetări interdisciplinare în adevăratul sens al cuvântului.

În ceea ce priveşte descoperirile de resturi fosile umane pentru perioada paleoliticului mijlociu (subcapitolul 4.3.) este de remarcat de la bun început contradicţia dintre densitatea destul de mare a aşezărillor de grotă sau de terasă şi sărăcia resturilor fosile umane descoperite. Am putea spune chiar că în toate cazurile prezentate lipseşte contextul stratigrafic şi arheologic în care au fost găsite resturile osoase, precum şi contextul precis cultural. Analizele antropologice au pus în evidenţă caracterul „modern", sapiensoid al descoperirilor menţionate de autor[16]. Ipoteza că a existat o evoluţie paralelă între primele populaţii de *homo sapiens fosillis* şi ultimele grupuri de neanderthalieni este perfect întemeiată în teorie, iar în unele regiuni ale lumii şi în practică. Pentru regiunea României, ea nu este susţinută de descoperirile de fosile umane. Singurul argument care poate fi folosi este cronologia absolută, care a furnizat pentru unele aşezări musteriene date foarte recente[17].

Modul de viaţă al populaţiilor musteriene este prezentat din perspectiva modului de alimentaţie, structurilor de habitat, modalităţilor de încălzire sau de iluminat. Un loc special îl ocupă structurile de habitat, dintre care, cele mai semnificative şi mai interesante rămân cele de la Ripiceni – Izvor, atât prin dimensiunile lor, cât şi prin tehnica de amenajare[18]. Tipologia adăposturilor-paravan realizată de Al. Păunescu este puternic contestată de M.C., fără însă a se oferi o soluţie credibilă în loc. În afară de descoperirile excepţionale de la Ripiceni – Izvor, alte vetre sau structuri de habitat musteriene în alte zone ale României sunt foarte puţine[19]. Pe de altă parte nu ştim de ce alte vetre descoperite la Râşnov – Gura Cheii, Ohaba Ponor – Bordul Mare, Nandru – Peştera Curată sunt separate de nivelul de ocupaţie respectiv, în funcţie de rolul de structură de combustie sau de parte componentă a unei structuri de habitat. Iarăşi trebuie să spunem că în toate cazurile semnalate de M.C., cu excepţia aşezării de la Ripiceni – Izvor, contextul arheologic este puţin cunoscut (este vorba de săpături vechi care nu au folosit metode de săpătură adecvate) şi în acest caz funcţia acestor structuri de combustie nu poate fi stabilită[20].

[16] Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoşanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie,* Bucureşti, 1983, p. 19.

[17] Al. Păunescu, SCIVA 42, 1991, 1 – 2, p. 5 – 20; între timp, am primit datări radiocarbon ale resturilor fosile umane de la Cioclovina şi Baia de Fier, care au o vechime de 29 000 de ani, respectiv 30 000 de ani (datările au fost făcute la Lund – Suedia).

[18] Al. Păunescu, *op. cit.,* p. 31 – 131, supra nota 9.

[19] În subcapitolul destinat structurilor de habitat (4.4.2.), în afara descoperirilor de la Ripiceni – Izvor, mai este prezentată descoperirea unui atelier de cioplire de la Cladova (jud. Arad), cu vetre neamenajate, şi se semnalează urmele de fum şi funingine „provenant des foyers qui ont fonctionné" la peştera Cioarei. Nu este clar cum s-a stabilit că fumul şi funinginea respectivă provin de la o vatră care a funcţionat în paleolitic (vezi fig. 47).

[20] Chiar în articolul citat de M.C., Yvette Taborin, *Nature et fonction des foyers préhistoriques,* în *Actes du Colloque de Nemours (1987)*, 1989, p. 77 – 80, sunt câteva observaţii extrem de utile în ceea ce priveşte înţelegerea funcţiei vetrelor: „Le foyer est perçu comme une aire d'activités complexes, à la fois original par son aménagement propre et son entretien et dépendant dans son usage de chacune des chaînes opératoires des travaux qui s'exercent avec sa participation. Cette articulation entre ses propres impératifs d'instalation et de fonctionnement et ceux des usages auxquels il répond n'est pas stable. A chaque instant le remaniement peut intervenir et l'usage changer!". Din această perspectivă putem deduce cu uşurinţă importanţa cunoaşterii contextului arheologic în care au fost găsite vetrele sau structurile de combustie şi cât de complexă, ca tehnică de săpătură, este cunoşterea acestora.

Tehno-tipologia industriilor litice aparţinând paleoliticului mijlociu este prezentată pe baza unor analize mai vechi, multe dintre ele incomplete şi neadecvate, mai ales în ceea ce priveşte peşterile din Carpaţii Meridionali, întrucât în această zonă au fost prelucrate roci locale (mai ales cuarţit) al căror debitaj este diferit mult de cel pe silex. La aceasta se adaugă şi împrejurarea că peşterile amintite par să fi fost aşezări de scurtă durată, halte de vânătoare sezoniere. Utilajul litic se bazează pe un număr relativ mare de racloare, realizate pe aşchii „en quartier d'orange" debitate din galeţi de cuarţit[21].

O situaţie complet diferită există la Ripiceni – Izvor, unde domină tehnica *levallois*. M.C. consideră că prezenţa unui număr destul de ridicat de piese bifaciale ridică problema influenţelor szeletiene care ar trebui reevaluate în zonă[22]. De asemenea este avansată ideea unei faze de tranziţie spre paleoliticul superior prin aşa numitul facies Mitoc. După ce M.C. a pledat printr-o serie de articole, în favoarea coexistenţei populaţiilor musteriene cu cele aurignaciene[23], acum ne prezintă ipoteza unei etape de tranziţie între cele două perioade. Din nou materialul litic (prezentat în lucrare), pe care se sprijină această teorie, este total insuficient şi neadecvat[24]. Pe de altă parte, conţinutul cultural al acestei faze de tranziţie nu este definit (este o entitate culturală specifică sau este cel mai timpuriu tehnocomplex cu tehnică de cioplire specifică paleoliticului superior sau este o evoluţie locală, de la tehnicile musteriene spre cele ale aurignacianului ?).

Un ultim aspect privitor la paleoliticul mijlociu asupra căruia dorim să ne oprim este cel al vieţii spirituale a lui *Homo Neanderthalensis*. Fără îndoială pe plan continental avem dovezi ale „gândirii" populaţiilor neanderthaliene (înmormântări, obiecte decorate). Există de asemenea unele indicii care ar sugera existenţa unor practici magice legate de cultul mamutului sau al ursului de peşteră. Acestea din urmă sunt destul de puţin convingătoare şi bazate întotdeauna pe dovezi circumstanţiale[25]. În România, deşi există importante aşezări, cu niveluri de locuire intensă, nu a fost găsită nici o dovadă arheologică serioasă asupra unor

[21] Atribuirea culturală a acestor industrii pe cuarţit, este dificilă, fără un studiu tipologic complet şi, mai ales, fără analize tehnologice. Influenţele şi legăturile culturale ar putea fi căutate în Ungaria.

[22] În realitate, după convingătoarea analiză tehnico-tipologică făcută de Alexandru Păunescu, situaţia se prezintă astfel: nivelurile musteriene I – III aparţin musterianului tipic, de debitaj *levallois,* cu un număr ridicat de racloare, nivelurile IV – V aparţin musterianului de tradiţie acheuleană, de debitaj *levallois*, bogat în racloare, cu un număr destul de mare de forme bifaciale, nivelul VI aparţine musterianului cu forme denticulate, debitaj *levallois* având în continuare forme bifaciale (Păunescu, *op. cit*., p. 211 – 212, supra n. 9).

[23] Cârciumaru, L'Anthropologie 93, 1989, 1, p. 99 – 122.

[24] O asemenea ipoteză, dată fiind importanţa problemei, ar fi trebuit susţinută cu tabele tipologice comparate, luându-se în calcul şi regiunile învecinate Prutului Mijlociu. În text M.C. face trimitere la fig. 64, unde sunt prezentate piese bifaciale de la Mitoc Valea Izvorului, tipice musterianului.

[25] André Leroi-Gourhan, *Les religions de la préhistoire,* Paris,1964, p. 30. Cităm cu plăcere legat de aceste probleme: „Le culte de l'ours est le terrain de prédilection des constructions de hasard, ou le vrai se mêle au faux avec tant de facilité qu'après trois quarts de siècle de travaux et des dizaunes de fouilles, la discussion est encore ouverte et le restera probablement pour longtemps."

practici funerare sau cultice ale populaţiilor musteriene. De altfel nici descoperirea de ocru asociat cu aşa-zisele „godets” în stratul „E” de la Peştera Cioarei nu ni se pare convingătoare, în sensul că ocrul ar fi fost folosit la tatuatul corpurilor[26]. Indiferent de orice astfel de „descoperiri”, este clară contradicţia dintre sporadicele niveluri de locuire de la Peştera Cioarei, eşalonate pe o lungă perioadă, şi ipoteza existenţei unui „centru cultic”. Metoda „paralelei etnografice” este, pentru epoci atât de îndepărtate, foarte periculoasă şi contestabilă[27]. Cazurile arheologice prezentate ca posibile manifestări ale „cultului craniului de urs” din stratul „G” de la Peştera Cioarei (vezi figurile 68 şi 69) nu sunt susţinute de o documentaţie arheologică credibilă şi, argumentul cel mai important, nu se prezintă modul în care craniile, aşezate (poate !) în mod intenţionat, se leagă arheologic de un anumit nivel de locuire. În sfârşit, contextul cultural al acestor descoperiri nu este clarificat suficient.

Capitolul 5 este dedicat paleoliticului superior, care în spaţiul României are, după autor, două mari tehnocomplexe culturale: Aurignacianul şi Gravetianul. Considerăm că tehnocomplexul Aurignacian a fost tratat nediferenţiat de la regiune la regiune, fără sublinierea limpede a celor trei zone culturale aurignaciene de pe teritoriul României, diferite între ele atât din punct de vedere cultural, cât şi ca evoluţie cronologică. Subliniem că din prezentarea autorului nu rezultă etapele de evoluţie ale tehnocomplexului cultural aurignacian din regiunile noastre, originea (diferită de la regiune la regiune), relaţiile cu zonele învecinate[28]. În regiunea

[26] Al. Păunescu, BMTA 5 – 6, 2000, p. 281. Autorul atrage atenţia asupra posibilităţii ca „ocrul” să fie de fapt un conglomerat de argilă roşiatică, gălbuie sau brună format în condiţii specifice de peşteră. În ceea ce priveşte „godets” cităm opinia lui P. Diaconu, după care, acestea sunt naturale şi se numesc speoteme (P. Diaconu, CCDJ 12, 1994, p. 189 – 190).

[27] Chiar Mircea Eliade pe care îl citează M.C., câteva rânduri mai sus, subliniază că „întotdeauna trebuie să ţinem cont de multiplicitatea interpretărilor posibile ale unui document a cărui intenţionalitate este plauzibilă” *(Istoria credinţelor şi ideilor religioase,* I *– de la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, Bucureşti, 1981, p.14).

[28] De exemplu, pentru Câmpia Română se menţionează o eventuală legătură cu aşezarea aurignaciană de la Pest, idee aparţinând lui Florea Mogoşanu *(Paleoliticul din Banat,* Bucureşti, 1978, p. 119). Considerăm că argumentaţia pentru o astfel de apropiere nu este demonstrată nici tipologic sau stratigrafic, dar mai ales, cronologic. În general, dacă luăm în calcul cel mai vechi nivel de locuire de la Giurgiu – Malu Roşu, datat la aproximativ 23 000 BP, devine clar, chiar dacă admitem o fază mai veche de evoluţie a aurignacianului din Câmpia Română la Ciuperceni „La Tir” şi la Vădastra, fază, probabil, nu mai veche de 28 000 BP, că nu poate fi stabilită nici o legătură culturală cu zona Bulgariei, întrucât în această perioadă, în spaţiul geografic amintit, îşi începe evoluţia tehnocomplexul gravetian , început datat la aproximativ 29 000 BP (J. Kozlowski, H. Laville, B. Ginter, *Temnata cave, Excavations in Karlukovo Area Bulgaria,* part 1, vol.1, Cracovia, 1992, p. 290 – 291). De altfel chiar Florea Mogoşanu în lucrarea citată de M.C., spune următoarele:„Cât priveşte aurignacianul din R.P. Bulgară, se pare că avem de-a face cu o situaţie deosebită de ceea ce se cunoaşte până în prezent în sudul ţării noastre (Oltenia şi Muntenia). Dunărea desparte în această zonă două unităţi fizico-geografice distincte şi a făcut hotar, în paleoliticul superior, **între două lumi deosebite**” (sublinierea ne aparţine) *(op. cit.*, p. 118). Putem adăuga şi rezultatele cercetărilor mai recente care plasează aşezarea de la Pest în rândul staţiunilor fără o stratigrafie clară, atribuite, cultural, tehnocomplexului gravetian de început. În ceea ce priveşte tehnocomplexul aurignacian din Bulgaria, acesta„has some similarities with the Hungarian Istaloshko assemblages (in its early stages) with the Krems-Duphor cultures in the later stages and with the site in Yugoslavia (in its final phases)” (D.W. Bailey, I. Panayotov, editori, *Prehistoric Bulgaria,* Monograph în World Archaeology 22, Wisconsin,1995, p. 10 – 11, 48, 50 – 51); vezi şi J. Kozlowski (ed.), *Excavations in the Bacho-Kiro cave (Bulgaria). Final Report,* Varşovia, 1982, p. 119 – 167.

Prutului Mijlociu, precum şi în zona Ceahlăului se află descoperirile cele mai timpurii atribuite aurignacianului. Problema originii acestui complex cultural rămâne neclară, după părerea lui M.C., acesta „venind” în spaţiul geografic respectiv, într-un stadiu evoluat, precedat de existenţa unor industrii de tranziţie, cum ar fi cea de la Mitoc. Din această schemă de analiză a originii aurignacianului în regiunea Prutului Mijlociu nu poate lipsi aşezarea de la Ripiceni – Izvor ale cărei patru niveluri de locuire îşi au începuturile de evoluţie între 32 000 şi 28 000 ani BP[29]. Studiul tipologic al industriilor litice aurignaciene timpurii de la Ripiceni – Izvor susţin ipoteza unei evoluţii locale, având la bază musterianul târziu denticulat cu forme bifaciale sau musterianul de tradiţie acheuleană cu un procent semnificativ de piese denticulate sau cu *encoche* [30]. De asemenea nu pot fi trecute cu vederea datările timpurii de la Mitoc(aprox. 31 000 ani BP)[31]. În ceea ce priveşte tehnocomplexul aurignacian din Câmpia Română, informaţia arheologică folosită precum şi termenii de „aurignacien moyen prolongé” sau industrii „aurignacoïdes”, sunt neadecvaţi situaţiei arheologice din această zonă, aşa cum apare aceasta în urma cercetărilor de la Giurgiu – Malu Roşu[32] şi Vădastra [33]. Nu se ţine cont nici de ipoteza mai veche a lui Florea Mogoşanu în legătură cu relaţia culturală ce poate fi stabilită între aşezările aurignaciene din zona Banatului şi cele din Câmpia Română, în sensul că acestea din urmă deşi sunt, în general, mai târzii, ar putea să fie apropiate cultural[34].

În altă ordine de idei trebuie să remarcăm prezenţa multor greşeli de tipar (surprinzătoare pentru o editură serioasă) sau greşeli de neatenţie care aparţin autorului şi care scad ţinuta ştiinţifică a cărţii: multe din trimiterile la figuri nu sunt exacte astfel figura 23 are 14 piese litice iar în text se fac referiri la piesele 15 şi 16; figura 86 are la numărul 3 o lamă *étranglée* în timp ce în text se fac referiri la lame neretuşate, unele figuri cu piese litice nu sunt numerotate, pentru industria litică de la Giurgiu-Malu Roşu se consideră că dominante cantitativ sunt lamele neretuşate, în realitate existând un număr net superior de aşchii neretuşate[35]. Pe coperta IV se află un text de prezentare a cărţii din care reiese că România se află în partea de nord-vest a Europei şi că această carte reprezintă prima sinteză asupra epocii paleolitice pe teritoriul României; afirmaţia este neadevărată, întrucât mai există sinteza scrisă într-o limbă de circulaţie europeană sub coordonarea lui Vladimir Dumitrescu [36] sau unele studii de sinteză şi ele publicate în reviste de prestigiu din

[29] Păunescu, *Ripiceni – Izvor…*, p. 131 – 153, 215.

[30] *Ibidem,* p. 214.

[31] V. Chirica, I. Borziak, N. Chetraru, *Gisements du paléolithique superieur ancien entre le Dniestr et la Tissa,* Iaşi, 1996, p. 88.

[32] Em. Alexandrescu , BMTA, 2 – 4, 1998, p. 339.

[33] Păunescu, *op. cit.*, p. 23 – 41, supra nota 26.

[34] Mogoşanu, *op. cit.,* p. 118. Vezi şi Alexandrescu, *Timpul Istoriei*, I, Bucureşti, 1997, p. 16 – 18

[35] Reluarea săpăturilor la Giurgiu – Malu Roşu în anul 1992 şi publicarea rezultatelor primelor 5 campanii atât în România, cât şi în străinătate nu este pomenită absolut deloc, din această situaţie rezultând probabil prezentarea tehnocomplexului aurignacian din Câmpia Română la nivelul informaţiei din anii ‘50 (vezi Păunescu şi Alexandrescu, CCDJ, 15, 1997, p. 16 – 60) sau absenţa informaţiilor despre cea mai estică aşezare aurignaciană din Câmpia Română *(ibidem*, p. 60 – 71).

[36] Dumitrescu, Bolomey, Mogoşanu, *op. cit.*

Europa[37]. În mod eronat se susține că marea majoritate a rezultatelor științifice şi a descoperirilor arheologice paleolitice nu au fost publicate în literatura de specialitate internațională. Nu este cazul să amintim toate revistele din Europa unde s-au publicat articole de către paleoliticienii români, începând cu C.S. Nicolăescu-Plopşor sau chiar cu N.N. Moroşan, care şi-a scris teza de doctorat în limba franceză.

În finalul recenziei noastre, am dori să subliniem câteva obiecții de principiu pe care le-am putea aduce întregii cărți:

– Zona României este privită ca o zonă distinctă cultural de regiunile învecinate, fără prezentarea dinamicii culturale şi interinfluențelor cu acestea[38].

– Modul de împărțire a capitolelor şi subcapitolelor este, ca model, perfect întocmit, însă, după părerea noastră, nu reflectă nici nivelul general al cercetării paleolitice din România, care nu îndreptăţeşte astfel de abordări, şi nici nivelul informației arheologice folosite de autor. Ne gândim, de pildă, la faptul că, deşi cartea are un întreg subcapitol referitor la „viața spirituală" a omului de Neanderthal, în spațiul României nu există nici o descoperire arheologică demnă de a fi luată în seamă în legătură cu acest subiect. În schimb, problemele de tehno-tipologie a industriilor, cele mai importante şi mai bine cunoscute realități arheologice din regiunea României, sunt prezentate la nivelul informației din anii '60.

Schema tripartită (musterian, aurignacian, gravetian) poate fi nuanțată mult mai precis din punct de vedere tipologic. Dăm doar exemplul legat de aşa numitele „industrii aurignacoide", titulatură sub care sunt înglobate, fără nici o nuanțare, aspecte culturale ale aurignacianului cu anumite caracteristici din Muntenia sau Banat.

De multe ori aspecte controversate ale cercetării din România, care nu îşi au locul într-o sinteză, au fost prezentate în lucrarea lui M.C. drept cunoştințe științifice acceptate de toți ceilalți cercetători[39].

În încheierea comentariilor noastre, făcute nu cu dorința expresă de a contesta, ci de a atrage atenția asupra unor probleme care trebuie rezolvate altfel decât au

[37] Iidem, *The Prehistory of Romania from the Earliest Times to 1000 BC*, în CAH III/I, Cambridge, 1982, p. 1 – 74. Menționăm şi studiul de sinteză al lui Păunescu, *Le Paléolithique et le Mésolithique de Roumanie (un bref aperçu),* în L'Anthropologie 93, 1989, 1, p. 123 – 158.

[38] F. Djindjian, BSPF 97, 2000, 2, p. 311. Cităm din această recenzie lui:„Un premier constatation issu d'une première lecture du livre de M.C. est l'absence totale de référence à la Préhistoire des pays environnants comme si la Roumanie formait une entité totalement fermée" . Situația din punct de vedere al paleomediului şi al evoluției culturale este exact inversă. Diferitele regiuni ale României par să fi fost la periferia unor mari tehnocomplexe culturale din estul sau din centrul Europei.

[39] Ne referim la problema „industriei" de os de la Bugiuleşti, problema aşa-zisului cult al craniului de urs de la Boroşteni, a obiectelor de „artă mobiliară" aparținând, după M.C., tehnocomplexului gravetian, tot de la Boroşteni (pentru detalii asupra acestei ciudate descoperiri vezi discuția făcută de Păunescu în articolul din BMTA 5 – 6, 2000, p. 279 – 293) problema perioadei de tranziție la paleoliticul superior şi chiar problema unicei descoperiri de artă rupestră din spațiul României, atribuită gravetianului târziu fără o demostrație pertinentă (ne referim la atribuirea culturală), în fine evoluția tehnocomplexului gravetian.

fost prezentate în sinteza lui M.C., cităm din nou părerea unuia dintre cei mai avizați cunoscători ai aurignacianului pe plan european „en conclusion, les derniers résultats connus à Mitoc (Fouilles Chirica), tendent à ramener le Paléolithique supérieur ancien et moyen de Roumanie à un schéma identique à celui des territoires avoisinants, en contradiction avec le schéma chrono-climatologique proposé, don't les faibllesses sont dues à la trop confiance dans les datations ^{14}C surtout anciennes et à la fragilité des corrélations de séquences lacunaires de grottes, et qui est à reprendre avec de nouvelles dates ^{14}C A.M.S. et des enregistrements paléoclimatiques continus. Plusieurs points restent en outre à préciser, comme la chronologie de la transition Paléolithique moyen – Paleolithique supérieur, et une meilleure connaissance des lacunes de peuplement pendant les épisodes froids et secs du Würm récent"[40]. Chiar dacă fragmentul citat se referă la o anumită perioadă (paleoliticul superior vechi şi mijlociu) considerăm că problema „fragilității" demonstrațiilor lui M.C. poate fi extinsă şi pentru alte probleme importante ale paleoliticului din zona României menționate mai sus, îndeosebi asupra schemei geocronologice stabilite de domnia sa pentru spațiul României, schemă ce se bazează pe prea puține analize de polen pentru a putea fi folosită şi, faptul cel mai grav, necorelată cu regiunile învecinate.

În aceste condiții, aşa cum spuneam la începutul discuției noastre, dacă menirea unei sinteze este aceea de a prezenta stadiul cercetării din zona noastră, de a utiliza o terminologie adecvată circuitului ştiințific european al domeniului, de a prezenta o perspectivă obiectivă a cunoştințelor şi metodelor ştiințifice cunoscute, respectiv utilizate de cercetătorii români, atunci această sinteză nu şi-a atins scopul; ea nu reflectă cu adevărat nivelul cercetării paleolitice din România şi ignoră cu bună ştiință unele dintre cele mai importante realizări sau le deformează pe altele.

UNE NOUVELLE SYNTHÈSE CONCERNANT L'ÉPOQUE PALÉOLITHIQUE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

La publication d'une synthèse sur l'histoire de l'époque paléolithique sur le territoire de la Roumanie était sans aucun doute une nécessité et, regardée d'une telle perspective, lapparution du livre de M. Cârciumaru, *Le Paléolithique de Roumanie*, L'Homme des origines, Série «Préhistoire d'Europe» 7, Grenoble, Édition Jérôme Millon, 1999, 236 p., 101 fig., est bienvenue. Malheureusement, cet ouvrage ne reflète pas, de plusieurs points de vue, le niveau de la recherche en Roumanie et ignore, parfois en pleine connaissance, quelques réalisations des plus importantes ou en déforme bien d'autres.

[40] Djindjian, *op. cit.*, p. 312. Dorim să adăugăm că în această recenzie se mai subliniază de către autorul recenziei lipsa unor studii de tipologie, tehnologie mai avansate sau asupra surselor de materie primă. Ne vedem obligați să spunem încă o dată că aceste studii nu lipsesc din literatura românească de specialitate, dar ele nu au fost folosite de M.C.

Il y a, tout d'abord, quelques objections de principe que l'on pourrait formuler sur l'ensemble de l'ouvrage.

– L'espace roumain est regardé comme une zone distincte du point de vue culturel par rapport aux régions avoisinantes, sans aucune présentation de la dynamique culturelle et des relations mutuelles avec celles-ci.

– La division des chapitres et des sous-chapitres est, comme modèle, parfaitement réalisée, pourtant elle n'observe, selon nous, ni le niveau général de la recherche paléolithique en Roumanie, ni l'état de l'information archéologique utilisée. Nous pensons, par exemple, au fait que, malgré l'existence de tout un sous-chapitre consacré à la «vie spirituelle» de l'homme de Neanderthal sur le territoire de la Roumanie, il n'y a, à ce sujet, aucune trouvaille archéologique digne d'être prise en considération. En revanche, les problèmes techno-typologiques des industries, à savoir les réalités archéologiques les plus importantes et les mieux connus, sont présentés au niveau de l'information des années soixante.

– Le schéma tripartite (moustérien, aurignacien, gravettien) peut être nuancé d'une manière beaucoup plus précise du point de vue typologique. Nous n'en donnons que l'exemple des soi-disant «industries aurignacoïdes», une dénomination par laquelle on comprend les aspects culturels de l'aurignacien à certaines particularités en Munténie et au Banat.

Afin d'attirer l'attention sur quelques problèmes qui attendent une solution différente de celle présentée dans la synthèse de M.C. – et non pas par désir de contester à tout prix – nous citons l'opinion d'un connaisseur des plus avertis de l'aurignacien européen: «en conclusion, les derniers résultats connus à Mitoc (Fouilles Chirica) tendent à ramener le Paléolithique supérieur ancien et moyen de Roumanie à un schéma identique à celui des territoires avoisinants, en contradiction avec le schéma chrono-climatologique proposé, dont les faiblesses sont dues à la trop confiance dans les datations ^{14}C surtout anciennes et à la fragilité des corrélations de séquences lacunaires de grottes, et qui est à reprendre avec de nouvelles dates ^{14}C A.M.S. et des enregistrements paléoclimatiques continus» (F. Djindjian, BSPF 97, 2000, 2, p. 312). Même si le passage que nous venons de reproduire se réfère à une seule période (le paléolithique supérieur ancien et moyen), nous trouvons que la même «fragilité» des démonstrations de M.C. peut être également accusée dans d'autres domaines importants du paléolithique sur le territoire de la Roumanie (le problème du paléolithique très ancien de Bugiuleşti, l'idée de l'existence d'un culte du crâne de l'*ursus spaeleus*, la question du technocomplexe aurignacien tardif de la Plaine Roumaine, l'origine et les étapes d'évolution du gravettien en Roumanie, le problème du «trésor» d'objets d'art mobilier de Boroşteni etc.), et notamment à propos du schéma géo-chronologique proposé par cet auteur pour le territoire roumain, un schéma reposant sur trop peu d'analyses de pollen pour pouvoir être utilisé pour toute la zone en question et, comme on l'a vu, sans corrélation avec les régions avoisinantes.

Il convient, d'autre part, de signaler la présence de nombreuses fautes d'impression (surprenante pour une maison d'éditions sérieuse) ou bien de fautes appartenant à l'auteur, lesquelles rabaissent la tenue scientifique de l'ouvrage. Il y a ensuite beaucoup de renvois aux figures qui ne sont pas exacts: par exemple, la

figure 23 comprend 14 objets lithiques, alors que dans le texte on renvoie aux objets 15 et 16; la figure 86 illustre sous le numéro 3 une lame étranglée, alors que le texte mentionne des lames non retouchées; quelques figures à objets lithiques ne sont pas numérotées. Pour l'industrie lithique de Giurgiu – Malu Roşu on tient les lames non retouchées pour dominantes du point de vue quantitatif, alors qu'en réalité ce sont les éclats non retouchés qui l'emportent largement. Sur la couverture IV on trouve une présentation du livre, de laquelle il résulte que ce livre constitue la première synthèse consacrée à l'époque paléolithique sur le territoire de la Roumanie; ce qui n'est pas vrai, pour autant qu'il existe une synthèse écrite dans une langue de circulation européenne sous la direction de Vl. Dumitrescu (voir les notes 36 et 37) et encore des études de synthèse publiées dans des revues prestigieuses de l'Europe. Il est tout aussi faux de soutenir que la grande majorité des résultats scientifiques et des découvertes archéologiques paléolithiques de Roumanie n'ont pas été publiées dans la littérature de spécialité internationale: pas la peine de mentionner toutes les revues d'Europe ayant publié des articles des paléolithiciens roumains, à partir de C.S. Nicolăescu-Plopşor ou même de N.N. Moroşan, lequel avait écrit sa thèse de doctorat en français.

UN DETAŞAMENT DIN LEGIUNEA VII CLAUDIA LA CIOROIU NOU, JUD. DOLJ

DOREL BONDOC

In cursul săpăturilor din anul 2000, au apărut mai multe cărămizi, utilizate la o instalaţie de ***hypocaustum,*** purtând ştampila ***LEG(io) VII CL(audia)*** şi datând probabil din timpul lui Filip Arabul (când detaşamente din această legiune au fost aduse în Dacia, pentru a lupta contra carpilor).

Aşezarea romană de la Cioroiu Nou (com. Cioroiaşi, jud. Dolj) este una dintre cele mai importante din perimetrul Câmpiei Române. Caracterul urban al aşezării[1], bogatul material arheologic[2], sculptural[3] şi epigrafic[4] denotă importanţa deosebită a acestui punct aflat în centrul Olteniei. Cu toate acestea, multe din întrebările fireşti legate de existenţa acestei aşezări continuă să rămână fără răspuns, dat fiind stadiul încă incipient al cercetărilor.

Una din problemele neelucidate este aceea a numelui antic al aşezării. Prima propunere de identificare a aparţinut lui C.S. Nicolăescu-Plopşor care, după descoperirea (în anul 1964) unui fragment de grup statuar cu inscripţie[5], a localizat aici enigmatica *Malva*[6]. Deşi a fost respinsă imediat[7], în ultimul timp această ipoteză continuă să fie discutată[8]. În anul 1966, după patru campanii de săpături la Cioroiu Nou (1938, 1959, 1960, 1961) şi după reanalizarea surselor epigrafice, D. Tudor a propus denumirea *Aquae*[9]. Această din urmă identificare este susţinută în special de existenţa unor izvoare cu debit constant în vecinătatea aşezării. Şi această ipoteză a fost respinsă[10].

Lipsa unor indicii clare cu privire la existenţa vreunei unităţi militare în perimetrul aşezării l-a determinat pe D. Tudor să pună fortificarea platoului de la sud de satul actual pe seama populaţiei civile[11]. Şi totuşi în cuprinsul aşezării există unele urme militare.

O inscripţie ne face cunoscută prezenţa aici a unui *speculator* al legiunii VII Claudia, pe nume *Germanus*[12].

[1] D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 315 şi urm.
[2] Idem, Materiale, 8, 1962, p. 547-553; D. Tudor, I. Diaconescu, Gh. Popilian, Apulum 6, 1967, p. 593 – 605.
[3] Tudor, în: *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 109 – 115.
[4] *Ibidem.*
[5] IDR, II, 142.
[6] C.S. Nicolăescu-Plopşor, RevMuz II, 1965, 3, p. 203 – 207.
[7] C. Daicoviciu, ActaMN 2, 1965, p. 654 – 655.
[8] C.C. Petolescu, SCIVA 38, 1987, 1, p. 30 – 31.
[9] Tudor, Latomus 25, 1966, 4, p. 847 – 854.
[10] Daicoviciu, ActaMN 6, 1969, p. 542 – 543.
[11] Tudor, Materiale 8, 1962, p. 552.
[12] IDR, II, 141.

S C I V A, tomul 51, nr. 1–2, Bucureşti, ianuarie–iunie, 2000, p. 117– 121

În anul 1997 am publicat un fragment de monument din piatră cu inscripție, cu mențiunea explicită a legiunii IIII Flavia[13]. Până în prezent inscripțiile nu au fost considerate drept dovezi ale unei prezențe militare la Cioroiu Nou[14].

Cele descoperite în cursul unui mic sondaj efectuat de autor în toamna anului 2000, pot aduce precizări suplimentare cu privire la această problemă. A fost săpată o secțiune (S1/2000), la o distanță de 300 m vest față de aliniamentul actualului cimitir (fig. 1)[15].

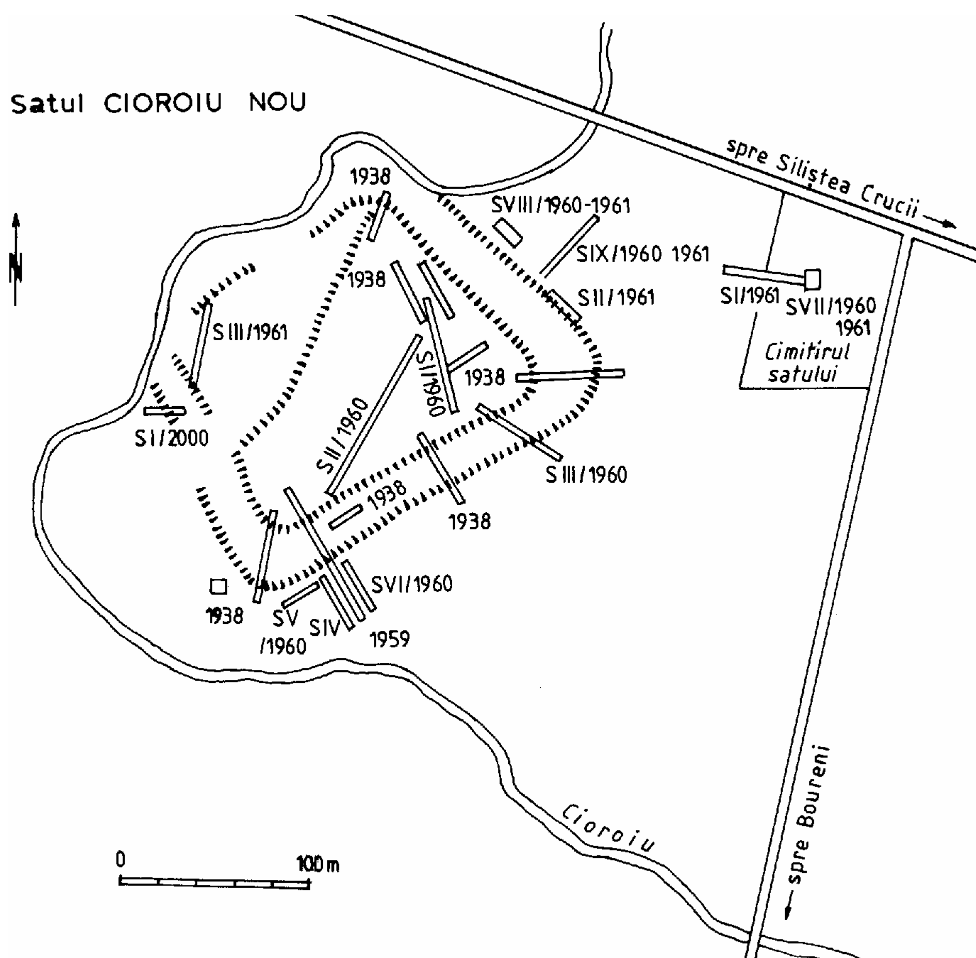

Fig. 1. Cioroiu Nou, jud. Dolj. Plan cu marcarea secțiunilor arheologice.

[13] D. Bondoc, SCIVA 48, 1997, 3, p. 272, nr. 3.

[14] Vezi totuși D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea VII Claudia și legiunea a IIII-a Flavia*, Cluj, 1983, p. 64 – 65, pentru prima; de asemenea, C.C. Petolescu, SCIVA 49, 1998, 3 – 4, p. 279, nr. 726, pentru cea din urmă.

[15] Vezi *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*, București, 2001, p. 69 – 70, nr. 49.

În carourile 11 – 12, la 0,95 m adâncime, am depistat urmele unei instalaţii de încălzire (*hypocaustum*). Au fost surprinse bazele a şase *pilae* din cărămizi legate cu lut, dispuse pe două rânduri orientate NV-SE. Acestea sunt constituite din două-trei rânduri de cărămizi mici (0,22 × 0,22 × 0,06 m), aşezate fiecare pe câte o cărămidă-bază ceva mai mare (0,32 × 0,32 × 0,06 m). Pe platforma hypocaustului, aflată la 1,20 m adâncime, pot fi observate şi urmele altor *pilae*, care în prezent nu se mai păstrează. Podeaua a fost construită în tehnica *opus signinum*. Distanţa dintre cărămizile-bază este de 0,23 m. Se pare că pe latura E-V, hypocaustul măsura 5 m.

Este a doua instalaţie de acest gen cunoscută la Cioroiu Nou, după cea aflată sub cimitirul actual, menită să deservească termele[16].

Noutatea constă în faptul că aici au fost descoperite mai multe cărămizi purtând ştampila legiunii VII Claudia. Deşi săpăturile au constat doar dintr-un simplu sondaj, numărul cărămizilor ştampilate recuperate, întregi sau fragmentare, este de 39. Cărămizile care au fost descoperite întregi au dimensiunile de 22 × 22 × 6 cm. Toate prezintă acelaşi tip de ştampilă: **LEG VII CL**, încadrată într-o *tabula ansata*, cu scriere de la stânga spre dreapta. Ştampila este de formă dreptunghiulară (18 × 4 cm), cu litere în relief, înrămate de un chenar lat de 0,6 cm. Înălţimea literelor este de 2,2 cm (fig. 2).

Fig. 2. Cioroiu Nou, jud. Dolj. Ştampilă tegulară a legiunii VII Claudia.

Numărul mare de cărămizi ştampilate descoperite într-un simplu sondaj exclude, cred, posibilitatea unui import tegular dintr-o *officina* aparţinând legiunii VII Claudia. Este de luat în calcul mai degrabă posibilitatea ca la Cioroiu Nou să se fi aflat, la un moment dat, o subunitate a legiunii VII Claudia. Această ipoteză este susţinută şi de prezenţa inscripţiei menţionând acel *speculator* al legiunii VII Claudia.

Este pentru prima dată când la Cioroiu Nou sunt descoperite urme militare clare. Curios este şi faptul că aceste cărămizi ştampilate au fost descoperite numai în zona hypocaustului. Lipsa lor din cuprinsul aşezării poate fi însă şi o carenţă de cercetare. Şi mai surprinzător este faptul că urmele legiunii VII Claudia apar la Cioroiu Nou destul de adânc în interiorul provinciei Dacia Malvensis şi la mare distanţă de sediul legiunii de la Viminacium.

[16] D. Tudor, I. Diaconescu, Gh. Popilian, *loc. cit.*, p. 599.

Până în prezent erau cunoscute puţine locuri nord-dunărene, unde legiunea VII Claudia şi-a trimis subunităţi în secolele II – III. Este vorba de Drobeta[17], Gornea[18], Pojejena[19] şi Vršac[20], cu precizarea că apariţia unor detaşamente ale legiunii în aceste localităţi ar putea data din perioada războaielor marcomanice[21].

De asemenea, şi Romula a beneficiat de prezenţa unor centurii ale legiunii VII Claudia[22], dar ceva mai târziu, în vremea şi după războiul lui Filip Arabul cu carpii. Cioroiu Nou devine astfel un nou punct în cadrul schemei de dislocare cunoscută a efectivelor acestei legiuni la nordul Dunării, în secolele II – III.

O problemă delicată este stabilirea perioadei când detaşamentul legiunii VII Claudia a staţionat la Cioroiu Nou. Ştampilele militare descoperite aici sunt de tipul celor datate foarte larg în secolele II – III[23]; de remarcat faptul că lipseşte epitetul *pia fidelis*.

Fortificarea platoului pe care se află aşezarea a fost datată la mijlocul secolului III[24], asemenea operaţiunilor similare de la Romula şi Drobeta. Operaţia nu poate fi pusă pe seama populaţiei civile, ci mai degrabă pe seama militarilor din cadrul detaşamentului trimis aici de legiunea VII Claudia.

Important de menţionat este faptul că ştampilele descoperite la Cioroiu Nou nu se aseamănă cu cele de la Drobeta, Gornea, Pojejena şi Vršac, care par a fi mult mai timpurii. O ştampilă cu caractere asemănătoare provine de la Romula[25].

Inscripţia ce atestă prezenţa la Cioroiu Nou a unui *speculator* al legiunii VII Claudia[26], pe nume *Germanus,* poate fi datată şi spre mijlocul secolului III. Dacă epitetul purtat de legiunea VII Claudia se completează *Philip(piana),* cum pare a fi mai probabil[27], atunci datarea inscripţiei ar putea fi plasată în vremea împăratului Filip Arabul (anul 248 ?). Pentru o astfel de datare pledează şi inscripţiile cu epitete asemănătoare de la Romula[28], primite de legiunile participante la războiul cu carpii.

După toate indiciile deţinute în stadiul actual al cercetărilor, prezenţa detaşamentului din legiunea VII Claudia la Cioroiu Nou poate fi plasată cândva în secolul III. Deocamdată nu pot fi precizate limite cronologice mai clare; mijlocul secolului III ar putea fi motivat pe de o parte de războiul cu carpii din anii 245 – 247, iar pe de altă parte de necesitatea fortificării aşezării, asemenea Romulei şi Drobetei.

[17] IDR, II, 42, 100.
[18] IDR, III/1, p. 59.
[19] IDR, III/1, p. 49.
[20] IDR, III/1, p. 126 – 127.
[21] Benea, *op. cit.*, p. 57.
[22] IDR, II, 327 – 328, 380.
[23] Benea, *op. cit.,* p. 39; eadem, Apulum 16, 1978, p. 204.
[24] Tudor, Materiale 8, 1962, p. 552; idem, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, p. 315.
[25] IDR, II, 380.
[26] IDR, II, p. 141.
[27] C.C. Petolescu, SCIVA 32, 1981, 4, p. 602, nr. 30.
[28] IDR II, 327 – 328.

A DETACHMENT OF LEGIO VII CLAUDIA AT CIOROIU NOU (DOLJ COUNTY)

ABSTRACT

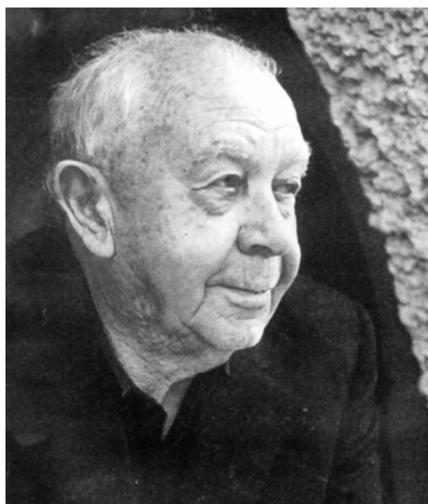
In the Roman settlement of Cioroiu Nou, in the year 2000, there have been discovered traces of a *hypocaustum* with many bricks (39) carrying the stamp of Legio VII Claudia (fig. 1). The intact bricks (22 × 22 × 6 cm) present the same type of inscription: **LEG VII CL**. The stamp is rectangular (18 × 4 cm) with the letters in relief.

The multitude of the stamped bricks excludes the possibility of a tegular import from an *officinia* belonging to Legio VII Claudia. The possibility should be discussed that at Cioroiu Nou, at a certain moment, there way have been a detachment of Legio VII Claudia. The inscription that certifies the presence of a *speculator* of this legion, named *Germanus* (IDR, II, 380) supports this hypothesis.

The chronological limit of these stamps is approximately **the middle of the 3rd century,** immediately after the war against the Carps (245 – 247).

CAPTION OF FIGURES

Fig. 1. Cioroiu Nou, Dolj county. Plan of the excavations.
Fig. 2. Cioroiu Nou, Dolj county. Brick Stamp of Legio VII Claudia.

PREOTUL GHEORGHE I. PETRE-GOVORA LA 90 DE ANI

Părintele Gheorghe I. Petre-Govora s-a născut la 23 aprilie 1910, în com. Orleşti, jud. Vâlcea. După terminarea şcolii primare în satul natal, urmând îndemnul familiei (bunicul său fusese preot), intră prin concurs la Seminarul „Sf. Nicolae" din Râmnicu Vâlcea. Profesorii învăţaţi şi exigenţi întâlniţi aici i-au deschis dragostea pentru literatură şi istorie.

Este hirotonit preot la 13 iulie 1931, primind parohia „Sf. Nicolae" din satul Govora. Ulterior a devenit licenţiat în teologie şi titrat al Seminarului universitar, având ca studii de bază istoria şi religia. A primit rangul de iconom stavrofor şi este purtător al Crucii Patriarhale.

Ca preot, s-a îngrijit, cu devotament şi pricepere, de monumentele de cult din parohia sa. Astfel, bisericuţa din lemn cu hramul „Sf. Nicolae", datând din secolul al XVII-lea, fusese adusă la Govora, în anul 1813, din satul Gurişoara; acest valoros monument de artă populară a fost reparat şi întreţinut de preotul Gheorghe Petre. De asemenea, biserica „Sfinţii Arhangheli" (zidită în 1922) a fost reparată prin grija sa în 1970 şi după cutremurul din 1986.

Pasiunea sa veche pentru literatură şi culegerea folclorului (aici a avut un colaborator devotat în soţia sa, învăţătoarea Elisabeta) s-a împletit de la început cu aceea de colecţionar al documentelor şi bunurilor culturale religioase şi laice de pe cuprinsul judeţului Vâlcea. Treptat, colecţiei i s-au adăugat unele descoperiri arheologice; cu acestea s-a născut, prin anii '60, o nouă pasiune atât de mare, încât a refuzat o importantă funcţie ecleziastică centrală, oferită de patriarhul Iustinian, devenind treptat şi un devotat slujitor al ştiinţei antichităţii.

S C I V A, tomul 51, nr. 1–2, Bucureşti, ianuarie–iunie, 2000, p. 123–126

Părintele Gheorghe I. Petre a început cu acele căutări în teren, pe care cercetătorii profesionişti le denumesc periegheze arheologice. A cules din brazda răsturnată de plug, din malurile cursurilor de apă sau din şanţurile săpate cu ocazia diverselor lucrări edilitare sau industriale fragmente ceramice, obiecte de metal, monede şi tot felul de rămăşiţe arheologice, datând din cele mai vechi timpuri până în epoca medievală. A răscumpărat de la localnici, mai totdeauna pe cheltuială proprie, o mulţime de obiecte arheologice şi documente istorice, pe care le-a salvat de la pieire. Unele dintre acestea au devenit obiectul unor studii sau articole publicate de învăţaţi arheologi şi istorici, care îi aduc în notele infrapaginale prinosul mulţumirii lor. Multe săpături arheologice efectuate pe teritoriul judeţului Vâlcea îşi au plecarea de la cercetările de teren efectuate de părintele Petre.

Treptat, graţie bunei colaborări cu Institutul de Arheologie din Bucureşti, dar mai ales prin studiu temeinic, perseverent (şi-a creat astfel o bibliotecă proprie, conţinând publicaţiile arheologice din ţară), a devenit el însuşi un cunoscător competent, cu o largă deschidere istorică. Ajunge astfel, în anul 1966, la o vârstă la care cei mai mulţi oameni se gândesc la tihna pensiei, să-şi facă debutul în publicaţiile arheologice de specialitate. Astăzi, opera sa ştiinţifică însumează un număr important de studii şi articole apărute în publicaţii de prestigiu din ţară şi de peste hotare (Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Dacia, Thraco-Dacica, Acta Musei Napocensis, Revista muzeelor, Buridava, Drobeta, Prähistorische Zeitschrift etc.). De-a lungul ultimelor trei decenii a luat parte la numeroase manifestări ştiinţifice organizate de instituţii academice (Institutul de Arheologie din Bucureşti, Institutul Român de Tracologie) sau de muzeele din ţară, unele cu caracter internaţional. Contribuţiile sale (cele mai multe publicate, dar unele rămase încă inedite) acoperă o lungă perioadă istorică: preistorie şi protoistorie, epoca romană şi epoca migraţiilor, numismatica antică şi medievală. Multe din descoperirile sale, îndeosebi din domeniul preistoriei, au intrat în circuitul larg ştiinţific, chiar în cel internaţional (cum ar fi de exemplu grupul cultural Govora din epoca târzie a bronzului, definit astfel de profesorul berlinez Bernhard Hänsel). O încununare a acestei activităţi este reprezentată de o importantă sinteză: *O preistorie a nord-estului Olteniei,* Râmnicu Vâlcea, 1995. La aceasta s-a adăugat de curând altă contribuţie: *Govora. De la primii oameni la contemporani,* Râmnicu Vâlcea, 2001.

La debutul ştiinţific al părintelui Gheorghe Petre, redacţia revistelor Institutului de Arheologie din Bucureşti, inspirată, adăuga numelui său pe cel al localităţii unde îşi păstorea de decenii credincioşii şi la al cărei renume şi-a adus o contribuţie temeinică.

Descoperirile proprii şi diversele achiziţii, cu propriul sacrificiu material, au pus bazele unei importante colecţii, adăpostită la început în micul muzeu din biserica parohială şi în propria casă. Alte materiale au intrat în patrimoniul muzeului din Râmnicu Vâlcea. Valoarea istorică a acestora a convins autorităţile locale să-i pună la dispoziţie un local adecvat în Băile Govora, unde a organizat un muzeu ce-i poartă azi numele: *Muzeul de arheologie şi carte veche „Pr. Gh. I. Petre-Govora"*; acesta adăposteşte astăzi peste 4000 de piese arheologice, unele cu

valoare de unicat. La etajul clădirii se află o bogată expoziţie de icoane şi de tipărituri bisericeşti din secolele XVII – XIX (*Cazania* lui Varlaam, 1643; *Pravila Mare,* tipărită la Târgovişte, 1652; *Apostol,* 1683; *Liturghier,* tipărit de Antim Ivireanul, 1713; *Evanghelia* lui Şerban Cantacuzino, 1682; *Biblia* de la Bucureşti, 1856; *Biblia* lui Andrei Şaguna, 1868 etc.).

Părintele Gheorghe I. Petre-Govora se alătură pleiadei de cărturari patrioţi pe care judeţul Vâlcea i-a dat ţării. Se poate spune, fără teama de a exagera, că prin munca şi dăruirea sa, istoria şi cultura românească sunt astăzi mai bogate.

Omagiindu-i personalitatea ştiinţifică şi culturală, redacţia revistei noastre nu uită că părintele Gh. I. Petre-Govora a fost un prieten constant şi un colaborator harnic al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din Bucureşti. Biblioteca Institutului, unde adesea a avut posibilitatea să-şi ostoiască setea de informaţie ştiinţifică, a beneficiat la rându-i, în repetate ocazii, de donaţiile sale generoase. Dar prietenii săi au fost mulţi şi constanţi, în toată ţara, în instituţiile de cercetare şi în muzee; cu toţii admirăm tinereţea minţii şi generozitatea nedezminţită a inimii sale.

La venerabila sa vârstă, a cărei cifră rotundă va fi cu mult depăşită la apariţia acestor rânduri, colegiul de redacţie al revistei SCIVA, împreună cu cercetătorii din Institutul de Arheologie şi din toată ţara, îi adresează gândurile cele mai bune, împreună cu urarea:

Întru mulţi ani, prea cucernice părinte !

MIRCEA BABEŞ şi CONSTANTIN C. PETOLESCU

LISTA PRINCIPALELOR PUBLICAŢII
(ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE ANTICĂ)

1. *Urme romane necunoscute la Ocnele Mari,* SCIV 17, 1966, 1, p. 171-176;

2. *O fibulă „digitată” descoperită în comuna Buleta (r. Rm. Vâlcea),* SCIV 18, 1967, 1, p. 185 – 188;

3. *Ceramica decorată prin împunsături succesive din r. Rm. Vâlcea,* SCIV 18, 1967, 4, p. 645 – 654;

4. *Cuptor de olar cu vase dacice şi romane la Buridava,* SCIV 19, 1968, 1, p. 147 – 158;

5. *Topoare-ciocan de minerit din epoca bronzului, descoperite în nordul Olteniei,* SCIV 19, 1968, 2, p. 279 – 282;

6. *Tezaur monetar de la Ioneştii Govorii (condiţiile de descoperire),* SCN I, 1968, p. 207 – 208 (o informaţie referitoare la acest tezaur a apărut şi în „Rivista italiana di numismatica e scienze affini”, XVII, p. 211);

7. *Dovezi de locuire neolitică în judeţul Vâlcea,* RevMuz 6, 1969, 2, p. 153 – 158;

8. *Descoperiri arheologice din epoca fierului în judeţul Vâlcea,* Materiale 9, 1970, p. 467 – 489;

9. *Contribuţii la cunoaşterea culturii Coţofeni în nord-estul Olteniei,* SCIV 21, 1970, 3, p. 481 – 488;

10. *Necropola şi aşezarea din epoca fierului de la Gătejeşti (com. Govora, jud. Vâlcea),* SCIV 22, 1971, 4, p. 557 – 565;

11. *Cu privire la proveniența tezaurului monetar de la Copăceni,* SCN 6, 1975, p. 167 – 172;

12. *O fibulă digitată din nordul Olteniei,* SCIVA 27, 1976, 1, p. 115 – 118 (în colaborare cu A. Stoican);

13. *Noi descoperiri de topoare de aramă în județul Vâlcea,* SCIVA 27, 1976, 2, p. 261 – 266;

14. *Continuitatea daco-romană în nordul Olteniei în sec. IV-VI e.n., în lumina noilor descoperiri arheologice şi numismatice,* Drobeta 2, 1976, p. 112 – 116;

15. *Aspecte ale începutului epocii bronzului în nord-estul Olteniei,* Buridava 2, 1976, p. 7-33;

16. *Cercetări arheologice în zona de sud-vest a județului Dolj,* Drobeta 3, 1978, p. 108 – 113;

17. *Prototracii, viețuitori ai meleagurilor vâlcene,* „Orizont", 2 martie 1978;

18. *Tracii, viețuitori ai ținuturilor vâlcene*, „Orizont", 21 iulie 1978;

19. *Aşezări rurale din sec. II – IX descoperite în județul Vâlcea,* ActaMN 16, 1979, p. 577 – 592;

20. *Contribuții la cunoaşterea tipului monetar cu chip ianiform,* Buridava 3, 1979, p. 144 – 151;

21. *Mărturii arheologice şi numismatice privind perioada traco-getică în nord-estul Olteniei,* în vol. *Pagini de istorie şi cultură vâlceană,* Râmnicu Vâlcea, 1979;

22. *Burii, Buridava, Burebista,* „Orizont", 4 iulie 1980;

23. *Contributions à l'étude de la fin du Bronze et du commencement du Hallstatt dans le nord-est de l'Olténie,* în *Actes du IIe Congrès international de Thracologie (Bucarest 4 – 10 septembre 1976),* I. *Histoire et archéologie,* Bucureşti 1980, p. 137 – 142;

24. *Noi descoperiri aparținând culturii Coțofeni în nord-estul Olteniei,* Buridava 4, 1982, p. 9 – 26;

25. *Vâlcea, vatră de viețuire milenară a patriei noastre,* în *Studii vâlcene* 5, 1982, p. 9 – 17;

26. *Der hallstattzeitliche Depotfund von Bistrița, Județul Vâlcea, Rumänien,* PZ 58, 1983, 1, p. 127 – 140 (în colaborare cu A. Vulpe);

27. *Un orizont hallstattian timpuriu în nord-estul Olteniei,* Thraco-Dacica 4, 1983, p. 85 – 95;

28. *Noi topoare de aramă din nord-estul Olteniei (II),* SCIVA 34, 1983, 3, p. 287 – 289;

29. *Asupra începuturilor epocii bronzului în nordul Olteniei,* Symposia Thracologica 1, Craiova, 1983, p. 3 – 4;

30. *Contribuții la cunoaşterea istoriei vechi a județului Vâlcea,* Studii vâlcene 2, 1985, p. 7-32;

31. *Apărătoare de braț în mediul culturii Glina,* SCIVA 36, 1985, 4, p. 346 – 350;

32. *Vâlcea. Muzee şi monumente,* Râmnicu Vâlcea 1986 (36 p., hartă, fotografii) (colaborare):

33. *Asupra problemelor culturii Glina în nord-estul Olteniei,* Thraco-Dacica 7, 1986, p. 154 – 166;

34. *Decebal, regele erou al Daciei,* în *Îndrumător bisericesc misionar şi patriotic* 4, Râmnicu Vâlcea, 1987, p. 25 – 29;

35. *Asupra evoluției culturii tracice Verbicioara,* Symposia Thracologica 5, Miercurea-Ciuc, 1987, p. 117;

36. *Descoperiri arheologice din Oltenia privind epoca timpurie a bronzului,* Thraco-Dacica 9, 1988, p. 137 – 147;

37. *Evoluția culturii Verbicioara (fazeleIII+IV+V),* Symposia Thracologica 7, Tulcea, 1989, p. 254 – 256;

38. *O preistorie a nord-estului Olteniei,* Editura Petras, Râmnicu Vâlcea, 1995 (90 p. + 75 fig. + 2 hărți);

39. *Govora. De la primii oameni la contemporani,* Editura Petras, Râmnicu Vâlcea, 2001 (171 p., cu numeroase figuri – fotografii şi desene – în text).

ABREVIERI

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Sibiu
ArheologijaSofia	Arheologija. Organ na Arheologičeskaja Institut i Muzei, Sofia
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi-Bucureşti
AUB	Analele Universităţii din Bucureşti, Bucureşti
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BMTA	Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu”, Giurgiu
BSPF	Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
CAH	Cambridge Ancient History, Cambridge
CAMNI	Cercetări Arheologice. Muzeul de Istorie al R.S. România/Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
CCDJ	Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi
Dacia, N.S.	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumaine Bucureşti; serie nouă (N.S.): Dacia. Revue d’Archéologie et d’Histoire Ancienne, Bucureşti
ÉvkDebrecen	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debreţin
ÉvkPécs	A Jánus Pannonius Muzeum Évkönyve, Pécs
EAIVR	*Enciclopedia Arheologiei şi Istoriei Vechi a României* I–III (sub red. C. Preda), Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 1994–2000
EAS	Eurasiatische Studien, Berlin
IDR	Inscripţiile Daciei Romane, Bucureşti
IstMitt	Istanbuler Mittelungen. Deutsches Archäologisches Institut. Abteilung Istanbul
IzvestijaMSZB	Izvestija na Muzeite v Severnozapadna Bălgarija, Vidin, Vraca, Mihajlovgrad, Pleven
IzvestijaSofia	Izvestija na Arheologičeskaja Institut, Sofia
IzvestijaVarna	Izvestija na Narodnija Muzej (Varnenskoto Arheologičesko Družestvo), Varna
MadrMitt	Madrider Mitteilungen, Heidelberg
OlteniaStCom	Studii şi Comunicări, Craiova
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Berlin
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin
RMM-MIA	Revista Muzeelor şi Monumentelor, seria Monumente Istorice şi de Artă, Bucureşti
SCIVA(A)	Studii şi cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti
SCN	Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
SovArh	Sovetskaja Arheologija, Moscova
SMMIM	Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară, Bucureşti
StComSatuMare	Studii şi Comunicări, Satu Mare
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
TRACO-DACICA
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE THÉÂTRE – MUSIQUE – CINÉMA
– SÉRIE BEAUX – ARTS
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'etranger sera adressée à: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O. Box 5–42, Bucureşti, România, RO-76 117, Tel. 401-411 90 08, 401-410 32 00; Fax: 401-410 39 83; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax:401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401-222 41 26, Bucureşti, România, ORION PRESS IMPEX 2000, P.O. Box 77-19, Tel. 653 79 85, Fax: 401-324 06 38, Bucureşti 3 – România

Les normes pour la rédaction des manuscrits et la liste des abréviations employées dans la revue ont été publiées dans le tome 46, 1995, n°s 3–4, p. 343–370.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, RO-71 119 Bucarest, Roumanie. Tel. 401-212 88 69, Fax: 401-212 88 62.

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D.M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor I**, 1984, 544 p.

MIHAI SÂNPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane,** 1984, 198 p.

I.T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni,** 1984, 194 p.

DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana–Suceava,** 1984, 182 p.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200 – 1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti,** 1984, 170 p.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană,** 1984, 188 p.

C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata,** 1986, 200 p.

EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii,** 1987, 198 p.

IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor II**, 1987, 436 P.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum,** 1988, 200 p.

MIRCEA D. MATEI, **Civilizaţia urbană românească. Contribuţii (Suceava până la mijlocul secolului al XVI.lea),** 1989, 222 p.

D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie,** 1990, 278 p.

GH. SĂULESCU, **Descrierea istorico-geografică a cetăţei Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina),** 1991, 128 p.

ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni.Izvor. Paleolitic şi mezolitic,** 1993, 228 p.

M. MACREA, N. GUDEA, I. MOŢU, **Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia,** 1993, 214 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare,** 1993, 340 p.

EUGEN COMŞA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României,** 1995, 224 p.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, MARILENA FLORESCU, ADRIAN C. FLORESCU, **Truşeşti. Monografie arheologică,** 1999, 842 p.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, **Realizări şi perspective în cercetarea culturii Cucuteni** (Discurs de recepţie), 2001, 40 p.

EUGEN COMŞA, GHEORGHE CANTACUZINO, **Necropola neolitică de la Cernica,** 2001, 254 p.

ISSN 1220-4781